<u>અસ્વીકરણ:</u> સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

<u>DISCLAIMER:</u> The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલત

પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ ફાઉન્ડેશન વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને બીજાઓ

રિટ પિટિશન (સિવિલ) નંબર ૫૩૬ ઓફ ૨૦૧૧

તા. ૨૫–૦૯–૨૦૧૮ ના રોજ નિર્ણય કર્યો

માનનીય ન્યાયમૂર્તિશ્રીઓ: દિપક મિશ્રા, રોહિંટન ફલી નરીમન,

એ.એમ.ખાન.વિલકર, ડી.વાય.ચંદ્રચુડ, ઈન્દુ મલ્હોત્રા

ભારતનુ બંધારણ:

અનુચ્છેદો ૧૦૨(એ) થી (ડી) અને (ઈ) અને ૩૨૪– રાજકારણના અપરાધીકરણ નિયંત્રિત કરવાના હેતુસર, શું અદાલત પાર્લામેન્ટને મેન્ડેમસ રીટ કાઢી તેને પાર્લામેન્ટના સભ્ય બનવા ચુંટણી લડતા એવા ઉમેદવારો કે જે ગંભીર ગુનાના તહોમતનો સામનો કરી રહેલ છે તેમને આ ચુંટણી લડવાથી વંચિત

રાખવા કાયદો બનાવવા આદેશ કરી શકે છે? અને શું અદાલત ચુંટણી આયોગને એવા નિર્દેશન આપી શકે છે કે આયોગે રાજકીય પક્ષોને પક્ષની શિસ્તમાં નિયંત્રણ કરવા આ પક્ષો ગુનાહિત પુર્વવર્તી ઈતિહાસ ધરાવતા ઉમેદવારોને પ્રોત્સાહન ના આપે?

ઠરાવ્યું કે: બંધારણીય લોકશાહીમાં રાજકારણનુ અપરાધીકરણ અત્યંત વિનાશકારી છે અને તે કડવુ સત્ય છે કે અદાલત આ વિનાશને નાથવા કાયદો બનાવવા અસમર્થ છે – પાર્લામેન્ટ એટલે સંસદ એકમાત્ર સંસ્થા છે જેને તેના સભ્યોની ગેરલાયકાત અંગે ધારો ઘડવાની સત્તા છે. અનુચ્છેદ ૨૦૧(૧) આ ગેરલાયકાતોના કારણો જણાવે છે – તે સિવાયના ગેરલાયકાત માટેના કારણો ઉમેરવા હોય તો તે માટે સંસદે ધારો ઘડવો પડે– લોક પ્રતિનિધિત્વ કાયદાના પ્રકરણ–૩ સભ્યની ગેરલાયકાત વિશે સ્પષ્ટતા કરે છે– આ કાયદા હેઠળતો, સભ્યને ગેરલાયક ઠરાવતા આ પ્રકરણ–૩ સિવાય અન્ય કોઈ કારણ નથી– આમ ધારાસભાએ સ્પષ્ટ રીતે ગેરલાયકાતના કારણો પ્રમાણિત કરેલ છે અને કલમ ૭(બી) એ એવો અવકાશ રહેવા દિધો નથી કે બીજા કારણ ઉમેરવા પડે કે તેનો પરિચય કરાવવો પડે.

અનુચ્છેદ ૩૨૪ જણાવે છે – ચૂંટણી પંચની દેખરેખ રાખવાની અને સ્વતંત્ર અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણી યોજવી સત્તાને બતાવે છે – જો કે, ઉપરોક્ત સત્તા પાસે તેની

મર્યાદાઓ છે – ચૂંટણી પંચે તેની સાથે સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલો કાયદાને સુસંગત રહીને કામ કરવું પડશે અને તે તેનું ઉલ્લંઘન કરી શકે નહીં – સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા ચૂંટણી પંચને નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો છે કે, ચૂંટણીમાં એવા ઉમેદવાર કે જેની સામે આરોપો ઘડવામાં આવ્યા છે તેઓને અનામત પ્રતીક સાથે ચૂંટણી લડવાની મંજૂરી આપી શકાતી નથી રાજકીય પક્ષ રાજ્યના ન્યાયિક હાથની ઝાંખીથી પર છે – આવા દિશા અયોગ્યતા માટે નવી જમીન ઉમેરવા સમાન હશે –

આ પ્રકારનો પ્રયાસ ન્યાયિક સત્તાની રંગીન કવાયત હશે – તે વિસંગત પરિસ્થિતિ તરફ દોરી શકે છે અને તેની અસરની સંભાવના છે – પરોક્ષ રીતે કંઈક એવું કરવું જે પ્રત્યક્ષ રીતે કરવા માટે માન્ય ન હોય –કલંકિત ઉમેદવાર, પછી ભલે તે પક્ષના પ્રતીકને નકારી કાઢે અને અપક્ષ ઉમેદવાર તરીકે ચૂંટણી લડે, તેની અસર પણ એ જ થશે – તેથી, ચૂંટણી પંચને આવી દિશા નિર્દેશ બંધારણીય રીતે યોગ્ય નથી – રાજ્યની બંધારણીય નૈતિકતાની ફરજથી ભરેલી ન્યાયિક શાખા દ્વારા સત્તા છીનવી શકતી નથી, કે જે તેની પાસે નથી – જો કે, લોકશાહીમાં નાગરિકોને ભ્રષ્ટાચારને સહન કરવાની ફરજ પાડી શકાતી નથી – પૂરોગામી બાબતોની જાહેરાત ચૂંટણીને ન્યાયી બનાવે છે અને મતદારો દ્વારા કરવામાં આવેલું મતદાનના અધિકારની જે કવાયત કરે છે તે પણ પવિત્ર થઈ જાય છે – વર્તમાનમાં, ઉમેદવારો દ્વારા આપવામાં આવેલી માહિતી મતદારક્ષેત્રમાં વ્યાપકપણે જાણીતી નથી અને મતદારોની મોટી સંખ્યાને

પૂરોગામી બાબતોની ખબર પડતી નથી – માહિતી મેળવવાના તેમના અધિકારને નુકસાન થાય છે – ઉમેદવારોના ગુનાહિત ઈતિહાસ વિશે સંપૂર્ણ અને વ્યાપક માહિતી માટે જારી કરાયેલા નિર્દેશો આપવામાં આવે છે – લોક પ્રતિનિધિત્વ ૧૯૫૧ ની કલમો ૭(બી), ૮, ૮ એ, ૯, ૯ એ, ૧૦ અને ૧૦ એ– અલબત્ત, લોકશાહીમા નાગરીકને લાચાર થઇ ભ્રષ્ટાચારનો તમાશો જોવા ફરજ પાડી શકાય નહિ– ચુંટણીને વાજબી– ન્યાયી બનાવવા ઉમેદવારનો પુર્વવર્તી ઈતિહાસ જાહેર કરાવવો યોગ્ય છે તથા તેનાથી મતદાતાનો મત આપવાનો અધિકાર પણ શુદ્ધતા– રક્ષિત રહે છે.

રિટ અરજીઓ અને અપીલોનો નિકાલ કરતા, કોર્ટ દ્વારા

ઠરાવ્યું કે: ૧.૧ બંધારણીય લોકશાહીનો આવશ્યક ઘટક એ તેના નાગરિકોને સુરક્ષિત કરવાની તેની ક્ષમતા છે તેના નાગરિકોને સરકારનું પ્રતિનિધિત્વ સ્વરૂપ, મુક્તપણે અને ન્યાયી રીતે ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ પ્રદાન કરવા અને જેમાં એક રાજકારણનો સમાવેશ થાય છે જેના સભ્યો ઉચ્ચ અખંડિતતા અને નૈતિકતા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ હોય. આને કોઈપણ સ્વતંત્ર અને ન્યાયી લોકશાહીનો હોલમાર્ક કહી શકાય. હિંદની રાજકીય વ્યવસ્થામાં રાજકારણનું અપરાધીકરણ કદી અજાણી ઘટના બની નથી. [પારસ ૨૬ અને ૨૮] [૧૬૭–એફ; ૧૬૮–બી]

૧.૨ વર્ષ ૧૯૯૮થી રાજકારણના અપરાધીકરણના મુદ્દે ચૂંટણી પંચ પણ જીવંત રહ્યું છે. સૂચિત સુધારા માટેના કાયદા પંચની ભલામણોએ સક્ષમ ધારાસભા દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદાના સ્વરૂપમાં દિવસનો પ્રકાશ કદી જોયો નથી, પરંતુ તે રાજકારણમાં અપરાધીકરણના પ્રગતિશીલ વલણ વિશે સમાજની ચિંતાને આબેહૂબ રીતે દર્શાવે છે, જેમાં બંધારણીય લોકશાહીની કરોડરજ્જુમાં ધ્રુજારી ફેલાવવાની પ્રક્રિયા અને વલણ છે. [પારસ ૨૯ અને ૫૯] [૧૬૯–એ; ૧૮૭–ડી–ઈ]

દિનેશ ત્રિવેદી, એમ.પી. અને અન્યો વિ. ભારત સંઘ અને અન્યો (૧૯૯૭) ૪ એસસીસી ૩૦૬ : [૧૯૯૭] ૩ એસસીઆર ૯૩; અનુકુલ ચંદ્ર પ્રધાન, એડવોકેટ, સુપ્રીમ કોર્ટ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા એન્ડ અધર (૧૯૯૭) ૬ એસસીસી ૧ : [૧૯૯૭] ૧ સપ્પ્લ. એસસીઆર ૬૪૧; કે. પ્રભાકરન વિ. પી. જયરાજન એઆઈઆર ૨૦૦૫ એસસી ૬૮૮ : [૨૦૦૫] ૧ એસસીઆર ૨૯૬; મનોજ નરૂલા વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા (૨૦૧૪) ૯ એસસીસી ૧ : [૨૦૧૪] ૯ એસસીઆર ૯૬૫ – પર આધાર રાખ્યો હતો.

યોગેન્દ્રકુમાર જયસ્વાલ અને અન્યો વિ. બિહાર રાજ્ય અને અન્ય (૨૦૧૬) ૩ એસસીસી ૧૮૩; મોહિન્દર સિંઘ ગિલ વિ. મુખ્ય ચૂંટણી

કમિશનર એઆઈઆર ૧૯૭૮ એસસી ૮૫૧ : [૧૯૭૮] ૨ એસસીઆર ૨૭૨ ; યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા વિ. ના માટે જોડાણ ડેમોક્રેટિક રિફોર્મ્સ (૨૦૦૨) ૫ એસસીસી ૨૯૪ : [૨૦૦૨] ૩ એસ.સી.આર. ૬૯૬ ; સુભાષચંદ્ર અગ્રવાલ વિ. ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ અને અન્ય (૨૦૧૩) સીઆઈસી ૮૦૪૭; પીપલ્સ યુનિયન સિવિલ લિબર્ટીઝ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા (૨૦૦૩) ૪ એસ.સી.સી. ૩૯૯ : [૨૦૦૩] ૨ એસસીઆર ૧૧૩૬ ; સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર વિ. સોમનાથ થાપા (૧૯૯૬) ૪ એસસીસી ૬૫૯ : [૧૯૯૬] ૧ સપ્પ્લ. એસસીઆર ૧૮૯ ; યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા વિ. પ્રફુલ્લકુમાર સામલ (૧૯૭૯) ૩ એસસીસી ૪ : [૧૯૭૯] ૨ એસસીઆર ૨૨૯ – સંદર્ભિત.

ગોસ્વામી કમિટી ઓન ઈલેક્ટોરલ રિફોર્મ્સ (૧૯૯૦) ; વોહરા (સમિતિ) અહેવાલ; ૧૮મો અહેવાલ રજૂ કરવામાં આવ્યો વિભાગ દ્વારા ૧૫ માર્ચ, ૨૦૦૭ના રોજ રાજ્યસભા– આના પર સંબંધિત સંસદીય સ્થાયી સમિતિ કર્મચારી, જાહેર ફરિયાદો, કાયદો અને ન્યાય આના પર ચૂંટણી સુધારણા (આમાંથી વ્યક્તિઓને ગેરલાયક ઠેરવવા) સામેના આરોપો ઘડવા પર ચૂંટણી લડવી તેમને ચોક્કસ ગુનાઓ માટે); ૨૪૪મું કાયદા પંચ "ઈલેક્ટોરલ ગેરલાયકાત" શીર્ષક ધરાવતો અહેવાલ, આનો અહેવાલ રાષ્ટ્રીય આયોગની કામગીરીની સમીક્ષા કરવા માટે બંધારણ

(એનસીઆરડબલ્યુસી); કાયદાનો ૧૭૦મો અહેવાલ કમિશન; ન્યાયમૂર્તિ જે. એસ. વર્મા સમિતિનો અહેવાલ

ફોજદારી કાયદામાં સુધારા (૨૦૧૩) પર – ઉલ્લેખિત થી.

૨.૧ સંસદના કોઈપણ ગૃહના સભ્ય તરીકે પસંદ કરવામાં આવેલી ગેરલાયકાતના સંદર્ભમાં અને તે જ રીતે, વિધાનસભા અથવા રાજ્યની વિધાન પરિષદ ના સભ્ય તરીકે પસંદ કરવા માટે અથવા આના સભ્ય હોવા માટે ગેરલાયક ઠેરવવાના સંદર્ભમાં, સંસદ દ્વારા કાયદો બનાવવો પડશે. સંસદ પાસે સભ્યપદ માટેની ગેરલાયકાત નક્કી કરવાની વિશિષ્ટ કાયદાકીય સત્તા રહેલી છે. [પેરા ૭] [૧૫૫–બી–સી, જી–એચ]

૨.૨ અનુચ્છેદ ૧૦૨(૧) કેટલાક આધારો સ્પષ્ટ કરે છે અને વધારાની જોગવાઇ પૂરી પાડે છે કે કોઈ પણ ગેરલાયકાત સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદા દ્વારા અથવા તેના હેઠળ ઉમેરી શકાય છે. આર્ટિકલ ૧૯૧નું પણ આવું જ ચરિત્ર છે. લોકપ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ના પ્રકરણ ૩ માં સંસદના અને રાજ્ય વિધાનસભાઓના સભ્યપદ માટે ગેરલાયક ઠેરવવા અંગે જણાવ્યુ છે [પારસ ૧૩ અને ૧૪] [૧૫૯–એફ–જી]

૨.૩ વર્ષ ૧૯૫૧ ના અધિનિયમના કલમ ૭ (બી) દ્વારા વ્યાખ્યાયિત

કરવામાં આવેલ શબ્દ 'ગેરલાયક' સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે કોઈ વ્યક્તિને સભ્ય બનવા માટે પ્રકરણ–૩ની જોગવાઈઓ હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે છે અને/અથવા અન્ય કોઈ કારણસર નહીં. 'અન્ય કોઈ કારણસર નહીં' એ શબ્દોનું ખૂબ મહત્વ છે. ઉપરાંત કલમ ૧૦૨ (૧) (એ) થી ૧૦૨ (૧) (ડી) હેઠળ ઉલ્લેખિત આધારોથી અને કલમ ૧૯૧(૧)(એ)થી ૧૯૧(૧)(ડી) સુધી, અન્ય આધારો પૂરા પાડવામાં આવ્યા છે સંસદ અને સંસદ દ્વારા કલમો હેઠળ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે ૮, ૮એ, ૯, ૯એ, ૧૦ અને ૧૦એ. [પેરા ૧૫] [૧૬૦–સી–ડી]

૨.૪ કલમ ૮ માં કેટલાક ગુનાઓ માટે દોષિત ઠરવા પર ગેરલાયક ઠેરવવાની આ બાબતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. કલમ ૮એ પર ગેરલાયકાતની જોગવાઈ કરે છે ભ્રષ્ટ વ્યવહારનું મેદાન. કલમ ૯ માટે જોગવાઈ કરે છે ભ્રષ્ટાચાર અથવા વિશ્વાસઘાત માટે બરતરફી માટે ગેરલાયકાત. કલમ ૯એ તે પરિસ્થિતિ સાથે વ્યવહાર કરે છે જ્યાં વ્યક્તિ અને યોગ્ય સરકાર વચ્ચે નિર્વાહ કરાર છે . કલમ ૧૦માં સરકાર હેઠળની કંપની કચેરી માટે ગેરલાયક ઠેરવવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે અને કલમ ૧૦એ નિષ્ફળતા માટે ગેરલાયકાત સાથે સંબંધિત છે ચૂંટણી ખર્ચનો હિસાબ નોંધાવવા માટે. આ ગેરલાયકાત સિવાય , ત્યાં બીજી કોઈ ગેરલાયકાત નથી અને ત્યાં બીજુ કોઈ કારણ ન હોઈ શકે. આમ, ધારાસભા દ્વારા આના ચોક્કસ અને વિશિષ્ટ

આધારોપર ગેરલાયકાતની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે . આવી સ્થિતિમાં, વિધાનસભા સંપૂર્ણપણે વિશિષ્ટ છે. [પેરા ૧૬] [૧૬૫–બી–ડી]

૨.૫ એ બાબત કાયદામાં સારી રીતે સ્થાયી થયેલ છે કે અદાલત કાયદો બનાવી શકતી નથી. જ્યાં સુધી ગેરલાયકાત ઉમેરવાની વાત છે, ત્યાં સુધી બંધારણીય જોગવાઈમાં ગેરલાયક ઠેરવવાની વાત કરવામાં આવી છે, જે વિધાનસભાને સત્તા પ્રદાન કરે છે, જેણે બદલામાં, અનિવાર્યતામાં કાયદો ઘડ્યો છે. આમ, કાયદાની કલમ ૮થી ૧૦એ સાથે વાંચવામાં આવતી કલમ ૭(બી)માં ઉપયોગમાં લેવાયેલી ભાષાને ધ્યાનમાં રાખીને ગેરલાયકાતને લગતું પ્રિસ્ક્રિપ્શન સંપૂર્ણ છે. તેમાં કોઈ અસ્પષ્ટતા નથી. ધારાસભાએ ગેરલાયકાત માટેના આધારોની ખૂબ જ સ્પષ્ટ રીતે ગણતરી કરી છે અને ઉક્ત જોગવાઈની ભાષામાં કોઈ પણ નવા મેદાનને ઉમેરવા અથવા રજૂ કરવા માટે કોઈ અવકાશ રહેતો નથી. [પારસ ૨૨ અને ૨૩] [૧૬૬–એફ, જી–એચ; ૧૬૭–એ]

> મનોજ નરૂલા વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા (૨૦૧૪) ૯ એસસીસી ૧ : [૨૦૧૪] ૯ એસસીઆર ૯૬૫; લીલી થોમસ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા એન્ડ અધર (૨૦૧૩) ૭ એસસીસી ૬૫૩ : [૨૦૧૩] ૧૦ એસસીઆર ૧૧૩૦ – પર આધાર રાખ્યો હતો.

૩.૧ બંધારણની કલમ ૩૨૪માં ચૂંટણીની દેખરેખ, દિશા અને નિયંત્રણના સંદર્ભમાં ચૂંટણી પંચની સત્તા નક્કી કરવામાં આવી છે. ચૂંટણી પંચ પાસે સંપૂર્ણ શક્તિ છે અને તેના મંતવ્યને મહત્ત્વ આપવું પડશે. તે સિવાય, તે મુક્ત અને ન્યાયી ચૂંટણીના સંચાલનની દેખરેખ રાખવાની શક્તિ ધરાવે છે. જો કે, ઉપરોક્ત શક્તિની પોતાની મર્યાદાઓ છે. ચૂંટણી પંચે સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલા કાયદાને અનુરૂપ કાર્ય કરવું પડશે અને તે તેનું ઉલ્લંઘન કરી શકશે નહીં. [પારસ ૬૧ અને ૭૦] [૧૮૭–જી; ૧૯૩–ઈ–એફ]

૩.૨ ચિહ્નનો ઓર્ડર ફાળવણી, વર્ગીકરણ, ઉમેદવારો દ્વારા ચિહ્નની પસંદગી અને ચિહ્નની ફાળવણી પર પ્રતિબંધ સાથે સંબંધિત છે. જ્યારે કોઈ ચોક્કસ રાજકીય પક્ષ દ્વારા ચૂંટણીમાં ઉમેદવારની સ્થાપના કરવામાં આવી હોય, ત્યારે આવા ઉમેદવારને સિમ્બોલ ઓર્ડર્સના ખંડ (૮)ના પેટાખંડ (૩) હેઠળ સંબંધિત રાજકીય પક્ષ માટે અનામત પ્રતીકની પસંદગી કરવાનો અધિકાર છે, જેના દ્વારા તેની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. આવા ઉમેદવારને જે રાજકીય પક્ષ દ્વારા તેની સ્થાપના કરવામાં આવી હોય અને અન્ય કોઈ ઉમેદવારને નહીં તેના માટે આરક્ષિત પ્રતીક ફાળવવાની પણ સમાન ફરજ ચૂંટણી પંચ પર મૂકવામાં આવી છે. જ્યાં ચોક્કસ ચિહ્ન આરક્ષિત છે કોઈ ચોક્કસ રાજકીય પક્ષ અને આવા રાજકીય પક્ષ માટે એક સ્થાપિત કરે છે ચૂંટણીમાં ઉમેદવાર કે જેની સામે જઘન્ય અને /અથવા ગંભીર ગુનાઓ માટે આરોપો ઘડવામાં આવ્યા છે અને આ

અદાલતે નિર્દેશ આપવાનો હતો ચૂંટણી પંચને કે આવા ઉમેદવારને રાજકીય પક્ષ માટે અનામત પ્રતીક સાથે ચૂંટણી લડવા માટે મંજૂરી આપી શકાતી નથી, તે અયોગ્યતા માટે એક નવું મેદાન ઉભેરવા સમાન છે જે રાજ્યના ન્યાયિક હાથની નિસ્તેજની બહાર છે. આના માટે કોઈપણ પ્રયાસ તેના માટે ન્યાયિક શક્તિની રંગીન કવાયત હશે તેનાથી વિપરીત સ્વયંસિદ્ધ છે કે "જે સીધેસીધું ન થઈ શકે તે ન થવું જોઈએ. આડકતરી રીતે કરવામાં આવે છે" જે ભારતીયમાં એક સ્વીકૃત સિદ્ધાંત છે ન્યાયતંત્ર. [પેરા ૮૬, ૯૭ અને ૯૮] [૧૯૭–ઈ–એફ; ૨૦૧–ઈ–એચ]

૩.૩ અરજદારો દ્વારા માગવામાં આવેલા સ્વરૂપમાં ચૂંટણી પંચને કોઈ પણ દિશા નિર્દેશ આપવાથી વિસંગત પરિસ્થિતિ સર્જાઈ શકે છે અને આડકતરી રીતે કંઈક કરવાની સંભાવના છે જે પ્રત્યક્ષ રીતે કરવા માટે માન્ય નથી. [પેરા ૧૦૪] [૨૦૩–સી]

૩.૪ સંબંધિત વ્યક્તિ અપક્ષ ઉમેદવાર તરીકે ચૂંટણી લડે તો પણ તેની અસર એટલી જ થાય. તે સિવાય, કોઈ કાયદા વિના, તેને પ્રતિબંધિત કરવું મુશ્કેલ હોઈ શકે છે. વધુમાં, બહુપક્ષીય પ્રણાલી પર આધારિત લોકશાહીને નુકસાન થવાની સંભાવના છે. તેથી, રાજકારણમાં અપરાધીકરણ એ એક કડવું પ્રગટ સત્ય છે, જે લોકશાહીના ગઢ માટે ઊધઈ છે, તેમ છતાં, અદાલત કાયદો

બનાવી શકતી નથી. [૨૦૩–ડી] [૨૦૪–જી]

૩.૫ ચૂંટણી પંચને આપવામાં આવેલા કેસમાં જે પ્રકારની માગણી કરવામાં આવી છે તે અંગેના નિર્દેશો, એક આદર્શવાદી વિશ્વમાં, એક નજરમાં, રાજકારણમાં અપરાધીકરણની જીવલેણતાનું મારણ હોય તેવું લાગે છે, પરંતુ આવી દિશાઓ, ઝીણવટભરી તપાસ કરતાં સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે તે બંધારણીય રીતે માન્ય નથી. રાજ્યની ન્યાયિક શાખા બંધારણના અંતિમ લવાદી અને બંધારણીય નૈતિકતાના રક્ષક તરીકેની ફરજથી ભરેલી છે, જે સત્તા તેની પાસે નથી તે છીનવી શકતી નથી. [પેરા ૧૦૭] [૨૦૪–એચ; ૨૦૫–એ–બી]

૩.૬ બહુપક્ષીય લોકશાહીમાં, જ્યાં સભ્યો પક્ષની રીતે ચૂંટાયેલા હોય છે અને પક્ષની શિસ્તને આધિન હોય છે, ત્યાં સંસદને એક મજબૂત કાયદો લાવવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે, જેના દ્વારા રાજકીય પક્ષો માટે એ ફરજિયાત છે કે તેઓ એવા લોકોનું સભ્યપદ રદ કરે, જેમની સામે જઘન્ય અને ગંભીર ગુનાઓમાં આરોપો ઘડવામાં આવે છે અને ચૂંટણીમાં આવી વ્યક્તિઓની સ્થાપના ન કરવી, સંસદ અને રાજ્ય વિધાનસભાઓ બંને માટે. આ બાબત રાજકારણના અપરાધીકરણને પ્રાપ્ત કરવામાં ઘણી મદદ કરશે અને નિષ્કલંક, નિષ્કલંક, બિનસલાહભર્યા અને સદ્ગુણી બંધારણીય લોકશાહીના યુગની શરૂઆત કરશે. [પેરા ૧૦૮] [૨૦૫–બી–સી]

કેશવાનંદ ભારતી વિ. સ્ટેટ ઓફ કેરાલા એન્ડ અધર (૧૯૭૩) ૪ એસસીસી ૨૨૫ : [૧૯૭૩] સપ્પ્લ. એસસીઆર ૧ – અનુસરવામાં આવે છે. એ.સી. જોસ વિ. સિવન પિલ્લાઈ એન્ડ અન્ય એઆઈઆર ૧૯૮૪ એસસી ૯૨૧ : [૧૯૮૪] ૩ એસસીઆર ૭૪; એસોસિયેશન ફોર ડેમોક્રેટિક રિફોર્મ્સ (૨૦૦૨) ૫ એસસીસી ૨૯૪ : [૨૦૦૨] ૩ એસસીઆર ૬૯૬; કુલદીપ નાયર વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા એન્ડ અન્ય (૨૦૦૬) ૭ એસસીસી ૧ : [૨૦૦૬] ૫ સપ્પ્લ. એસસીઆર ૧; ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસ (આઈ) વિ. ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ સોશિયલ વેલ્ફેર એન્ડ અન્ય (૨૦૦૨) ૫ એસસીસી ૬૮૫ : [૨૦૦૨] ૩ એસસીઆર ૧૦૪૦; જાગીર સિંઘ વિ. રણબીર સિંઘ અને અન્ય (૧૯૭૯) ૧ એસસીસી ૫૬૦ : [૧૯૭૯] ૨ એસસીઆર ૨૮૨; એમ.સી. મહેતા વિ. કમલનાથ એન્ડ અન્ય (૨૦૦૦) ૬ એસસીસી ૨૧૩ : [૨૦૦૦] ૧ સપ્પ્લ. એસસીઆર ૩૮૯; હિમાચલ પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય વિ. સતપાલ સૈની (૨૦૧૭) ૧૧ એસસીસી ૪૨ : [૨૦૧૭ ૧ એસસીઆર ૬૫૮; એલાઈડ મોટર્સ લિમિટેડ વિ. ભારત પેટ્રોલિયમ કોર્પોરેશન લિમિટેડ (૨૦૧૨) ૨ એસસીસી ૧: [૨૦૧૧] ૧૬ એસસીઆર ૪૨૨; નઝીર અહમદ વિ. રાજા સમ્રાટ એઆઈઆર ૧૯૩૬ પીસી ૨૫૩; ડી.આર. વેંકટચલમ અને અન્યો વિ. ડેપ્યુટી ટ્રાન્સપોર્ટ કમિશનર અને અન્યો એઆઈઆર ૧૯૭૭ એસસી ૮૪૨ : [૧૯૭૭] ૨ એસસીઆર ૩૯૨; દ્વારા રાજ્ય કરો. પી.એસ. લોધી કોલોની નવી દિલ્હી વિ.

સંજીવ નંદા એ.આઈ.આર.

ભારતીય ચૂંટણી પંચ અને અન્ય. વિ. ડો. સુબ્રમણ્યમ સ્વામી અને અન્ય (૧૯૯૬) ૪ એસસીસી ૧૦૪ : [૧૯૯૬] ૧ સુપ્પલ એસસીઆર ૬૩૭; મોહિન્દર સિંઘ ગિલ વિ. મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર એઆઈઆર ૧૯૭૮ એસસી ૮૫૧ : [૧૯૭૮] ૨ એસસીઆર ૨૭૨; અમિત કપૂર વિ. રમેશ ચંદર અને અન્ય (૨૦૧૨) ૯ એસસીસી ૪૬૦ : [૨૦૧૨] ૭ એસસીઆર; યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય વિ. દેવકી નંદન અગ્રવાલ (૧૯૯૨) ૧ સુપ્પલ. એસસીસી; સુપ્રીમ કોર્ટ બાર એસોસિએશન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા એન્ડ અધર (૧૯૯૮) ૪ એસસીસી: [૧૯૯૮] ૨ એસસીઆર – સંદર્ભિત.

૪.૧ બંધારણીય લોકશાહીમાં, રાજકારણનું અપરાધીકરણ એ અત્યંત વિનાશક અને દુ:ખદાયક પરિસ્થિતિ છે. લોકશાહીમાં નાગરિકોને પોતાને લાચાર તરીકે રજૂ કરીને ભ્રષ્ટાચાર સામે મૌન, બહેરા અને મૂંગા દર્શકો તરીકે ઊભા રહેવાની ફરજ પાડી શકાતી નથી. મતદારોને તેમના ભાગ્યમાં રાજીનામું આપવાની મંજૂરી આપી શકાતી નથી. ઉમેદવાર દ્વારા આપવામાં આવેલી માહિતીમાં કાયદા મુજબ ચૂંટણી પંચ દ્વારા જે જરૂરી હોય તે બધું જ વ્યક્ત કરવું આવશ્યક છે. પૂર્વજોની જાહેરાત ચૂંટણીને યોગ્ય બનાવે છે અને મતદારો દ્વારા મતદાનના અધિકારની કવાયત પણ પવિત્ર થઈ જાય છે. લોકશાહી માટે આવો અધિકાર સર્વોપરી છે. મતદાતાને જાણકાર પસંદગી કરવાનો હક છે. જો યોગ્ય

માહિતી મેળવવાના તેના અધિકારને કાપી નાખવામાં આવે છે, તો અંતિમ અંતરાલમાં, તે વિનાશ તરફ દોરી શકે છે

લોકશાહી કારણ કે, તે જઘન્ય ગુનાઓનો આરોપ લગાવનારા ઉમેદવારો વિશે અંધારામાં રાખવામાં આવ્યો હોવાથી તે જાણકાર મતદાતા નહીં હોય. હાલની પરિસ્થિતિમાં, ઉમેદવારોએ આપેલી માહિતી મતદારક્ષેત્રમાં વ્યાપકપણે જાણીતી નથી અને મતદારોની સંખ્યા ખરેખર પૂર્વજો વિશે જાણતા નથી. માહિતી મેળવવાના તેમના અધિકારને નુકસાન થાય છે. [પેરા ૧૧૫] [૨૧૦–બી–ડી]

૪.૨ એવો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે કે ચૂંટણી લડનાર દરેક ઉમેદવારે ચૂંટણી પંચની જોગવાઈ મુજબ ફોર્મ ભરવું જોઈએ. તે, મોટા અક્ષરોમાં, ઉમેદવાર સામે પડતર ફોજદારી કેસોના સંદર્ભમાં જણાવશે; જો કોઈ ઉમેદવાર કોઈ ચોક્કસ પક્ષની ટિકિટ પર ચૂંટણી લડી રહ્યો હોય, તો તેણે / તેણીએ તેની સામે બાકી રહેલા ગુનાહિત કેસો વિશે પક્ષને જાણ કરવી જરૂરી છે; સંબંધિત રાજકીય પક્ષને ગુનાહિત પૂર્વજો ધરાવતા ઉમેદવારો ને લગતી ઉપરોક્ત માહિતી તેની વેબસાઈટ પર મૂકવાની ફરજ પડશે; ઉમેદવાર તેમજ સંબંધિત રાજકીય પક્ષે તે વિસ્તારના વ્યાપકપણે પ્રસારિત થતા અખબારોમાં ઉમેદવારના પૂર્વજો વિશે જાહેરનામું બહાર પાડવાનું રહેશે અને તે પણ આપવાનું રહેશે

ઉમેદવારી પત્ર ભર્યા બાદ ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયામાં એટલે કે ત્રણ વાર બહોળો પ્રચાર. લોકશાહી વ્યવસ્થાને મજબૂત બનાવવા માટે આ દિશાઓ સાચી ભાવના

અને યોગ્ય નિષ્ઠાથી અમલમાં મૂકવી જોઈએ. [પારસ 116 અને 117] [૨૧૦–એફ–જી; ૨૧૧–એ–બી]

૪.૩ કાયદા અથવા કાયદાકીય અધિનિયમમાં કેટલીક ખામીઓ અથવા ખામીઓ હોઈ શકે છે, જેને વિધાનસભા દ્વારા ચોક્કસપણે દૂર કરી શકાય છે, જો તેને યોગ્ય ઉદ્દેશ, મજબૂત નિશ્ચય અને પરિસ્થિતિને સુધારવા માટે યોગ્ય વિચારસરણીવાળા મનની દૃઢ ઇચ્છાશક્તિનું સમર્થન હોય. સંબંધિત અધિકારીઓ મારફતે તેના કડક અમલના અભાવને કારણે કાયદામાં હંમેશાં ખામી શોધી શકાતી નથી. તેથી, રાજકારણમાં અને લોકશાહીમાં શુદ્ધતાની સંસ્કૃતિને પ્રેરિત કરવા અને સુમાહિતગાર નાગરિકને પ્રોત્સાહન આપવા અને પોષવા માટે સમયાંતરે આ અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત કાયદાઓ તેમજ નિર્દેશોનો અમલ કરવો એ તમામ સંબંધિતોની ગંભીર જવાબદારી છે, કારણ કે આખરે તે નાગરિકો જ છે જે રાષ્ટ્રના રાજકારણના ભાગ્ય અને માર્ગનો નિર્ણય કરે છે અને તે રીતે ખાતરી આપે છે કે "આપણે તેના કરતા વધુ સારી રીતે શાસન કરીશું નહીં. અમે લાયક છીએ" અને આમ, ઉમેદવારોના ગુનાહિત પૂર્વજો વિશેની સંપૂર્ણ માહિતી નાગરિકો દ્વારા સમજદાર નિર્ણય લેવાની અને જાણકાર પસંદગીનો પાયો રચે છે. જાણકાર પસંદગી એ એક માટેનો પાયો છે. શુદ્ધ અને મજબૂત લોકશાહી. [પેરા ૧૧૭] [૨૧૧–બી–ઈ]

૪.૪ ગંભીર ફોજદારી કેસોનો સામનો કરી રહેલી વ્યક્તિઓ રાજકીય

પ્રવાહમાં પ્રવેશ ન કરે તે માટે સંસદે કાયદો બનાવવો જોઈએ. આરોપીઓની નિર્દોષતાની ધારણા હેઠળ ઢાંકપિછોડો કરવો એ એક બાબત છે પરંતુ જાહેર જીવનમાં પ્રવેશ કરનાર અને કાયદાઘડતરમાં ભાગ લેનાર વ્યક્તિઓ કોઈપણ પ્રકારના ગંભીર ફોજદારી આક્ષેપથી ઉપર હોવી જોઈએ તે પણ એટલું જ અનિવાર્ય છે. તે સાચું છે કે સંભવિત ઉમેદવારો પર ખોટા કેસો કરવામાં આવે છે, પરંતુ તે જ દ્વારા ધ્યાન આપી શકાય છે યોગ્ય કાયદા દ્વારા સંસદ. [પેરા ૧૧૮] [૨૧૧–એફ–જી].

કેસ કાયદાનો સંદર્ભ

(૨૦૧૬) ૩ એસસીસી ૧૮૩ એ પેરા ૧ નો ઉલ્લેખ કર્યો

[૨૦૧૪] ૯ એસસીઆર પેરા ૩ પર આધાર રાખે છે.

[૨૦૧૩] ૧૦ એસસીઆર ૧૧૩૦ પેરા ૭ પર આધાર રાખે છે

[૧૯૯૭] ૩ એસસીઆર ૯૩ પેરા ૩૦ પર આધાર રાખે છે.

[૧૯૯૭] ૧ સપ્પ્લ. એસસીઆર ૬૪૧ પેરા ૩૧ પર આધાર રાખે છે

[૨૦૦૫] ૧ એસસીઆર ૨૯૬ પેરા ૩૨ પર આધાર રાખે છે.

[૧૯૭૮] ૨ એસસીઆર ૨૭૨ એ પેરા ૩૭ નો ઉલ્લેખ કર્યો

[૨૦૦૨] ૩ એસસીઆર ૬૯૬ એ પેરા ૩૯ નો ઉલ્લેખ કર્યો

(૨૦૧૩) સીઆઈસી ૮૦૪૭ એ પેરા ૪૩ નો ઉલ્લેખ કર્યો

[૨૦૦૩] ૨ એસસીઆર ૧૧૩૬ એ પેરા ૪૫ નો ઉલ્લેખ કર્યો

સુપ્રીમ કોર્ટનો અહેવાલ

[૨૦૧૮] ૧૦ એસ.સી.આર.

[૧૯૯૬] ૧ સપ્પ્લ. એસસીઆર ૧૮૯ એ પેરા ૫૧ નો ઉલ્લેખ કર્યો

[૧૯૭૯] ૨ એસસીઆર ૨૨૯ એ પેરા ૫૧ નો ઉલ્લેખ કર્યો

[૧૯૯૬] ૧ સપ્પ્લ. એસસીઆર ૬૩૭ એ પેરા ૬૩ નો ઉલ્લેખ કર્યો

[૧૯૮૪] ૩ એસસીઆર ૭૪ પેરા ૬૭ પર આધાર રાખે છે.

[૨૦૦૨] ૩ એસસીઆર ૬૯૬ પેરા ૬૮ પર આધાર રાખે છે.

[૨૦૦૬] ૫ સપ્પ્લ. એસસીઆર ૧ પેરા ૬૯ પર આધાર રાખે છે

[૨૦૦૨] ૩ એસસીઆર ૧૦૪૦ પેરા ૭૫ પર આધાર રાખે છે.

[૧૯૭૯] ૨ એસસીઆર ૨૮૨ પેરા ૭૭ પર આધાર રાખે છે.

[૨૦૦૦] ૧ સપ્પ્લ. એસસીઆર ૩૮૯ પેરા ૭૭ પર આધાર રાખે છે

[૨૦૧૭] ૧ એસસીઆર ૬૫૮ પેરા ૭૯ પર આધાર રાખે છે

[૧૯૭૩] સપ્પ્લ. એસસીઆર ૧ એ પેરા ૭૯ ને અનુસર્યું

[૨૦૧૨] ૭ એસસીઆર ૯૮૮ એ પેરા ૮૧ નો ઉલ્લેખ કર્યો

(૧૯૯૨) ૧ સુપ્પલ. એસસીસી ૩૨૩ પેરા ૮૪ નો સંદર્ભ આપે છે

[૧૯૯૮] ૨ એસસીઆર ૭૯૫ એ પેરા ૮૪ નો ઉલ્લેખ કર્યો

[૨૦૧૧] ૧૬ એસસીઆર ૪૨૨ પેરા ૧૦૦ પર આધાર રાખે છે.

સિવિલ ઓરિજિનલ/એપેલેટ અધિકારક્ષેત્ર : રિટ પિટિશન (સિવિલ) નંબર

૫૩૬ ઓફ ૨૦૧૧

ભારતના બંધારણની કલમ ૩૨ હેઠળ

સાથે

૨૦૦૭ ની ફોજદારી અપીલ નં.૧૭૧૪–૧૭૧૫, રિટ પિટિશન (ફોજદારી)

૨૦૧૧ ના નંબર ૨૦૮ અને રિટ પિટિશન (સિવિલ) નંબર ૮૦૦ ઓફ ૨૦૧૫.

જાહેર હિતના ફાઉન્ડેશન અને ઓ.આર.એસ. V. યુનિયન ઓફ

ભારત અને એએનઆર.

કે. કે. વેણુગોપાલ, એટર્ની જનરલ ફોર ઈન્ડિયા, મનિન્દર સિંઘ,

એએસજી, શ્રીમતી એશ્વર્યા ભાટી, એસ.એસ. શમશેરી, એએજી, એ. મારિયારપુથમ,

એડ. જનરલ. સિદ્ધાર્થ લુથરા, સીનિયર એડ. (એસી), દિનેશ દ્વિવેદી, કૃષ્ણન વેણુગોપાલ, શ્રીમતી મીનાક્ષી અરોરા, એ. કે. શ્રીવાસ્તવ, પ્રશાંતો ચંદ્ર સેન, સીનિયર એડ્વ., અનૂપમ એન.પ્રસાદ, શ્રીમતી મહેક જગ્ગી, અરૂન મેનન,

કે.કે.મોહન, આશિષ મોહન, કૃષ્ણમ મિશ્રા, યશાર્થ કાંત, નિશાંત

સિંહ, શશાંક શેખર સિંહ, અંકિત પાંડે, ડો.મનીષ સિંઘવી (માટે)

મેસર્સ. એપી એન્ડ જે ચેમ્બર્સ), ઉદય રાઠોડ, એ.કે. ઉપાધ્યાય (આર.ડી.

ઉપાધ્યાય) આર.બાલાસુબ્રમણ્યમ, રોહિત ભટ્ટ, પ્રભાસ બજાજ, સુશ્રી કનિકા સરન, કુ. આરતી શર્મા (બી. કૃષ્ણ પ્રસાદ માટે), અભય કુમાર,

કુ. મોનીષા હાંડા, અમિત શર્મા, બૈજનાથ પટેલ, મોહિત ડી. રામ,
વિશ્વ પાલ સિંહ, વી.એન.રઘુપતિ, વી.જી.પ્રાગસમ, એસ.પ્રભુ
રામસુબ્રમણ્યમ, એસ.મનુરાજ, તપેશકુમાર સિંહ, મો.મો. વાક્વાસ,
આદિત્ય પ્રતાપ સિંહ, શુવોદીપ રોય, સયોજ મોહનદાસ, ઋતુરાજ બિસ્વાસ,
મનોજ ગોરકેલા, સાહિલ (સુશ્રી શશી કિરણ માટે), સૌરભ મિશ્રા, મૃત્યુંજય
સિંઘ (એસ. ઉદયકુમાર સાગર માટે), રાજેશ શ્રીવાસ્તવ, અમિત શર્મા,
સંદીપ સિંઘ, અંકિત રાજ, સુશ્રી નિધિ જસ્વાલ, સુશ્રી ઈન્દિરા ભાકર,
સુશ્રી રુચિ કોહલી, રવિ પ્રકાશ મેહરોત્રા, રંજન મુખર્જી, ડેનિયલ
સ્ટોન લિંગ્ડોહ, કે.વી. ખારલિન્ગડોહ, રમેશ બાબુ એમ.આર., સુશ્રી પ્રગતિ
નીખરા, પારિજાત સિંહા, નિશાંત રમાકાંતરાવ કટનેશ્વરકર, એમ. યોગેશ
કન્ના, શ્રીમતી સુજાતા ઈસાઘાધી, બૈજ નાથ પટેલ, એમ.આર. શમશાદ, કુલદીપ
સિંહ, કૃષ્ણયાન સેન, જતિન્દર કુમાર ભાટિયા, આશુતોષ કુમાર શર્મા,
શ્રીમતી હેમંતિકા વાહી, ગુંટુર પ્રભાકર, મનીષ કુમાર (ગોપાલ માટે)
સિંઘ), કે.વી.જગદીશવરણ, કુ.જી.ઈન્દિરા, દિનેશકુમાર ગર્ગ,
ડી.એસ. માહરા, અશોક માથુર, કુ. અરુણા માથુર, અવનીશ અરુથમ,
સુશ્રી અનુરાધા અર્પુથમ, સુશ્રી ગીતાંજલિ (મેસર્સ. અરપુથમ અરુણા માટે)
એન્ડ કંપની), અર્જુન ગર્ગ, અર્ધેન્દુમૌલી કુમાર પ્રસાદ, અનુવ્રત શર્મા,
અનિરુદ્ધ પી. મયી, આદર્શ ઉપાધ્યાય, અભિષ્ટ કુમાર, અભિષેક
ચૌધરી, પ્રતાપ વેણુગોપાલ, કુ. સુરેખા રામાણી, અનુજ સરમા,

સુશ્રી નિહારિકા (મેસર્સ. કે. જે. જહોન એન્ડ કંપની માટે), શિબાશિષ મિશ્રા, ચંદન

કુમાર મંડલ, સુશ્રી જસપ્રીત ગોગિયા, સુશ્રી મંદાકિની સિંહ, સુશ્રી તુલિકા

પ્રકાશ, અતુલ ઝા, સંદીપ ઝા, ધર્મેન્દ્રકુમાર સિંહા, સી.કે.સસી,

કુ. નયનતારા રોય, મુકેશકુમાર મારોરિયા, અરિજિત ભટ્ટાચારજી,

સુશ્રી સ્વરૂપમા ચતુર્વેદી, બી.એન.દુબે, કુ. વૈશાલી વર્મા,

સુશ્રી દેવિકા ગુલાટી, સુશ્રી માધવીકુમાર સાવંત, હિતેશકુમાર શર્મા,

એસ. કે. રાજોરા (મિલિંદ કુમાર માટે), મેસર્સ કોર્પોરેટ લો ગ્રુપ, એમ. શૂબ

આલમ, સુશ્રી ફૌઝિયા શકીલ, ઉજ્જ્વલ સિંહ, મોજાહિદ કરીમ ખાન,

શ્રીમતી કે. ઈનાટોલી સેમા, અમિત કુમાર સિંહ, ઝેડ.એચ. આઇઝેક હૈડિંગ, બાલાજી

શ્રીનિવાસન, અનિલ શ્રીવાસ્તવ, સુદર્શનસિંહ રાવત, સુહાન મુખર્જી,

સુપ્રીમ કોર્ટનો અહેવાલ

[૨૦૧૮] 10 એસ.સી.આર.

હર્ષ હિરો ગુરસાહાણી, કુ. કાજલ દલાલ, અભિષેક મનચંદા,

સુશ્રી આસ્થા શર્મા (મેસર્સ પીએલઆર ચેમ્બર્સ એન્ડ કંપની માટે), લીશાંગટેમ

રોશમણી કે., કુ. મૈબમ બબીના, બાલાજી શ્રીનિવાસન, જેમ્સ પી. થોમસ,

પી.એસ. સુધીર, ઋષિ મહેશ્વરી, કૌસ્તુભ સિંઘ, ગોપાલ

શંકરનારાયણન, એ. કે. ઉપાધ્યાય, શ્રીમતી શ્રેય પટનાયક, સુશ્રી ઐશ્વર્યા

કેને, વિક્રમ ગુલાટી (આર.ડી.ઉપાધ્યાય માટે), અશ્વનીકુમાર દુબે,

દેખાતા પક્ષો માટે એડ.વી.એસ.

વિક્રમ ગુલાટી, પ્રતિવાદી–ઇન–પર્સન.

જજમેન્ટ :–

દિપક મિશ્રા, સી.જે.આઇ.

૧. યોગેન્દ્ર કુમાર જયસ્વાલ અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય અને અન્ય, (૨૦૧૬) ૩ એસસીસી ૧૮૩ માં કોર્ટે અભિપ્રાય આપ્યો:–

"ભ્રષ્ટાચાર, એક 'સંજ્ઞા' જ્યારે ક્રિયાપદની તમામ લાક્ષણિકતાઓ ધારણ કરે છે, ત્યારે તે સ્વ–ચેપી બની જાય છે અને એન્ટિબાયોટિક્સ સામે પ્રતિકાર પણ વિકસાવે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં છૂપી આગેવાન ક્યારેય હેમ્લેટિયન પ્રશ્ન પૂછતો નથી–"બનવું કે નહીં"– પરંતુ વિકૃત પ્રવૃતિ સાથે આગળ વધે છે, સામૂહિક હિતની કાળજી રાખ્યા વિના, અતરાત્માહીન બની જાય છે એક રીતે, ભ્રષ્ટાચાર રાષ્ટ્રીય આર્થિક આતંક બની જાય છે."

૨. બંધારણીય કાર્યકર્તાઓ, જેમણે બંધારણીય સિદ્ધાંતોને જાળવી રાખવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, તેઓને વર્તમાન રાજકીય માળખું ભ્રષ્ટાચારની દુષ્ટતાથી કલંકિત ન થાય તેની ખાતરી કરવાની જવાબદારી સોંપવામાં આવે છે.

જો કે, આપણા બંધારણ દ્વારા નિર્ધારિત આ ભારે જનાદેશ હોવા છતાં, આપણી ભારતીય લોકશાહી, જે વિશ્વની સૌથી મોટી લોકશાહી છે, તેમાં અપરાધીકરણના સ્તરમાં સતત વધારો થયો છે જે ભારતીય રાજનીતિમાં ઘૂસી રહ્યો છે. રાજકારણના અપરાધીકરણનું આ અસ્વસ્થપણે વધતું વલણ, જેનો આપણો દેશ સાક્ષી રહ્યો છે, તે બંધારણીય નીતિને વિક્ષેપિત કરે છે અને આપણી લોકશાહી સરકારના મૂળ પર પ્રહાર કરે છે અને આપણા નાગરિકોને એવા લોકોના હાથે પીડાય છે જેઓ કંઈ નથી. પણ આપણા દેશ માટે જવાબદારી છે.

૩. આ ખંડપીઠ સમક્ષ વિચારણા માટે ઉદભવતો મુદ્દો એ છે કે શું કોર્ટ દ્વારા આર્ટિકલ ૧૦૨(a) થી (d) અને આર્ટિકલ ૧૦૨(e) હેઠળ સંસદ દ્વારા બનાવેલ કાયદાની બહાર કોર્ટ દ્વારા સભ્યપદ માટે ગેરલાયક ઠરાવવામાં આવી શકે છે. આ મામલાની સુનાવણી કરતી ત્રણ જજની બેંચનું માનવું હતું કે આ પ્રશ્ન બંધારણના આર્ટિકલ ૧૪૫(૩) હેઠળ બંધારણીય બેંચ દ્વારા સંબોધવામાં આવે તે જરૂરી છે. એવું કહેવામાં આવે કે, ત્રણ જજની બેંચ સમક્ષ એક રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે વિવાદ મનોજ નરુલા વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૪) ૯ એસસીસી ૧ માં નિર્ણય દ્વારા આવરી લેવામાં આવ્યો હતો પરંતુ આ રજુઆત તેમના અલગ ચુકાદામાં મદન બી. લોકુર, જે. ના એ પોતાને મત જણાવી સ્વીકારી નહી.

૪. સુનાવણી દરમિયાન, લોકશાહી સંસ્થાની રાજનીતિમાં રાજકારણના અપરાધીકરણને રોકવા માટે પ્રચંડ ચિંતા સાથે પ્રશ્નનો સમોચ્ચ વિસ્તૃત કરવામાં આવ્યો હતો. અરજદારોના વિદ્વાન વકીલે રજૂઆત કરી હતી કે ગુનાહિત પૂર્વવર્તી વ્યક્તિઓના ઉદયને ધ્યાનમાં રાખીને, રાજકારણના અપરાધીકરણની મૂળભૂત વિભાવનાને વ્યાપક વર્ણક્રમથી જોવી જોઈએ અને આ અદાલતે, અર્થઘટનના ન્યાયિક રાજનીતિ પાસાને ધ્યાનમાં લેતા, તેની ભૂમિકા સ્વીકારવી જોઈએ. . શ્રી કે.કે. વેણુગોપાલ, ભારતના વિદ્વાન એટર્ની જનરલ અને અન્ય વિદ્વાન કાઉન્સિલ, તેનાથી વિપરિત, રજૂઆત કરે છે કે આ કોર્ટ બંધારણની અંતિમ મધ્યસ્થ છે અને બંધારણ રાજ્યની આ પાંખને કાયદાના અર્થઘટન કરવાની સત્તા આપે છે. પરંતુ ન્યાયિક રાજનીતિ દર્શાવે છે કે ઉક્ત ન્યાયિક રાજનીતિએ સત્તાના વિભાજન સંબંધિત મૂળભૂત કાયદા, સંબંધિત સત્તાઓ હેઠળ સત્તાવાળાઓને સોંપવામાં આવેલી પ્રાથમિક જવાબદારી અને હકીકત એ છે કે કોઈપણ સત્તાવાળાએ એવું કંઈ કરવું જોઈએ નહીં જેના માટે સત્તાના પ્રવાહ ના અવરોધ ના આવે. સારમાં, શ્રી વેણુગોપાલની રજૂઆત એ છે કે અદાલતે 'લક્ષ્મણ રેખા'ને પાર ન કરવી જોઈએ. બંધારણીય પાયાના આધાર પર અને મૂળભૂત સિદ્ધાંત પર આધાર રાખીને કે જો કોર્ટ એવું માને છે કે તે કાયદો ઘડી શકતી નથી, પરંતુ બંધારણની આર્ટિકલ ૧૦૨(૧)(e) હેઠળ પરિકલ્પના મુજબ માત્ર કાયદો લાવવાની ભલામણ કરે છે, તો તે એવું નહીં કરે. જે પ્રત્યક્ષ રીતે કરી શકાતું નથી, તે પરોક્ષ રીતે ન કરવું જોઈએ તે દૈવીય શુદ્ધ કથન મુજબ કોઈપણ અન્ય

પદ્ધતિનો આશરો લેવો યોગ્ય છે. અમે પછીના તબક્કે ઉક્ત રજૂઆત તરફ ધ્યાન કરીશું.

૫. આર્ટિકલ ૧૦૨ નીચે મુજબ વાંચે છે:–

"૧૦૨. સભ્યપદ માટે અયોગ્યતા– (૧) વ્યક્તિને સંસદના કોઈપણ ગૃહના સભ્ય તરીકે પસંદ કરવા અને હોવા બદલ અયોગ્ય ઠેરવવામાં આવશે–

(a) જો તે ભારત સરકાર અથવા કોઈપણ રાજ્યની સરકાર હેઠળ લાભદાયક હોદ્દો ધરાવતો હોય, સિવાય કે જે હોદ્દા માટે તેના ધારકને ગેરલાયક ન ઠેરવવા કાયદા દ્વારા સંસદ દ્વારા જાહેર કરાયેલ હોય;

(b) જો તે અસ્વસ્થ મગજનો હોય અને સક્ષમ અદાલત દ્વારા તેવુ જાહેર કરવામાં આવે તો;

(c) જો તે એક અમુક્ત દેવાળિયો હોય;

(d) જો તે ભારતનો નાગરિક નથી, અથવા તેણે સ્વેચ્છાએ વિદેશી રાજ્યની નાગરિકતા પ્રાપ્ત કરી છે, અથવા વિદેશી રાજ્ય પ્રત્યેની નિષ્ઠા અથવા

પાલનની કોઈપણ સ્વીકૃતિ હેઠળ છે;

(e) જો તે સંસદ દ્વારા બનાવેલા કોઈપણ કાયદા દ્વારા અથવા તેના હેઠળ ગેરલાયક ઠરેલો હોય.

સમજૂતી.– આ કલમના હેતુઓ માટે વ્યક્તિ ભારત સરકાર અથવા કોઈપણ રાજ્યની સરકાર હેઠળ લાભકારક પદ ધરાવે છે તેવું માનવામાં આવશે નહીં જો તે કેન્દ્ર અથવા આવા રાજ્ય માટે મંત્રી છે.

(૨) કોઈ વ્યક્તિ સંસદના કોઈપણ ગૃહના સભ્ય બનવા માટે ગેરલાયક ઠરશે જો તે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયક ઠરે છે."

૬. આ સંદર્ભમાં, અમે બંધારણની કલમ ૧૯૧ નો સંદર્ભ પણ લઈ શકીએ છીએ જે સભ્યપદ માટે અયોગ્યતા સાથે સંબંધિત છે. તે નીચે મુજબ છે:–

"૧૯૧. સભ્યપદ માટે અયોગ્યતા– (૧) કોઈ વ્યક્તિ રાજ્યની વિધાનસભા અથવા વિધાન પરિષદના સભ્ય તરીકે પસંદ કરવા માટે અને હોવા બદલ અયોગ્ય ઠરશે–

(a) જો તે ભારત સરકાર અથવા પ્રથમ અનુસૂચિમાં ઉલ્લેખિત કોઈપણ રાજ્યની સરકાર હેઠળ કોઈ લાભદાયક હોદ્દો ધરાવે છે, સિવાય કે જે હોદ્દા માટે તેના ધારકને ગેરલાયક ન ઠેરવવા કાયદા દ્વારા રાજ્યની વિધાનસભા દ્વારા જાહેર કરાયેલ હોય;

(b) જો તે અસ્વસ્થ મગજનો હોય અને સક્ષમ અદાલત દ્વારા તેવુ જાહેર કરવામાં આવે તો;

(c) જો તે એક અમુક્ત દેવાળિયો હોય;

(d) જો તે ભારતનો નાગરિક નથી, અથવા તેણે સ્વેચ્છાએ વિદેશી રાજ્યની નાગરિકતા પ્રાપ્ત કરી છે, અથવા વિદેશી રાજ્ય પ્રત્યેની નિષ્ઠા અથવા પાલનની કોઈપણ સ્વીકૃતિ હેઠળ છે;

(e) જો તે સંસદ દ્વારા બનાવેલા કોઈપણ કાયદા દ્વારા અથવા તેના દ્વારા ગેરલાયક ઠરેલો હોય.

સમજૂતી.– આ કલમના હેતુઓ માટે, કોઈ વ્યક્તિ ભારત સરકાર અથવા પ્રથમ અનુસૂચિમાં ઉલ્લેખિત કોઈપણ રાજ્યની સરકાર હેઠળ લાભદાયક પદ

ધરાવે છે તેવું માનવામાં આવશે નહીં કારણ કે તે કેન્દ્ર માટે મંત્રી હોય છે. અથવા આવા રાજ્ય માટે મંત્રી હોય.

(૨) કોઈ વ્યક્તિ રાજ્યની વિધાનસભા અથવા વિધાન પરિષદના સભ્ય બનવા માટે ગેરલાયક ઠરશે જો તે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ ગેરલાયક ઠરે છે."

૭. બંને કલમોના અવલોકન પર, તે સ્ફટિકની જેમ સ્પષ્ટ છે કે સંસદના કોઈપણ ગૃહના સભ્ય તરીકે પસંદ કરવા માટે અયોગ્યતા અને તે જ રીતે રાજ્યની વિધાનસભા અથવા વિધાન પરિષદના સભ્ય તરીકે અયોગ્યતાના સંદર્ભમાં તથા પસંદ કરવા, કાયદો સંસદે બનાવવાનો હોય છે. લિલી થોમસ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, (૨૦૧૩) ૭ એસસીસી ૬૫૩ માં તેવુ જણાવવામા આવ્યું છે:–

"૨૬. બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૦૨(૧)(e) અને ૧૯૧(૧)(e), બીજી તરફ, સંસદને સંસદ અથવા વિધાનસભા અથવા વિધાન પરિષદ અથવા ગૃહના સભ્યપદ માટે ગેરલાયક ઠેરવતો કાયદો બનાવવા માટે ચોક્કસ સત્તાઓ પ્રદાન કરી છે. બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૦૨ અને ૧૯૧ના પેટા અનુચ્છેદ (૧) ના પેટા અનુચ્છેદ (a), (b), (c) અને (d) માં ઉલ્લેખિત સિવાયની રાજ્યની વિધાન પરિષદ અમે નોંધ કરી શકીએ છીએ કે કોઈ સત્તા નિહિત નથી રાજ્યની

વિધાનસભા અથવા રાજ્યની વિધાન પરિષદના સભ્યપદની ગેરલાયકાતનો કાયદો બનાવવા માટે રાજ્ય વિધાનસભામાં અને રાજ્યની વિધાનસભા અથવા વિધાન પરિષદના સભ્યોના સંબંધમાં પણ ગેરલાયકાતનો કાયદો બનાવવાની સત્તા સંસદને સોંપવામાં આવે છે. આ કારણોસર, અમારો વિચારણાનો અભિપ્રાય છે કે સંસદના ગૃહ અથવા વિધાનસભા અથવા રાજ્યની વિધાન પરિષદના સભ્યપદ માટે અયોગ્યતા સંબંધિત કોઈપણ કાયદો ઘડવાની સંસદની કાયદાકીય સત્તા ફક્ત અનુચ્છેદ ૧૦૨(૧)(૧) માં જ સ્થિત થઈ શકે છે. e) અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯૧(૧)(e) અને પરિશિષ્ટ VII યાદી I એન્ટ્રી ૯૭ અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૪૮ સાથે વાંચેલ અનુચ્છેદ ૨૪૬(૧)માં નથી. તેથી, અમે શ્રી લુથરાની દલીલને સ્વીકારતા નથી કે અધિનિયમની કલમ ૮ ની પેટા-કલમ (૪) ઘડવાની સત્તા પરિશિષ્ટ VII યાદી I એન્ટ્રી ૯૭ અને અનુચ્છેદ ૨૪૬(૧) સાથે વાંચતા અનુચ્છેદ ૨૪૮ હેઠળ સંસદમાં નિહિત છે. જો બંધારણની કલમ ૧૦૨(૧)(e) અને ૧૯૧(૧)(e)માં ન હોય તો."

લીલી થોમસ (સુપ્રા) માં ઉપર દર્શાવેલ અભિપ્રાય સાચો છે એમ કહેવામાં અમને કોઈ સંકોચ નથી, કારણ કે સંસદને સભ્યપદ માટે ગેરલાયક ઠેરવવા કાયદો બનાવવાની એકમાત્ર કાયદાકીય સત્તા છે.

૮. મનોજ નરુલા (સુપ્રા) માં, પ્રશ્ન બંધારણના અનુચ્છેદ ૭૫ ના

અર્થઘટનની આસપાસ કેન્દ્રિત છે. મુખ્ય મુદ્દો ફોજદારી પૃષ્ઠભૂમિ ધરાવતી વ્યક્તિઓ અને/અથવા જેની કાયદેસરતા અને / અથવા નૈતિક ક્ષતિને સંડોવતા ગુનાનો આરોપ છે. તેમને રાજ્ય અને કેન્દ્ર મા મંત્રીઓ નિમવાની બાબત છે. બહુમતી બંધારણીય જોગવાઈઓ તેનો ઉલ્લેખ કરે છે, એટલે કે, કલમ ૭૪, ૭૫, ૧૬૩ અને ૧૬૪, ગર્ભિત મર્યાદાના સિદ્ધાંતની જાહેરાત કરે છે અને, તે સંદર્ભમાં, આ રીતે અભિપ્રાય આપે છે:–

"૬૪. ઉપરોક્ત નિર્ણયોના ગુણોત્તરની અભ્યાસ કરેલ ચકાસણી પર, અમે ખાતરીપૂર્વક અભિપ્રાય ધરાવીએ છીએ કે જ્યારે એવી વ્યક્તિ માટે કોઈ અયોગ્યતા નથી કે જેની સામે ભ્રષ્ટાચારને લગતા ગુનાઓના સંદર્ભમાં આરોપો ઘડવામાં આવ્યા હોય. ચૂંટણી, અર્થઘટન પ્રક્રિયા દ્વારા, આર્ટિકલ ૭૫(૧) અથવા તે બાબત માટે, આર્ટિકલ ૧૬૪(૧) માં વડાપ્રધાન અથવા મુખ્યમંત્રીની સત્તાઓ પર પ્રતિબંધ વાંચવો મુશ્કેલ છે લાયકાતના માપદંડમાં આવે છે અને તે પાત્રતાની લાયકાત નક્કી કરવા અને ગેરલાયકાત ઉમેરવા સમાન છે જે બંધારણમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવી નથી, કોઈપણ બંધારણીય નિષેધ અથવા વૈધાનિક પ્રતિબંધની ગેરહાજરીમાં, આવી ગેરલાયકાતને, અમારા માનવામાં આવતા અભિપ્રાયમાં બંધારણના આર્ટિકલ ૭૫(૧) અથવા આર્ટિકલ ૧૬૪(૧) મા વાંચી શકાતી નથી"

૯. બંધારણીય મૌન અથવા સ્થગિત થવાના સિદ્ધાંતની જાહેરાત કરવામાં આવી છે અને, તે સંદર્ભમાં, એવો ચુકાદો આપવામાં આવ્યો છે કે "વડાપ્રધાનની સલાહ" શબ્દોનું અર્થઘટન કરતી વખતે તે સ્વીકારવું શક્ય નથી કે તે કાયદેસર રીતે અનુમાન કરી શકાય છે કે ફોજદારી કાયદા હેઠળ ભ્રષ્ટાચારના કેસો સહિત જઘન્ય અને ગંભીર ગુનાઓના સંદર્ભમાં જો તેની સામે આરોપો ઘડવામાં આવ્યા હોય તો તેને મંત્રી તરીકે માનવા પર પ્રતિબંધ છે. ત્યારબાદ, બહુમતીએ 'બંધારણીય નૈતિકતા', 'બંધારણીય શાસન' અને 'બંધારણીય ટ્રસ્ટ'ની વિભાવનાઓને સંબોધિત કરી અને આર્ટિકલ ૭૫(૧) હેઠળ કાર્યરત 'સલાહ' શબ્દનું વિશ્લેષણ કર્યું અને કહ્યું કે સંદર્ભમાં વડાપ્રધાન દ્વારા અભિપ્રાયની રચના અનુચ્છેદ ૭૫(૧) એ આ શબ્દના ઉપયોગ દ્વારા અભિવ્યક્ત કરવામાં આવે છે કારણ કે બંધારણ હેઠળ વડા પ્રધાન પર ભરોસો મૂકવામાં આવ્યો છે અને આ સલાહ, તેને અલગ રીતે મૂકવા માટે, બંધારણીય સલાહ છે. બંધારણ સભામાં ચર્ચાનો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હતો જેણે તેને વડા પ્રધાનના શાણપણ પર છોડી દીધું હતું કારણ કે તેમનામાં આંતરિક વિશ્વાસ હતો. વધુ ચર્ચા કરતાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે :–

"બંધારણ ઘડતી વખતે, ચર્ચા પ્રતીતિને લગતી હતી. સમયના પરિવર્તન સાથે, રાજકીય ક્ષેત્ર તેમજ અન્ય ક્ષેત્રોમાં સમગ્ર રંગ બદલાઈ ગયો છે. આ અદાલતે, સંખ્યાબંધ પ્રસંગોએ, જેમ કે અહીં અગાઉ નિર્દેશ કર્યો હતો. , રાજકારણમાં

ગુનાખોરીના વ્યાપ અને સતત વિકાસની નોંધ લીધી છે અને લોકશાહીમાં, લોકો ક્યારેય ગુનાહિત પૂર્વધારણા ધરાવતા વ્યક્તિઓ દ્વારા સંચાલિત થવાનો ઈરાદો ધરાવતા નથી નાગરિકતાનો પણ વિચાર નિયુક્ત કાર્યકારી શાસનમાં પણ સંકળાયેલો છે."

અને ફરીથી:–

"વડાપ્રધાન રાષ્ટ્રપતિને યોગ્ય સલાહ આપે તે એક કાયદેસર બંધારણીય અપેક્ષા છે, કારણ કે તે સર્વોચ્ચ બંધારણીય ચિંતા છે. આપણા જેવા નિયંત્રિત બંધારણમાં, વડા પ્રધાન બંધારણીય જવાબદારી સાથે કાર્ય કરે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે જેના પરિણામે લોકશાહીના મૂલ્યો અને સુશાસનના પ્રસ્થાપિત ધારાધોરણો, બંધારણના ઘડવૈયાઓએ વડા પ્રધાનમાં અપાર વિશ્વાસ મૂકીને ઘણી બાબતોને અલિખિત છોડી દીધી છે જે સૂચવે છે કે બંધારણીય શાસનનો ઉદભવ થવો જોઈએ. બંધારણીય પુન:જાગરણને જન્મ આપવા માટે ધીમે ધીમે વધશે."

૧૦. લોકુર, જે.એ અભિપ્રાય આપ્યો:–

"૧૩૨. આપણી રાજનીતિના અપરાધીકરણ અને પરિણામે આપણી રાજનીતિના કારણે, અમુક વ્યક્તિઓ મંત્રી ન બને તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે તે

જરૂરી હોઈ શકે છે, આ કોર્ટ દ્વારા જારી કરાયેલ માર્ગદર્શિકા દ્વારા આ શક્ય નથી. તે સુનિશ્ચિત કરવા મતદારો માટે છે. કે યોગ્ય (માત્ર પાત્ર નથી) વ્યક્તિઓ વિધાનસભા માટે ચૂંટાય છે અને વધુ પ્રતિબંધિત કાયદો ઘડવો કે ન બનાવવો તે વિધાનસભા માટે છે."

આગળની કાર્યવાહી કરતાં, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે કહ્યું: –

"૧૩૭. આ સંદર્ભમાં, વડા પ્રધાન, અલબત્ત, સંસદને જવાબદાર છે અને દેશના લોકોની જાગ્રત નજરની હેઠળ છે. એ હકીકત હોવા છતાં કે બંધારણમાં ચોક્કસ મર્યાદાઓ વાંચી શકાય છે અને વાંચવામાં આવી છે. ભૂતકાળમાં, મંત્રી તરીકે યોગ્ય વ્યક્તિની નિમણૂકનો મુદ્દો એવો નથી કે જે આ કોર્ટને બંધારણમાં ગર્ભિત મર્યાદાઓ વાંચવા માટે સક્ષમ બનાવે."

તેમણે તેમના મતે ૨૫.૧૧.૧૯૪૯ના રોજ બંધારણ સભામાં ડૉ. બી.આર. આંબેડકરના શબ્દો અને ૨૬.૧૧.૧૯૪૯ના રોજ ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ દ્વારા પડઘાતી લાગણીઓની પુનઃપેશગી પણ કર્યું હતું. ડો. આંબેડકરે કહ્યું હતું:–

"બંધારણ માટે જેટલું સંરક્ષણ આપી શકાય તેટલું મારા મિત્રો સર અલ્લાદી કૃષ્ણસ્વામી અય્યર અને શ્રી ટીટી કૃષ્ણમાચારીએ પ્રસ્તાવિત કર્યું છે. તેથી હું

બંધારણની યોગ્યતાઓમાં પ્રવેશીશ નહીં. કારણ કે મને લાગે છે કે બંધારણ ગમે તેટલું સારું હોય, તે ખરાબ નીકળશે તે નિશ્ચિત છે કારણ કે જેમને તે કામ કરવા માટે બોલાવવામાં આવે છે, તેઓ ખૂબ ખરાબ હોય છે, બંધારણ ભલે ગમે તેટલું ખરાબ હોય, જો તે કામ કરવા માટે બોલાવવામાં આવે તો તે સારું બની શકે છે. બંધારણની કામગીરી બંધારણની પ્રકૃતિ પર સંપૂર્ણપણે નિર્ભર નથી. લોકો અને રાજકીય પક્ષો તેમની ઇચ્છાઓ અને તેમની રાજનીતિને પૂર્ણ કરવા માટે તેમના સાધન તરીકે સ્થાપિત કરશે તે રાજ્ય પર નિર્ભર છે, કોણ કહી શકે છે કે ભારતના લોકો અને તેમના પક્ષો કેવી રીતે વર્તે છે– શું તેઓ તેમના હેતુઓ પ્રાપ્ત કરવા માટે બંધારણીય પદ્ધતિઓને સમર્થન આપશે. તેઓ તેમને હાંસલ કરવા માટે ક્રાંતિકારી પદ્ધતિઓ પસંદ કરે છે– જો તેઓ ક્રાંતિકારી પદ્ધતિઓ અપનાવે છે, બંધારણ ગમે તેટલું સારું હોય, તે નિષ્ફળ જશે એવું કહેવા માટે કોઈ ભવિષ્યવેત્તાની જરૂર નથી. તેથી, લોકો અને તેમના પક્ષો જે ભાગ ભજવે તેવી શક્યતા છે તેના સંદર્ભ વિના બંધારણ પર કોઈપણ ચુકાદો પસાર કરવો નિરર્થક છે."

૧૧. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદના શબ્દોની પુનઃપેશગી કરી, જે આજ સુધી રિંગ કરે છે, આ છે:–

"બંધારણ ગમે તે આપે કે ન આપે, દેશનું કલ્યાણ દેશનો વહીવટ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તેના પર નિર્ભર રહેશે. તે તે માણસો પર નિર્ભર રહેશે કે જેઓ તેનું સંચાલન કરે છે. તે એક તીક્ષ્ણ કહેવત છે કે દેશમાં માત્ર સરકાર હોઈ શકે

છે. આપણા બંધારણમાં એવી જોગવાઈઓ છે જે કોઈને કોઈ બાબતમાં વાંધાજનક લાગે છે અને ચારિત્ર્ય અને પ્રામાણિકતા ધરાવતા માણસો, જો તેઓમાં આનો અભાવ હોય, તો બંધારણ એક યંત્રની જેમ નિર્જીવ વસ્તુ છે જીવન તે પુરુષોને કારણે છે જેઓ તેને નિયંત્રિત કરે છે અને તેને ચલાવે છે, અને ભારતને આજે પ્રામાણિક માણસોના સમૂહ કે જેઓ તેમની સમક્ષ દેશનુ હિત રાખે તે સિવાય બીજું કંઈ જ જોઈતુ નથી."

૧૨. કુરિયન જોસેફ, જે., અભિપ્રાય સાથે સહમત થતા, જણાવ્યું છે:–

"૧૫૨. નિઃશંકપણે, મંત્રીમંડળમા સહકાર્યકરોની પસંદગી કરતી વખતે તેઓએ તેમની સત્તાનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો જોઈએ તે અંગે, કેસ ગમે તે રીતે, વડા પ્રધાન અથવા મુખ્ય પ્રધાનને કોઈ નિર્દેશ આપવાનું કોર્ટ માટે નથી. મંત્રીઓ મક્કમ દૃષ્ટિકોણથી, કે વડા પ્રધાન અને રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન, જેમણે પોતે ભારતના બંધારણ પ્રત્યે સાચી શ્રદ્ધા અને નિષ્ઠા રાખવા અને તેમની ફરજો નિષ્ઠાપૂર્વક અને નિષ્ઠાપૂર્વક નિભાવવા માટેના શપથ લીધા છે, તેઓને સલાહ આપવામાં આવશે કે તેઓ કોઈપણ પ્રકારનું ઉલ્લંઘન કરવાનું ટાળે. મંત્રી પરિષદની વ્યક્તિ, જેમની સામે ફોજદારી અદાલત દ્વારા નૈતિક ક્ષતિ અને લોકોના પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ ના પ્રકરણ III માં ખાસ ઉલ્લેખિત ગુનાઓના સંદર્ભમાં આરોપો ઘડવામાં આવ્યા છે તેવી વ્યક્તિઓને મંત્રીમંડળમા લેવાનુ ટાળે."

૧૩. આ બાબતનો ભાર એ છે કે શું બંધારણીય જોગવાઈઓમાં સભ્યપદ માટે અયોગ્યતાના સંદર્ભમાં કોઈપણ અયોગ્યતા વાંચી શકાય છે. અનુચ્છેદ ૧૦૨(૧) ચોક્કસ આધારો સ્પષ્ટ કરે છે અને વધુમાં એવી જોગવાઈ કરે છે કે સંસદ દ્વારા બનાવેલા કોઈપણ કાયદા દ્વારા અથવા તેના હેઠળ કોઈપણ ગેરલાયકાત ઉમેરી શકાય છે. કલમ ૧૯૧ સમાન પાત્ર ધરાવે છે.

૧૪. લોક પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ નુ પ્રકરણ III (સંક્ષિપ્તતા માટે, 'અધિનિયમ') સંસદ અને રાજ્ય વિધાનસભાના સભ્યપદ માટે અયોગ્યતા સાથે વ્યવહાર કરે છે. વિભાગ ૭ વ્યાખ્યાઓ સાથે વહેવાર કરે છે. તે નીચે મુજબ છે:–

"૭. વ્યાખ્યાઓ.– આ પ્રકરણમાં,–

(a) "યોગ્ય સરકાર" નો અર્થ છે સંસદ, કેન્દ્ર સરકાર, જો સંસદના કોઈપણ ગૃહના સભ્ય તરીકે અથવા તેના સભ્ય તરીકે પસંદ થવા માટે, અને રાજ્ય સરકાર, જો રાજ્યની વિધાનસભાના સભ્ય તરીકે અથવા વિધાનપરિષદ તરીકે પસંદ કરવા માટે કોઈપણ અયોગ્યતાના સંબંધમાં.

(b) "અયોગ્ય" નો અર્થ એ છે કે સંસદના ગૃહ અથવા વિધાનસભા

અથવા રાજ્યની વિધાન પરિષદના સભ્ય તરીકે પસંદ કરવા માટે અને હોવા માટે અયોગ્ય. આ પ્રકરણની જોગવાઈઓ હેઠળ, અને નહી કે અન્ય કોઈ આધાર પર." [ભાર અમારો છે]

૧૫. 'અયોગ્ય' શબ્દ સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે વ્યક્તિ આ પ્રકરણની જોગવાઈઓ હેઠળ અને/અથવા અન્ય કોઈ નહી આધાર પર સભ્ય બનવા માટે ગેરલાયક ઠરશે. 'કોઈ અન્ય આધાર નથી' શબ્દોનું ઘણું મહત્વ છે. કલમ ૧૦૨(૧)(a) થી ૧૦૨(૧)(d) અને કલમ ૧૯૧(૧)(a) થી ૧૯૧(૧)(d) હેઠળ ઉલ્લેખિત આધારો સિવાય, અન્ય આધારો સંસદ અને સંસદે કલમ ૮, ૮A, ૯, ૯A, ૧૦ અને ૧૦ A હેઠળ પ્રદાન કર્યું છે જે આ રીતે વાંચે છે:–

"૮. અમુક ગુનાઓ માટે દોષિત ઠેરવવા પર અયોગ્યતા.– (૧) એવા સજાપાત્ર ગુના માટે દોષિત વ્યક્તિ

(a) કલમ ૧૫૩ A (ધર્મ, જાતિ, જન્મ સ્થળ, રહેઠાણ, ભાષા, વગેરેના આધારે વિવિધ જૂથો વચ્ચે દુશ્મનાવટને પ્રોત્સાહન આપવાનો ગુનો, અને સંવાદિતા જાળવવા માટે પ્રતિકૂળ કૃત્યો કરવા) અથવા કલમ ૧૭ IE (લાંચનો ગુનો) અથવા કલમ ૧૭ IF (ચૂંટણીમાં અયોગ્ય પ્રભાવ અથવા વ્યક્તિત્વનો ગુનો) અથવા કલમ ૩૭૬ અથવા કલમ ૩૭૬ A અથવા કલમ ૩૭૬ B અથવા કલમ ૩૭૬ C અથવા કલમ ૩૭૬ D (બળાત્કાર સંબંધિત ગુના) અથવા કલમ

૪૯૮ A ની પેટા–કલમ (૧) અથવા પેટા–કલમ (૨) (પતિ અથવા પતિના સંબંધી દ્વારા સ્ત્રી પ્રત્યે ક્રૂરતાનો ગુનો) અથવા કલમ ૫૦૫ ની પેટા–કલમ (૨) અથવા પેટા–કલમ (૩) (વર્ગો વચ્ચે દુશ્મનાવટ, દ્વેષ અથવા દુર્ભાવના પેદા કરવા અથવા તેને પ્રોત્સાહન આપવાનું નિવેદન આપવાનો ગુનો અથવા ભારતીય દંડ સંહિતા (૧૮૬૦ નો ૪૫) ના કોઈપણ પૂજા સ્થાન અથવા ધાર્મિક પૂજા અથવા ધાર્મિક વિધિઓમાં રોકાયેલા કોઈપણ સભામાં આવા નિવેદનને લગતો ગુનો; અથવા

(b) નાગરિક અધિકારોનું રક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૫૫ (૨૨ of ૧૯૫૫), જે "અસ્પૃશ્યતા" ના ઉપદેશ અને આચરણ માટે સજાની જોગવાઈ કરે છે, અને તેમાંથી ઉદ્ભવતી કોઈપણ બિનસમર્થતા અમલ માટે; અથવા

(c) કસ્ટમ્સ એક્ટ, ૧૯૬૨ (૧૯૬૨ ના ૫૨) ની કલમ ૧૧ (પ્રતિબંધિત માલની આયાત અથવા નિકાસનો ગુનો); અથવા

(d) કલમ ૧૦ થી ૧૨ (ગેરકાયદેસર જાહેર કરાયેલ એસોસિએશનના સભ્ય હોવાનો ગુનો, ગેરકાનૂની સંગઠનના ભંડોળ સાથેના વ્યવહારને લગતો ગુનો અથવા સૂચિત સ્થળના સંદર્ભમાં કરવામાં આવેલા આદેશના ઉલ્લંઘનને લગતો ગુનો) ગેરકાનૂની પ્રવૃત્તિઓ (નિવારણ) અધિનિયમ, ૧૯૬૭ (૧૯૬૭ નો ૩૭); અથવા

(e) ફોરેન એક્સચેન્જ (રેગ્યુલેશન) એક્ટ, ૧૯૭૩ (૧૯૭૩ નો ૪૬);

અથવા

(f) નાર્કોટિક ડ્રગ્સ એન્ડ સાયકોટ્રોપિક સબસ્ટન્સ એક્ટ, ૧૯૮૫ (૧૯૮૫ નો ૬૧); અથવા

(g) આતંકવાદી અને વિક્ષેપકારક પ્રવૃત્તિઓ (નિવારણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૭ (૧૯૮૭ ના ૨૮) ની કલમ ૩ (આતંકવાદી કૃત્યો કરવાનો ગુનો) અથવા કલમ ૪ (વિક્ષેપકારક પ્રવૃત્તિઓ કરવાનો ગુનો) અથવા

(h) ધાર્મિક સંસ્થાઓ (દુરુપયોગ નિવારણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૮ (૧૯૮૮ નો ૪૧) ની કલમ ૭ (કલમ ૩ થી ૬ ની જોગવાઈઓના ઉલ્લંઘનનો ગુનો); અથવા

(i) કલમ ૧૨૫ (ચૂંટણી સાથે જોડાયેલા વર્ગો વચ્ચે દુશ્મનાવટને પ્રોત્સાહન આપવાનો ગુનો) અથવા કલમ ૧૩૫ (મતદાન કેન્દ્રોમાંથી મતપત્રો દૂર કરવાનો ગુનો) અથવા કલમ ૧૩૫A (બૂથ કેપ્ચરિંગનો ગુનો) અથવા કલમ (એ) પેટા આ અધિનિયમની કલમ ૧૩૬ ની કલમ (૨) (કોઈપણ નોમિનેશન પેપરને કપટી રીતે બદનામ કરવાનો અથવા કપટપૂર્વક નાશ કરવાનો ગુનો); અથવા

(j) પૂજા સ્થાનો (વિશેષ જોગવાઈઓ) અધિનિયમ ૧૯૯૧ ની કલમ ૬ (સ્થળ અથવા પૂજાના રૂપાંતરનો ગુનો), અથવા

(k) પ્રિવેન્શન ઓફ ઈન્સલ્ટ ટુ નેશનલ ઓનર એક્ટ, ૧૯૭૧ (૧૯૭૧ ના ૬૯) ની કલમ ૨ (ભારતીય રાષ્ટ્રધ્વજ અથવા ભારતના બંધારણના

અપમાનનો ગુનો) અથવા કલમ ૩ (રાષ્ટ્રગીત ગાવાનું અટકાવવાનો ગુનો) અથવા

(l) કમિશન ઓફ સતી (પ્રિવેન્શન) એક્ટ, ૧૯૮૭ (૧૯૮૮ નો ૩); અથવા

(m) ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ (૧૯૮૮ નો ૪૯); અથવા

(n) પ્રિવેન્શન ઓફ ટેરરિઝમ એક્ટ, ૨૦૦૨ (૨૦૦૨ નો ૧૫), ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે, જ્યાં દોષિત વ્યક્તિને સજા કરવામાં આવે છે–

(i) માત્ર દંડ, આવી સજાની તારીખથી છ વર્ષના સમયગાળા માટે;

(ii) આવા દોષિત ઠરાવ્યાની તારીખથી જેલની સજા અને તેની મુક્તિ પછીના છ વર્ષના વધુ સમયગાળા માટે ગેરલાયક ઠરાવવાનું ચાલુ રહેશે.

(૨) ના ઉલ્લંઘન માટે દોષિત વ્યક્તિ–

(a) સંગ્રહખોરી અથવા નફાખોરીને રોકવા માટે પ્રદાન કરતો કોઈપણ કાયદો; અથવા

(b) ખોરાક અથવા દવાઓની ભેળસેળને લગતો કોઈપણ કાયદો; અથવા

(c) દહેજ નિષેધ અધિનિયમ, ૧૯૬૧ (૧૯૬૧ ના ૨૮) ની કોઈપણ જોગવાઈઓ અને છ મહિનાથી ઓછી ન હોય તેવી જેલની સજા, આવા દોષિત

ઠરાવ્યાની તારીખથી ગેરલાયક ઠરશે અને તેની જેલમુક્તિથી વધુ છ વર્ષના સમયગાળા માટે ગેરલાયક ઠરશે.

(૩) પેટા–કલમ (૧) અથવા પેટા–કલમ (૨) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ ગુના સિવાયના કોઈપણ ગુના માટે દોષિત અને ઓછામાં ઓછા બે વર્ષથી ઓછી કેદની સજા પામેલી વ્યક્તિ આવી દોષિત ઠરાવ્યાની તારીખથી ગેરલાયક ઠરશે અને તેમની મુક્તિ પછીના છ વર્ષના વધુ સમયગાળા માટે ગેરલાયક ઠરાવવાનું ચાલુ રહેશે.

(૪) પેટા–કલમ (૧), પેટા–કલમ (૨) અને પેટા–કલમ (૩) માં કંઈપણ હોવા છતાં, કોઈપણ પેટા–કલમ હેઠળની ગેરલાયકાત, એવી વ્યક્તિના કિસ્સામાં, જે દોષિત ઠેરવવાની તારીખે સંસદના સભ્ય અથવા રાજ્યના વિધાનસભાના સભ્ય, તે તારીખથી ત્રણ મહિના વીતી જાય ત્યાં સુધી અમલમાં આવે છે અથવા, જો તે સમયગાળાની અંદર દોષિત ઠરાવ્યા અથવા સજાના સંદર્ભમાં અપીલ અથવા પુન:વિચારણા માટેની અરજી લાવવામાં આવે, જ્યાં સુધી તે અપીલ અથવા અરજી નો નિકાલ કોર્ટ દ્વારા કરવામા આવે.

સમજૂતી.– આ વિભાગમાં–

(a) "સંચયખોરી અથવા નફાખોરી અટકાવવા માટે પ્રદાન કરતો કાયદો" નો

અર્થ થાય છે કોઈપણ કાયદો, અથવા કોઈપણ હુકમ, નિયમ અથવા સૂચના જેમાં કાયદાનું બળ હોય, જે નીચેની જોગવાઇ કરે છે–

(i) કોઈપણ આવશ્યક ચીજવસ્તુના ઉત્પાદન અથવા ઉત્પાદનનું નિયમન;

(ii) કિંમતનું નિયંત્રણ કે જેના પર કોઈપણ આવશ્યક ચીજવસ્તુ લાવી અથવા વેચી શકાય;

(iii) કોઈપણ આવશ્યક ચીજવસ્તુના સંપાદન, કબજો, સંગ્રહ, પરિવહન, વિતરણ, નિકાલ, ઉપયોગ અથવા વપરાશનું નિયમન;

(iv) સામાન્ય રીતે વેચાણ માટે રાખવામાં આવતી કોઈપણ આવશ્યક ચીજવસ્તુના વેચાણ પર રોક લગાવવા પર પ્રતિબંધ;

(b) "દવા" નો અર્થ દવા અને સૌંદર્ય પ્રસાધનો અધિનિયમ, ૧૯૪૦ (૧૯૪૦ ના ૨૩) માં "દવા" જે અર્થ કરેલ છે તે;

(c) "આવશ્યક ચીજવસ્તુ" નો અર્થ એસેન્શિયલ કોમોડિટી એક્ટ, ૧૯૫૫ (૧૯૫૫ નો ૧૦) માં જે કરવામા આવે છે તે;

(d) "ખોરાક" નો અર્થ ખોરાકમાં ભેળસેળ નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૫૪ (૧૯૫૪ નો ૩૭) માં જે કરવામા આવેલ છે.

૮એ. ભ્રષ્ટ આચરણના આધારે અયોગ્યતા.– (૧) કલમ ૯૯ હેઠળના આદેશ

દ્વારા ભ્રષ્ટ આચરણ માટે દોષિત ઠરનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિનો કેસ, આવો હુકમ અમલમાં આવે તે તારીખથી ત્રણ મહિનાના સમયગાળામાં બને તેટલો જલ્દી રજુ કરવામાં આવશે. , આવી વ્યક્તિને ગેરલાયક ઠરાવવામાં આવશે કે કેમ તે પ્રશ્નના નિર્ધારણ માટે કેન્દ્ર સરકાર નક્કી કરે તેવી સત્તા દ્વારા રાષ્ટ્રપતિને અને જો તેમ હોય તો, કયા સમયગાળા માટે:

જો કે આ પેટા–કલમ હેઠળ કોઈપણ વ્યક્તિને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવી શકે તે સમયગાળો કોઈ પણ સંજોગોમાં કલમ ૯૯ હેઠળ તેના સંબંધમાં કરવામાં આવેલ હુકમ અમલમાં આવે તે તારીખથી છ વર્ષથી વધુ ન હોવો જોઈએ.

(૨) કોઈપણ વ્યક્તિ જે આ અધિનિયમની કલમ ૮A હેઠળ ગેરલાયક ઠરે છે કારણ કે તે ચૂંટણી કાયદા (સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૭૫ (૧૯૭૫ નો ૪૦) ની શરૂઆત પહેલા તરત જ હતો, જો આવી ગેરલાયકાતની અવધિ સમાપ્ત થઈ નથી, તો તે ઉપરોક્ત સમયગાળાના બિનસમાપ્ત ભાગ માટે આવી ગેરલાયકાતને દૂર કરવા માટે રાષ્ટ્રપતિને અરજી રજુ કરી શકશે.

(૩) પેટા–કલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ પ્રશ્ન પર અથવા પેટા–કલમ (૨) હેઠળ રજુ કરવામાં આવેલી કોઈપણ અરજી પર પોતાનો નિર્ણય આપતા પહેલા, રાષ્ટ્રપતિ આવા પ્રશ્ન અથવા અરજી પર ચૂંટણી પંચનો અભિપ્રાય મેળવશે અને તે

મુજબ કાર્ય કરશે. આવા અભિપ્રાય મુજબ કાર્ય કરશે.

૯. ભ્રષ્ટાચાર અથવા બેવફાઈ માટે બરતરફી કરવા માટે અયોગ્યતા.– (૧) જે વ્યક્તિ ભારત સરકાર હેઠળ અથવા કોઈપણ રાજ્યની સરકાર હેઠળ હોદ્દો ધરાવે છે તેને ભ્રષ્ટાચાર અથવા રાજ્ય પ્રત્યેની બેવફાઈ માટે બરતરફ કરવામાં આવી હોય તે સમયગાળા માટે ગેરલાયક ઠરવામાં આવશે. આવી બરતરફીની તારીખથી પાંચ વર્ષ સુધીના સમયગાળા માટે ગેરલાયક ઠેરવવામા આવશે.

(૨) પેટા–કલમ (૧) ના હેતુઓ માટે, ભારત સરકાર હેઠળ અથવા રાજ્યની સરકાર હેઠળ હોદ્દો ધરાવનાર વ્યક્તિ, તેને બરતરફ કરવામાં આવી છે અથવા કરવામાં આવી નથી તે અસર માટે ચૂંટણી પંચ દ્વારા જારી કરાયેલ પ્રમાણપત્ર ભ્રષ્ટાચાર અથવા રાજ્ય પ્રત્યેની બેવફાઈ માટે તે હકીકતનો નિર્ણાયક પુરાવો રહેશે:

જો કે કોઈ વ્યક્તિને ભ્રષ્ટાચાર અથવા રાજ્ય પ્રત્યેની બેવફાઈ બદલ બરતરફ કરવામાં આવ્યો હોય તેવું કોઈ પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે નહીં સિવાય કે તે વ્યક્તિને સાંભળવાની તક આપવામાં આવી હોય.

૯એ. સરકારી કરારો, વગેરે માટે અયોગ્યતા.– જો કોઈ વ્યક્તિ ગેરલાયક ઠરશે,

તો તેટલા લાંબા સમય સુધી, તેના દ્વારા તેના વેપાર અથવા વ્યવસાય દરમિયાન યોગ્ય સરકાર સાથે માલસામાનના સપ્લાય માટે, અથવા તે સરકાર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલ કોઈપણ કાર્યોના અમલ માટેનો કરાર ચાલુ રહેશે.

સમજૂતી.– આ કલમના હેતુઓ માટે, જ્યાં કરાર યોગ્ય સરકાર સાથે જે વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવ્યો હોય તે વ્યક્તિ દ્વારા સંપૂર્ણ રીતે કરવામાં આવ્યો હોય, ત્યારે કરારને માત્ર એ હકીકતને કારણે જ ચાલુ ના હોવાનું માનવામાં આવશે કે સરકારે સંપૂર્ણ અથવા આંશિક રીતે કરારના તેના ભાગનું પ્રદર્શન કર્યું નથી.

૧૦. સરકારી કંપની હેઠળના કાર્યાલય માટે અયોગ્યતા.– કોઈ વ્યક્તિ ગેરલાયક ઠરશે જો, અને તેટલા લાંબા સમય સુધી, યોગ્ય સરકારની રાજધાનીમાં કોઈપણ કંપની અથવા કોર્પોરેશન (કો–ઓપરેટિવ સોસાયટી સિવાય) ના મેનેજિંગ એજન્ટ, મેનેજર અથવા સેક્રેટરી હોય. જેમા યોગ્ય સરકાર પાસે પચીસ ટકાથી ઓછો હિસ્સો નથી.

૧૦ A. ચૂંટણી ખર્ચનો હિસાબ નોંધાવવામાં નિષ્ફળતા માટે ગેરલાયકાત.– જો ચૂંટણી પંચ સંતુષ્ટ હોય કે વ્યક્તિ–

(a) આ અધિનિયમ દ્વારા અથવા તે હેઠળ જરૂરી સમયની અંદર અને રીતે ચૂંટણી ખર્ચનો હિસાબ નોંધાવવામાં નિષ્ફળ ગયો છે; અને

(b) નિષ્ફળતા માટે કોઈ યોગ્ય કારણ અથવા વાજબીપણું નથી, તો ચૂંટણી પંચ, સત્તાવાર ગેઝેટમાં પ્રકાશિત થયેલા આદેશ દ્વારા, તેને અયોગ્ય જાહેર કરશે અને આવી કોઈપણ વ્યક્તિને હુકમની તારીખથી ત્રણ વર્ષના સમયગાળા માટે ગેરલાયક ઠરાવવામાં આવશે. "

૧૬. ઉપરોક્તમાંથી, તે સમજી શકાય તેવું છે કે કલમ ૮ અમુક ગુનાઓ માટે દોષિત ઠેરવવા પર અયોગ્યતા સાથે સંબંધિત છે. કલમ ૮ A ભ્રષ્ટાચારના આધારે ગેરલાયક ઠરવાની જોગવાઈ કરે છે. કલમ ૯ ભ્રષ્ટાચાર અથવા બેવફાઈ માટે બરતરફી માટે અયોગ્યતાની જોગવાઈ કરે છે. કલમ ૯ A એ પરિસ્થિતિ સાથે વ્યવહાર કરે છે જ્યાં વ્યક્તિ અને યોગ્ય સરકાર વચ્ચે જીવીત કરાર હોય. કલમ ૧૦ સરકારી કંપની હેઠળના કાર્યાલય માટે અયોગ્યતા દર્શાવે છે અને કલમ ૧૦ A ચૂંટણી ખર્ચનો હિસાબ દાખલ કરવામાં નિષ્ફળતા માટે અયોગ્યતા સાથે વ્યવહાર કરે છે. આ અયોગ્યતાઓ સિવાય, અન્ય કોઈ ગેરલાયકાત નથી અને, જેમ નોંધનીય છે, અન્ય કોઈ આધાર હોઈ શકે નહીં. આમ, વિધાનસભા દ્વારા ચોક્કસ અને નિશ્ચિત આધારો પર ગેરલાયકાત આપવામાં આવે છે. આવી બાબતમા, વિધાનસભા એકદમ નિશ્ચિત છે.

૧૭. અરજદારો માટે હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલની રજૂઆત એ છે કે કાયદો તોડનારાઓએ કાયદાના ઘડવૈયા ન બનવું જોઈએ અને સંસદ અથવા

રાજ્ય વિધાનસભાઓમાં ગુનાહિત ઈતિહાસ ધરાવતા લોકો માટે સ્વર્ગ ન હોઈ શકે. કાયદા પંચની ભલામણોનો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો છે જેમાં ગુનાહિત રેકોર્ડ ધરાવતા લોકો દ્વારા પ્રવર્તતા રાજકીય વાતાવરણ પર ગંભીર ટિપ્પણી કરવામાં આવી છે.

૧૮. અરજદારો દ્વારા તે પણ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું છે કે રાજકારણમાં અપરાધીકરણ વધી રહ્યું છે અને તે એક દસ્તાવેજી હકીકત છે અને વિવિધ સમિતિના અહેવાલો દ્વારા નોંધવામાં આવી છે. અરજદારો એ પણ હાઇલાઇટ કરે છે કે વિશ્વાસુ સંબંધના સિદ્ધાંતને અનેક બંધારણીય હોદ્દાઓ સુધી વિસ્તરણ કરવામાં આવ્યું છે અને જો જાહેર સેવા આયોગના સભ્યો, મુખ્ય તકેદારી કમિશનર અને મુખ્ય સચિવ અખંડિતતાની તપાસમાંથી પસાર થઈ શકે છે અને જો "તહોમતની રચના" માન્ય કરવામાં આવી હોય તો આવા પદો માટે અયોગ્યતા તરીકે, તો પછી સંસદ અને રાજ્ય વિધાનસભાના સભ્યોની જગ્યાઓ પર પણ "તહોમતની રચના" ની કસોટીને ના લંબાવવાનું કોઈ કારણ નથી. આ સ્ટેન્ડને વધુ ભાર આપવા માટે, અરજદારોએ ધ્યાન દોર્યું કે આવી વ્યક્તિઓ બંધારણીય વિશ્વાસમા હોદ્દા ધરાવે છે અને તેમને સખતાઈ અને બંધનોને આધીન બનાવી શકાય છે કારણ કે ચૂંટણી લડવાનો અધિકાર એ મૂળભૂત અધિકાર નથી પરંતુ વૈધાનિક અધિકાર અથવા એવો અધિકાર છે જેની પુષ્ટિ બંધારણીય સિધ્ધાંતો મુજબ કરવી આવશ્યક છે.

૧૯. અરજદારો આપણા ફોજદારી કાયદા હેઠળ "નિર્દોષતાની ધારણા" ના સિદ્ધાંતને અનુરૂપ છે. પરંતુ તેઓનો અભિપ્રાય છે કે ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત ફોજદારી કાયદા સુધી સીમિત છે અને દોષિત ઠેરવતા પહેલાની કોઈપણ કાર્યવાહી, જેમ કે દાખલા તરીકે ચાર્જ ઘડવો, દંડની નાગરિક જવાબદારીનો આધાર બની શકે છે. તેથી, અરજદારોએ એવું વલણ અપનાવ્યું છે કે ગંભીર પ્રકૃતિના આરોપોનો સામનો કરી રહેલી વ્યક્તિને ચૂંટણી લડવાથી પ્રતિબંધિત કરવાથી ગુનો રચવામાં આવતો નથી અને તે માત્ર એક પ્રતિબંધ છે જે વિશિષ્ટ રીતે પ્રકૃતિમા દિવાની સ્વરૂપ છે.

૨૦. હસ્તક્ષેપ કરનાર સંસ્થાએ પણ અરજદારોની સમાન નોંધ પર રજૂઆતો કરી છે કે પાંચ વર્ષ કે તેથી વધુ કેદની સજાને પાત્ર ગુના માટે આરોપિત વ્યક્તિઓ ચૂંટાવા માટે અથવા સભ્ય બનવા માટે ગેરલાયક જાહેર કરવા માટે જવાબદાર છે. નૈતિક ક્ષતિને સંડોવતા ગુનામાં ચાર્જશીટ કરાયેલ વ્યક્તિ તરીકે સંસદમાં સરકાર હેઠળની નોકરી માટે અનિચ્છનીય છે અને તે અસંગત છે કે આવી વ્યક્તિ કાયદો નિર્માતા બની શકે જે પછી સરકારી કર્મચારીઓ અને અન્ય સરકારી તંત્રને નિયંત્રિત કરે અને આમ, ધારાસભ્યો સાથેઅલગ–અલગ ધોરણે વ્યવહાર કરે તે બંધારણની કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન છે.

૨૧. શ્રી વેણુગોપાલ, ભારતના વિદ્વાન એટર્ની જનરલે, ઉપરોક્ત રજૂઆતને રદિયો આપતા, વિનંતી કરી છે કે સંસદ કાયદા પંચની ભલામણોના આધારે કાયદો બનાવી શકે, પરંતુ આ અદાલતે, કાયદાના સ્થાયી સિદ્ધાંત તરીકે, કાયદાનું સમાધાન ન કરવું જોઈએ. કાયદો પસાર કરવા માટે સંસદને આદેશ નહી પરંતુ માત્ર ભલામણ કરી શકે છે. તે સિવાય, શ્રી વેણુગોપાલ રજૂઆત કરે છે કે જ્યારે ચોક્કસ બંધારણીય જોગવાઈઓ અને વૈધાનિક કાયદો હોય, ત્યારે કોર્ટે તેને સંસદ પર છોડી દેવો જોઈએ.

૨૨. તે કાયદામાં સારી રીતે સ્થાપિત છે કે કોર્ટ કાયદો બનાવી શકતી નથી. સખત અમલીકરણ માટે માર્ગદર્શિકા અને દિશાનિર્દેશો જારી કરવા પર ભાર મૂકવામાં આવે છે. અપાર ચિંતા સાથે, તે પ્રચાર કરવામાં આવે છે કે જ્યારે કોઈ ખતરનાક સ્થિતિ ઊભી થાય છે, ત્યારે સારવાર આક્રમક હોવી જોઈએ. અરજદારોએ બીજો રસ્તો સૂચવ્યો છે. પરંતુ, જ્યાં સુધી અયોગ્યતા ઉમેરવાનો સંબંધ છે, બંધારણીય જોગવાઈ અયોગ્યતા જણાવે છે, વિધાનસભાને સત્તા આપે છે, જે બદલામાં, અનિવાર્યપણે કાયદો બનાવે છે.

૨૩. આમ, અધિનિયમની કલમ ૮ થી ૧૦ A સાથે વાંચવામાં આવેલી કલમ ૭(b) માં ઉપયોગમાં લેવાતી ભાષાને ધ્યાનમાં રાખીને અયોગ્યતાના સંદર્ભમાં નિશ્ચિતતા પૂર્ણ છે. તે બપોરના દિવસની જેમ સ્પષ્ટ છે અને તેમાં કોઈ

અસ્પષ્ટતા નથી. ધારાસભાએ ખૂબ જ સ્પષ્ટ રીતે ગેરલાયકાત માટેના આધારોની ગણતરી કરી છે અને ઉપરોક્ત જોગવાઈની ભાષામાં કોઈપણ નવા આધારને ઉમેરવા અથવા રજૂ કરવા માટે કોઈ અવકાશ નથી.

રાજકારણનું અપરાધીકરણ

૨૪. જો કે અમે ઉપરોક્ત પાસાનું વિશ્લેષણ કર્યું છે, તેમ છતાં અમે આ મુદ્દાને બંધ કરી શકતા નથી, કારણ કે અરજદારો અને કેટલાક મધ્યસ્થીઓના વિદ્વાન સલાહકારે ભારે દુ:ખ સાથે દલીલ કરી છે કે સિસ્ટમને સુધારવાની જરૂર છે જે નિષ્ફળ જાય તો બંધારણીય શાસનમાં પ્રગતિશીલ બિમારી થશે અને ધીરે ધીરે, શાસન ગુનેગારો દ્વારા નિયંત્રિત કરવામાં આવશે. સબમિશનને સંગ્યુઇન ઇમાનદારી અને અસલી વેદના સાથે આગળ વધારવામાં આવી છે. લોકશાહીની પવિત્રતા બચાવવા અને તેની કાયમી સાતત્યતાને આગળ વધારવાના હેતુથી સૂચનો તેમજ દલીલો કરવામાં આવી છે. તેની કદર કરવા માટે, અમે રાજકારણના અપરાધીકરણ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીશું.

૨૫. બંધારણીય લોકશાહીના યુગની શરૂઆતમાં જે લોકો ચૂંટાવા જઈ રહ્યા છે તેના સંદર્ભમાં ગંભીર ચિંતા વ્યક્ત કરવામાં આવી હતી. બંધારણ સભાના ફ્લોર પર ડો. રાજેન્દ્ર પ્રસાદે બંધારણને પસાર કરવાનો પ્રસ્તાવ મૂકતા પહેલા અવલોકન કર્યું હતું.:–

"... તેમાં મજબૂત ચારિત્ર્યવાળા માણસો, દીર્ઘદૃષ્ટા માણસો, એવા માણસોની જરૂર પડે છે કે જેઓ નાના જૂથો અને વિસ્તારો માટે મોટા પાયે દેશના હિતોનું બલિદાન ન આપે... આપણે માત્ર એટલી જ આશા રાખી શકીએ કે દેશ આવા માણસોને વિપુલ પ્રમાણમાં ફેંકી દેશે." (ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ, પ્રમુખ, ભારતીય બંધારણ સભા, ૨૬મી નવેમ્બર, ૧૯૪૯)

૨૬. બંધારણીય લોકશાહીનું એક આવશ્યક ઘટક એ છે કે તે તેના નાગરિકોને સરકારનું પ્રતિનિધિત્વ સ્વરૂપ આપવાની અને સુરક્ષિત કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે, જે મુક્તપણે અને ન્યાયી રીતે ચૂંટાય છે, અને જેમાં એક એવા રાજકારણનો સમાવેશ થાય છે જેના સભ્યો ઉચ્ચ પ્રામાણિકતા અને નૈતિકતાવાળા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ છે. આ કોઈપણ સ્વતંત્ર અને ન્યાયી લોકશાહીની ઓળખ કહી શકાય.

૨૭.ગોસ્વામી કમિટી ઓન ઇલેક્ટોરલ રિફોર્મ્સ (૧૯૯૦)એ આપણા દેશના લોકશાહી પાયાને બચાવવા માટે રાજકારણમાં વધી રહેલા ગુનાહિત પરિબળોને અંકુશમાં લેવાની જરૂરિયાત પર ધ્યાન આપ્યું હતું. સમિતિએ જણાવ્યું હતું કે:–

"ચૂંટણીઓમાં નાણાં અને સ્નાયુશક્તિની ભૂમિકા સારી રીતે સ્વીકૃત લોકશાહી

મૂલ્યો અને નૈતિકતાને ગંભીરતાથી વાળી દે છે અને પ્રક્રિયાને ભ્રષ્ટ કરે છે; રાજકારણનું ઝડપી અપરાધીકરણ બૂથ કેપ્ચરિંગ, હેરાફેરી, હિંસા વગેરેના દૂષણોને ખૂબ જ પ્રોત્સાહિત કરે છે; સત્તાવાર મશીનરીનો દુરુપયોગ, એટલે કે સત્તાવાર મીડિયા અને મંત્રીમંડળનો; બિન–ગંભીર ઉમેદવારોની ભાગીદારીનું જોખમ વધતું જાય છે; આપણી ચૂંટણીલક્ષી સમસ્યાઓનું હાર્દ છે. તાત્કાલિક સુધારાત્મક પગલાં એ સમયની માંગ છે જેથી સિસ્ટમ પોતે જ પડી ભાંગે."

૨૮. ભારતીય રાજકીય પ્રણાલીમાં રાજકારણનું અપરાધીકરણ ક્યારેય અજાણી ઘટના ન હતી, પરંતુ તેની હાજરી ૧૯૯૩ના મુંબઈ બોમ્બ વિસ્ફોટો દરમિયાન તેના સૌથી મજબૂત સ્વરૂપમાં દેખાઈ રહી હતી, જે ગુનાહિત ગેંગ, પોલીસ અને કસ્ટમ અધિકારીઓ અને તેમના રાજકીય સમર્થકોના વિખરાયેલા નેટવર્કના સહયોગનું પરિણામ હતું. ઉપરોક્ત હુમલાઓના આંચકાએ સમગ્ર રાષ્ટ્રને હચમચાવી નાખ્યું અને આક્રોશના પરિણામે, રાજકારણના અપરાધીકરણની સમસ્યા અને ભારતમાં ગુનેગારો, રાજકારણીઓ અને અમલદારો વચ્ચેની સાંઠગાંઠનો અભ્યાસ કરવા માટે એક કમિશનની રચના કરવામાં આવી. ઓક્ટોબર ૧૯૯૩માં કેન્દ્રીય ગૃહ સચિવ એન.એન. વોહરાએ સુપરત કરેલ સમિતિના અહેવાલ, વોહરા (સમિતિ) અહેવાલમાં CBI, IB, R&AW સહિતની અધિકૃત એજન્સીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલા અનેક અવલોકનોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો, જેમણે સર્વસંમતિથી ગુનેગાર પર

પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કેનેટવર્ક જે વર્ચ્યુઅલ રીતે સમાંતર સરકાર ચલાવી રહ્યું હતું. સમિતિએ ગુનાહિત ટોળકીની પણ નોંધ લીધી જેઓ વિવિધ રાજકીય પક્ષો અને સરકારી અધિકારીઓના નેજા હેઠળ તેમની પ્રવૃત્તિઓ ચલાવે છે. સમિતિએ એ હકીકત અંગે વધુ ચિંતા વ્યક્ત કરી હતી કે છેલ્લા કેટલાક વર્ષોમાં, સ્થાનિક સંસ્થાઓ, રાજ્ય વિધાનસભાઓ અને સંસદમાં ઘણા ગુનેગારો ચૂંટાયા છે. અહેવાલમાં જોવા મળ્યું:–

"મોટા શહેરોમાં, આવકનો મુખ્ય સ્ત્રોત રિયલ એસ્ટેટ સાથે સંબંધિત છે – બળજબરીથી જમીનો/ઈમારતો પર કબજો કરવો, હાલના કબજેદારો/ભાડૂતો વગેરેને દબાણ કરીને સસ્તા દરે આવી મિલકતો ખરીદવા. નોકરિયાતો અને રાજકારણીઓ સાથેના સંપર્કો અને મની પાવરનો ઉપયોગ મસલ–પાવરનું નેટવર્ક વિકસાવવા માટે થાય છે જેનો ઉપયોગ રાજકારણીઓ ચૂંટણી દરમિયાન પણ કરે છે."

અને ફરીથી:–

"ગુનાહિત ટોળકી, પોલીસ, અમલદારશાહી અને રાજકારણીઓ વચ્ચેની સાંઠગાંઠ દેશના વિવિધ ભાગોમાં સ્પષ્ટપણે બહાર આવી છે. હાલની ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલી, જે અનિવાર્યપણે વ્યક્તિગત ગુના/ગુનાઓ સાથે વ્યવહાર કરવા

માટે બનાવવામાં આવી હતી, તે માફિયાઓની પ્રવૃત્તિઓ સાથે વ્યવહાર કરવામાં અસમર્થ છે. માફિયાઓની આર્થિક ગુનાઓ અંગે કાયદાની જોગવાઈઓ નબળી છે."

૨૯. ચૂંટણી પંચ પણ ૧૯૯૮ થી રાજકારણના અપરાધીકરણના મુદ્દા પર જીવંત રહ્યું છે. રાજકારણના અપરાધીકરણના જોખમને પહોંચી વળવા સુધારાની દરખાસ્ત કરતી વખતે, ભૂતપૂર્વ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર, શ્રી ટી.એસ. કૃષ્ણ મૂર્તિએ આ રીતે લખીને આ મુદ્દાને પ્રકાશિત કર્યો. :–

"ખૂન, બળાત્કાર, લૂંટ વગેરે જેવા ગંભીર અને જઘન્ય ગુનાઓ માટે આરોપિત વ્યક્તિઓ ચૂંટણી લડે છે, તેમની ટ્રાયલ બાકી છે, અને મોટી સંખ્યામાં કેસોમાં ચૂંટાયા હોવાના ઘણા કિસ્સાઓ છે. આ ખૂબ જ અનિચ્છનીય અને શરમજનક પરિસ્થિતિ તરફ દોરી જાય છે. કાયદા તોડનારાઓ કાયદા ઘડનારાઓ અને પોલીસ રક્ષણ હેઠળ ફરતા હોય તે માટે આયોગે પ્રસ્તાવ મૂક્યો હતો કે કોઈ પણ વ્યક્તિ પાંચ વર્ષ કે તેથી વધુ સમય માટે ચૂંટણી લડવા માટે ગેરલાયક ઠરવી જોઈએ, ભલે તેની સામે ઇન્સાફી કાર્યવાહી ચાલુ હોય. આ પ્રકારનું પગલું રાજકીય સંસ્થાને ગુનાહિત તત્વોના પ્રભાવથી મુક્ત કરવામાં અને વિધાનસભા ગૃહોની પવિત્રતાનું રક્ષણ કરવામાં ઘણું આગળ વધશે.

૩૦. દિનેશ ત્રિવેદી, એમપી અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, (૧૯૯૭) ૪ એસસીસી ૩૦૬ના કેસમાં કોર્ટે ક્ષતિઓ અને અપૂર્ણતાઓ માટે શોક વ્યક્ત કર્યો જેણે દેશને અપેક્ષાઓ સુધી પહોંચવામાં અવરોધ કર્યો જેણે તેની કલ્પનાની શરૂઆત કરી. પ્રાથમિક કારણો પૈકી એકને ઓળખતી વખતે, કોર્ટે એન.એન. વોહરા સમિતિના અહેવાલનો ઉલ્લેખ કર્યો જે ૫.૧૦.૧૯૯૩ના રોજ સબમિટ કરવામાં આવ્યો હતો. કોર્ટે નોંધ્યું હતું કે ભારતીય સમાજમાં ગુનાખોરીની સિન્ડિકેટનો વિકાસ અને ફેલાવો વ્યાપક છે અને ગુનાહિત તત્વોએ ઘણા ક્ષેત્રોમાં સંપર્કોનું વ્યાપક નેટવર્ક વિકસાવ્યું છે. કોર્ટે, રિપોર્ટનો વધુ ઉલ્લેખ કરતાં, જાણવા મળ્યું કે આ રિપોર્ટમાં આપણા વર્તમાન સમાજમાં પ્રચલિત એવા કેટલાંક ચિંતાજનક અને ઊંડે ઊંડે ખલેલ પહોંચાડનારા વલણો છતા થાય છે. કોર્ટે એ પણ નોંધ્યું છે કે આપણા સમાજમાં રાજકારણીઓ, અમલદારો અને ગુનેગાર તત્વો વચ્ચેની સાંઠગાંઠ વધી રહી છે, જેની પ્રતિકૂળ અસરો ભારતમાં સામાજિક જીવનના વિવિધ પાસાઓ પર વધુને વધુ અનુભવાઈ રહી છે.

૩૧. અનુકુલ ચંદ્ર પ્રધાન, એડવોકેટ સુપ્રીમ કોર્ટ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, (૧૯૯૭) ૬ એસસીસી ૧ માં કોર્ટે, ચૂંટણી કાયદામાં કરવામાં આવેલી જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં, અવલોકન કર્યું કે તે ગુનાહિત વ્યક્તિઓને બાકાત રાખવા માટે બનાવવામાં આવ્યા છે. રાજકારણના અપરાધીકરણને રોકવા અને ચૂંટણીમાં પ્રામાણિકતા જાળવવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે

ઉમેદવારો અને મતદારો તરીકે ચૂંટણીના દ્રશ્યમાંથી,બાકાત રાખવા બનાવવામા આવેલ છે. ત્યારપછી, ત્રણ જજની બેન્ચે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે ઉક્ત ઉદ્દેશ્યને પ્રોત્સાહન આપવાના હેતુથી ઘડવામાં આવેલી કોઈપણ જોગવાઈને આવકારવી જોઈએ અને બંધારણીય હેતુની પેટા–સેવા તરીકે સમર્થન આપવું જોઈએ.

૩૨. કે. પ્રભાકરન વિ. પી. જયરાજન, AIR ૨૦૦૫ SC ૬૮૮ માં અધિનિયમની કલમ ૮(૩) હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવાના સંદર્ભમાં, કોર્ટે અવલોકન કર્યું કે ગુનાહિત પૃષ્ઠભૂમિ ધરાવતી વ્યક્તિઓ ચૂંટણીની પ્રક્રિયાને પ્રદૂષિત કરે છે કારણ કે તેમની પાસે કોઈ ચૂંટણીમાં સફળતા મેળવવા માટે ગુનાખોરીમાં સામેલ થવામાં નિષેધ નથી. વધુમાં, કોર્ટે અવલોકન કર્યું:–

"કાયદો તોડનારાઓએ કાયદો બનાવવો જોઈએ નહીં. સામાન્ય રીતે કહીએ તો અમુક ગુનાઓ માટે દોષિત ઠેરવવા પર અયોગ્યતાનો કાયદો બનાવીને જે હેતુ હાંસલ કરવાનો છે તે ગુનાહિત પૃષ્ઠભૂમિ ધરાવતી વ્યક્તિઓને રાજકારણ અને ગૃહમાં શાસનની એક શક્તિશાળી પાંખ મા પ્રવેશતા અટકાવવાનો છે. ગુનાહિત પૃષ્ઠભૂમિ ધરાવતા લોકો ચૂંટણીની પ્રક્રિયાને દૂષિત કરે છે કારણ કે તેમની પાસે ઘણા પકડો પર પ્રતિબંધ (sic) નથી અને ચૂંટણીમાં સફળતા મેળવવા માટે ગુનાખોરીમાં સામેલ થવાની કોઈ અનામત નથી."

૩૩. મનોજ નરુલા (સુપ્રા) માં અદાલતે, રાજકારણનું અપરાધીકરણ એ લોકશાહીની પવિત્રતા માટે અણગમો છે તેવું અવલોકન કરતી વખતે, આમ જણાવ્યું:–

"લોકશાહી રાજનીતિ, જેમ કે તેની સર્વોત્તમ શુદ્ધતામાં સમજાય છે, તે ભ્રષ્ટાચાર અને ખાસ કરીને ઉચ્ચ સ્થાનો પર ભ્રષ્ટાચાર માટે વૈચારિક રીતે ઘૃણાસ્પદ છે, અને રાજકારણના અપરાધીકરણના વિચારને પ્રતિકૂળ છે કારણ કે તે સામૂહિક નીતિની કાયદેસરતાને ધ્વસ્ત છે, આશાઓ અને આકાંક્ષાઓને નિરાશ કરે છે. નાગરિકો અને કાયદાના શાસનને અવરોધવાની ક્ષમતા ધરાવે છે, જેને લોકો દ્વારા અને લોકો માટે લોકોની સરકાર તરીકે શ્રેષ્ઠ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે, તે વાસ્તવિક સુવ્યવસ્થિતતા, સકારાત્મક યોગ્યતા, સમર્પિતની અપેક્ષા રાખે છે. બંધારણીય નૈતિકતાના સતત સમર્થન દ્વારા શિસ્ત અને પવિત્ર પવિત્રતા જે સુશાસનનો આધારસ્તંભ છે.

અને ફરીથી:–

"...પ્રણાલીગત ભ્રષ્ટાચાર અને પ્રાયોજિત અપરાધીકરણ વૈકલ્પિક લોકશાહીના મૂળભૂત પાયાને અને પરિણામે, બંધારણીય શાસનને ક્ષતિગ્રસ્ત કરી શકે છે.

જાગૃત નાગરિકો દ્વારા ખસેડવામાં આવતા આ અદાલત દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલી વેદનાભરી ચિંતા, જેમ કે ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત સત્તાવાળાઓ દ્વારા સમજાય છે, સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે લોકતાંત્રિક પ્રજાસત્તાક રાજનીતિ એવી સરકાર દ્વારા સંચાલિત થવાની આશા રાખે છે અને આકાંક્ષા રાખે છે જે ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે કે જેઓ ભ્રષ્ટાચાર, જાતિવાદ, સામાજિક સમસ્યાઓ, જે રાષ્ટ્રના સાર્વભૌમત્વને અસર કરતા હોય તેવા ગંભીર ફોજદારી ગુનાઓ અને અથવા અન્ય ઘણા ગુનાઓમાં કોઈ સંડોવણી ધરાવતા નથી.

૩૪. ૧૫મી માર્ચ, ૨૦૦૭ના રોજ રાજ્યસભામાં વિભાગ–સંબંધિત સંસદીય સ્થાયી સમિતિ દ્વારા ૧૮ નો રિપોર્ટ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. તે) ભારતીય રાજનીતિમાં ગુનાહિત તત્વોના અસ્તિત્વને સ્વીકારે છે જે લોકશાહીના મૂળને અસર કરે છે. સમિતિએ આ રીતે અવલોકન કર્યું:–

"...સમિતિ આપણી રાજનીતિના અપરાધીકરણ અને આજની આપણી રાજકીય પ્રક્રિયામાં મોટા પાયે લોકોના વિશ્વાસના ઝડપી ધોવાણ પ્રત્યે ઊંડે સભાન છે. આ ચોક્કસપણે આપણી લોકશાહીને નબળી પાડશે અને લોકશાહી સંસ્થાઓને શક્તિહિન બનાવશે. તેથી એવું લાગે છે કે રાજકારણને ગુનાહિત પૃષ્ઠભૂમિ ધરાવતા લોકોથી સાફ કરવું જોઈએ અને તેનો ઉદ્દેશ્ય રાજકારણનું અપરાધિકરણ

અટકાવવું અને લોકશાહીનું જતન છે.

૩૫. લો કમિશનના અધ્યક્ષે, "ચૂંટણીની ગેરલાયકાત" શીર્ષકવાળા ૨૬૬મા કાયદા પંચના અહેવાલના કવરિંગ લેટરમાં તત્કાલિન કાયદા અને ન્યાય મંત્રીને આ મુજબ લખ્યું:–

૧. "જ્યારે લો કમિશન ચૂંટણી સુધારણા અંગે સરકારને તેની ભલામણો સૂચવવા માટે કામ કરી રહ્યું હતું, ત્યારે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા ૧૬.૧૨.૨૦૧૩ ના રોજ જાહેર હિત ફાઉન્ડેશન અને બીજા. વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને બીજાના કેસમા એક આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. , ડીઓ નંબર ૪૬૦૪/૨૦૧૧/SC/PIL(W] તારીખ ૨૧મી ડિસેમ્બર, ૨૦૧૩ દ્વારા.

૨. ઉપરોક્ત આદેશમાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે નોંધ્યું છે કે કાયદા પંચને ચૂંટણી સુધારણાના તમામ પાસાઓ પર વ્યાપક અહેવાલ રજુ કરવામાં થોડો સમય લાગી શકે છે. જો કે, માનનીય કોર્ટે વધુમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે કે "રાજકારણના ગુનાહિતીકરણ અને ખોટા સોગંદનામા દાખલ કરવા માટે અયોગ્યતા સંબંધિત મુદ્દાઓ પ્રાથમિકતા અને તાત્કાલિક વિચારણાને પાત્ર છે" અને તે મુજબ કાયદા પંચને વિનંતી કરી કે "અંત સુધીમાં ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૪ સુધી અહેવાલ આપવા માટે ઝડપથી વિચારણા કરે. બે મુદ્દાઓ પર, એટલે કે:

૧. શું આજે અસ્તિત્વમાં છે તેમ દોષિત ઠેરવવા પર અથવા કોર્ટ દ્વારા આરોપો ઘડવા પર અથવા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ હેઠળ તપાસ અધિકારી દ્વારા અહેવાલની રજૂઆત પર ગેરલાયક ઠરાવવું જોઈએ– [મુદ્દો નંબર ૩.૧ (ii) કન્સલ્ટેશન પેપરનું], અને

૨. શું લોકપ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ ની કલમ ૧૨૫A હેઠળ ખોટા સોગંદનામા દાખલ કરવા એ અયોગ્યતા માટેનું કારણ હોવું જોઈએ– અને જો હા, તો એફિડેવિટની સત્યતા પર નિર્ણય લેવા માટે કઈ પદ્ધતિ પ્રદાન કરવાની જરૂર છે– [મુદ્દો નંબર કન્સલ્ટેશન પેપરનું .૩.૫]"

૩૬. ત્યારપછી, ૨૭૭મા કાયદા પંચે, ચૂંટણી સુધારણાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકતા, અવલોકન કર્યું કે એક પ્રતિનિધિ સરકાર, જે લોકો પાસેથી તેની કાયદેસરતા મેળવે છે, જેઓ અંતિમ સાર્વભૌમ હતા, તે બંધારણ દ્વારા પરિકલ્પિત લોકશાહી પ્રણાલીનો ગર્ભ છે. સમય જતાં, આને બંધારણના 'મૂળભૂત માળખા'નો એક ભાગ માનવામાં આવે છે, જે સુધારા માટે પ્રતિરક્ષા ધરાવે છે, ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતે ઘોષણા કરી હતી કે તે વાજબી વિવાદની બહાર છે કે જો તેમાં કોઈ ફેરફાર ન કરી શકાય તેવી વિશેષતાઓ હોય તો બંધારણના સ્કોર પર કે તેઓ બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો એક ભાગ બનાવે

છે, તે એ છે કે ભારત એક સાર્વભૌમ લોકશાહી પ્રજાસત્તાક છે.

૩૭. કમિશને લોકપ્રિય સાર્વભૌમત્વ પર આધારિત પ્રતિનિધિ સરકારના મોડેલ પર ભાર મૂક્યો જે નિયમિત મુક્ત અને ન્યાયી ચૂંટણીઓ યોજવાની તેની પ્રતિબદ્ધતાને જન્મ આપે છે. મુક્ત અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણીઓનું મહત્વ બે પરિબળોથી ઉદ્ભવે છે – નિમિત્તરૂપે, લોકો પર શાસન કરનાર વ્યક્તિઓની પસંદગી કરવામાં તેની કેન્દ્રીય ભૂમિકા, અને આંતરિક રીતે, લોકપ્રિય ઇચ્છાની કાયદેસર અભિવ્યક્તિ તરીકે. લોકશાહી રાજનીતિમાં મુક્ત અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણીના મહત્વ પર ભાર મૂકતા, મોહિન્દર સિંઘ ગિલ વિરુદ્ધ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર, AIR ૧૯૭૮ SC ૮૫૧ના નિર્ણયનો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હતો જેમાં કોર્ટે જણાવેલ હતુ:–

"લોકશાહીમા લોકો દ્વારા બનેલી સરકાર છે. તે સતત સહભાગી કામગીરી છે, આપત્તિજનક સામયિક કવાયત નથી. નાનો માણસ, તેના ટોળામાં, મતદાનમાં તેના મતને ચિહ્નિત કરીને તેની સંસદનું સામાજિક ઓડિટ કરે છે અને આ પ્રોક્સીની રાજકીય પસંદગી કરે છે. જોકે સહભાગી સરકારનું સંપૂર્ણ ફૂલ ભાગ્યે જ ખીલે છે, લોકપ્રિય સરકારનું લઘુત્તમ પ્રમાણ એ છે કે દરેક કાર્યકાળ પછી લોકોને આત્મવિશ્વાસની નવીકરણ માટે અપીલ કરવામાં આવે છે, તેથી આપણી પાસે પુખ્ત મતાધિકાર અને સામાન્ય ચૂંટણીઓ છે જે હૃદયને પકડી રાખવા માટે થોડી

દલીલની જરૂર છે સંસદીય પ્રણાલીમાં પુખ્ત મતાધિકારના આધારે સમયાંતરે મુક્ત અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણીઓ યોજવામાં આવે છે, જોકે સામાજિક અને આર્થિક લોકશાહી વધુ માંગ કરી શકે છે."

૩૮. કમિશને રાજકારણમાં અપરાધીકરણની હદને લગતા મુદ્દાને સંબોધિત કર્યો અને શ્રી સી. રાજગોપાલાચારી દ્વારા કરવામાં આવેલા અવલોકનોની નોંધ લીધી, જેમણે ૧૯૨૨ માં, આઝાદીના પચીસ વર્ષ પહેલાંની વર્તમાન સ્થિતિની ધારણા કરી હતી. જ્યારે તેમણે તેની જેલ ડાયરીમાં લખ્યું:–

"ચૂંટણીઓ અને તેનો ભ્રષ્ટાચાર, અન્યાય અને સંપત્તિનો જુલમ, અને વહીવટની અયોગ્યતા, આપણને આઝાદી મળતાં જ જીવન નરક બનાવી દેશે..."

૩૯. કમિશને એ પણ અવલોકન કર્યું કે ૧૯૭૦ના દાયકામાં સાંઠગાંઠની પ્રકૃતિ બદલાઈ ગઈ હતી અને રાજકારણીઓના ગુનાહિત નેટવર્ક સાથે શંકાસ્પદ સંપર્ક ધરાવતા હોવાને બદલે, અગાઉની જેમ, વ્યાપક ગુનાહિત પૃષ્ઠભૂમિ ધરાવતા વ્યક્તિઓએ રાજકારણમાં પ્રવેશવાનું શરૂ કર્યું હતું અને આ હકીકતની પુષ્ટિ કરવામાં આવી હતી. ૧૯૯૩માં વોહરા કમિટિનો રિપોર્ટ અને ફરીથી ૨૦૦૨માં નેશનલ કમિશન ટુ રિવ્યુ ધ વર્કિંગ ઓફ કોન્સ્ટિટ્યુશન

(NCRWC)ના રિપોર્ટમાં. કમિશને યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા વિ. એસોસિએશન ફોર ડેમોક્રેટિક રિફોર્મ્સ, (૨૦૦૨) ૫ એસસીસી ૨૯૪માં આ કોર્ટના ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કર્યો, જેમાં ઉમેદવારોના ફોજદારી રેકોર્ડનું વિશ્લેષણ શક્ય બનાવ્યું હતું અને આવા રેકોર્ડને એફિડેવિટ દ્વારા જાહેર કરવાની જરૂર હતી. આ, કમિશનના જણાવ્યા મુજબ, અગાઉના અહેવાલમાં કરવામાં આવેલા આવા અવલોકનોની માન્યતાનું માત્રાત્મક મૂલ્યાંકન કરવાની જનતાને તક આપી હતી.

૪૦. ભારતીય રાજનીતિમાં વ્યાપેલા અપરાધીકરણની હદ મુજબ, પંચે અવલોકન કર્યું કે ૨૦૦૪ થી દસ વર્ષમાં, રાષ્ટ્રીય અથવા રાજ્યની ચૂંટણી લડતા ઉમેદવારોમાંથી ૧૮% તેમની સામે ફોજદારી કેસ પેન્ડિંગ છે (૬૨,૮૪૭ માંથી ૧૧,૦૬૩). ૫,૨૫૩ અથવા આમાંથી લગભગ અડધા કેસોમાં (કુલ ઉમેદવારોના ૮.૪% વિશ્લેષણમાં), આરોપો ગંભીર ફોજદારી ગુનાઓના છે જેમાં હત્યા, હત્યાનો પ્રયાસ, બળાત્કાર, મહિલાઓ સામેના ગુનાઓ, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ અથવા તે હેઠળના કેસોનો સમાવેશ થાય છે. મહારાષ્ટ્ર કંટ્રોલ ઓફ ઓર્ગેનાઈઝ્ડ ક્રાઈમ એક્ટ, ૧૯૯૯ કે જે દોષિત ઠરવા પર, પાંચ વર્ષ કે તેથી વધુ જેલ, વગેરે પરિણમશે તેમની સામે વધુ કેસ. વધુમાં, કમિશને અવલોકન કર્યું કે ગંભીર કેસ ધરાવતા ૫,૨૫૩ ઉમેદવારો સામે મળીને ૧૩,૯૮૪ ગંભીર આરોપો હતા અને આ આરોપોમાંથી ૩૧% હત્યા અને અન્ય હત્યા સંબંધિત ગુના, ૪% બળાત્કાર અને મહિલાઓ સામેના ગુનાઓ, ૭%

સંબંધિત કિડનેપીંગ અને અપનયનના કેસ હતા. ૭% લૂંટ અને લૂંટ સાથે સંબંધિત, ૧૪% સરકારી સીલ સહિત બનાવટી અને બનાવટી અને ૫% ચૂંટણી દરમિયાન કાયદાના ભંગ સાથે સંબંધિત છે. કમિશનનો વધુ મત હતો કે ગુનાહિત પશ્ચાદભૂ માત્ર લડતા ઉમેદવારો સુધી મર્યાદિત નથી, પરંતુ વિજેતાઓમાં પણ જોવા મળે છે, કારણ કે, તેમની સામે ગંભીર ગુનાહિત આરોપો ધરાવતા ૫,૨૫૩ ઉમેદવારોમાંથી, ૧,૧૮૭ ઉમેદવારોએ જે ચૂંટણી લડી હતી તે જીતી ગયા, એટલે કે, ૨૦૦૪ થી ૨૦૧૩ સુધીના ૮,૮૮૨ વિજેતાઓમાંથી ૧૩.૫% અને એકંદરે, ગંભીર અને બિન-ગંભીર આરોપો સહિત, ૨,૪૯૭ (૨૮.૪% વિજેતાઓ) ની સામે ૯,૯૯૩ બાકી ફોજદારી કેસ હતા.

૪૧. વધુ વિગત આપતા, કમિશને એ હકીકતની નોંધ લીધી કે વર્તમાન લોકસભામાં ૩૦% અથવા ૧૬૨ વર્તમાન સાંસદો સામે ફોજદારી કેસો પેન્ડિંગ છે, જેમાંથી અડધા એટલે કે ૭૬ પર ગંભીર ફોજદારી કેસો છે અને વધુમાં, વ્યાપ ફોજદારી કેસ પેન્ડિંગ ધરાવતા સાંસદોમાં સમયાંતરે વ્યાપ વધારો થયો છે કારણ કે આંકડા દર્શાવે છે કે ૨૦૦૪માં લોકસભાના ૨૪% સાંસદો પર ફોજદારી કેસ પેન્ડિંગ હતા જે ૨૦૦૯ની ચૂંટણીમાં વધીને ૩૦% થઈ ગયા હતા અને આ સ્થિતિ ૪,૦૩૨ માંથી ૩૧% અથવા ૧,૨૫૮ રાજ્યોમાં સમાન છે. સીટીંગ ધારાસભ્યો પાસે કેસો પેન્ડિંગ છે, જેમાં અડધા ગંભીર કેસ છે. આટલું જ નહીં, કમિશને એ પણ અવલોકન કર્યું કે કેટલાક રાજ્યોમાં ગુનાહિત રેકોર્ડ ધરાવતા

ધારાસભ્યોની ટકાવારી ઘણી વધારે છે: ઉત્તર પ્રદેશમાં, ૪૭% ધારાસભ્યો પર ફોજદારી કેસ પેન્ડિંગ છે અને આમાંના ઘણા સાંસદો અને ધારાસભ્યો પર ગુનાખોરીના અનેક ગુનાઓના આરોપ છે. આરોપો, ઉદાહરણ તરીકે, ઉત્તર પ્રદેશના એક મતવિસ્તારમાં, ધારાસભ્ય પર ૩૬ ફોજદારી કેસ પેન્ડિંગ છે જેમાં ૧૪ હત્યા સંબંધિત કેસ છે. કમિશનના જણાવ્યા મુજબ, આ ડેટા પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભારતમાં સંસદ અને રાજ્ય વિધાનસભા સ્તરે ચૂંટાયેલા ઉમેદવારોમાંથી લગભગ એક તૃતીયાંશ ઉમેદવારો અમુક પ્રકારના ગુનાહિત કલંક ધરાવે છે અને અન્યત્ર ડેટા સૂચવે છે કે પાંચમા ભાગના ધારાસભ્યો બાકી છે. જે કેસો તેમની ચૂંટણી સમયે કોર્ટ દ્વારા તેમની સામે આરોપો ઘડવાના તબક્કામાં આગળ વધ્યા છે. કમિશનને જે વધુ ચિંતાજનક જણાયું તે હકીકત એ હતી કે ગુનાહિત કેસ પેન્ડિંગ ધરાવતા વિજેતાઓની ટકાવારી આવી પૃષ્ઠભૂમિ વગરના ઉમેદવારોની ટકાવારી કરતાં વધુ છે, કારણ કે ડેટા દર્શાવે છે કે જ્યારે "સ્વચ્છ" રેકોર્ડ સાથે માત્ર ૧૨% ઉમેદવારો જીત્યા છે. સરેરાશ, અમુક પ્રકારના ગુનાહિત રેકોર્ડ ધરાવતા ઉમેદવારોમાંથી ૨૩% જીતે છે જે સૂચવે છે કે ગુનાનો આરોપ લગાવેલા ઉમેદવારો ખરેખર 'સ્વચ્છ' ઉમેદવારો કરતાં ચૂંટણીમાં વધુ સારી રીતે જીત કરે છે. કમિશનના જણાવ્યા મુજબ, આના પરિણામે ફોજદારી કેસ ધરાવતા ઉમેદવારોને બીજી વખત ટિકિટ આપવાનું વલણ જોવા મળ્યું છે અને માત્ર રાજકીય પક્ષો ગુનાહિત પૃષ્ઠભૂમિ ધરાવતા ઉમેદવારોને પસંદ કરતા નથી, પરંતુ એવા પુરાવા પણ છે કે જે બિનસલાહભર્યા પ્રતિનિધિઓ પાછળથી સામેલ થાય

છે. ગુનાહિત પ્રવૃતિઓ અને આમ, રાજનીતિના ગુનાહિતીકરણની ઘટનાઓ વ્યાપક છે જેના કારણે તેના નિવારણની તાકીદની જરૂર છે.

૪૨. વ્યાપક સંપર્ક, ઘણી રીતે, રાજકીય પક્ષોને ખલેલ પહોંચાડે છે અને આનાથી કાયદા પંચને રાજકીય પક્ષોની ભૂમિકાનું વર્ણન કરવાની ફરજ પડી હતી. તેણે કહ્યું:–

"રાજકીય પક્ષો એ આપણી લોકશાહીની કેન્દ્રિય સંસ્થા છે; "સમગ્ર બંધારણીય યોજનાનું જીવન રક્ત." રાજકીય પક્ષો એક નળી તરીકે કામ કરે છે જેના દ્વારા લોકોના હિત અને મુદ્દાઓ સંસદમાં રજૂ થાય છે. કારણ કે રાજકીય પક્ષો કેન્દ્રિય ભૂમિકા ભજવે છે. ખાનગી નાગરિકો અને જાહેર જીવન વચ્ચેનો સંવાદ, તેઓ પણ મહદઅંશે રાજનીતિમા ગુનાહિતીકરણની વૃદ્ધિમા જવાબદાર છે."

૪૩. ત્યારબાદ, ૧૭૦મા અહેવાલના અવલોકનોનો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હતો જે સુભાષ ચંદ્ર અગ્રવાલ વિ. ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસ અને અન્ય, (૨૦૧૩) CIC ૮૦૪૭ કેન્દ્રીય માહિતી આયોગ ("CIC") દ્વારા પણ ટાંકવામાં આવ્યો હતો. ઉપરોક્ત અવલોકનો આપણી લોકશાહીમાં રાજકીય પક્ષોની સ્થિતિનું વર્ણન કરવા માટે ખૂબ જ પ્રસ્તુત છે:–

"તે રાજકીય પક્ષો છે જે સરકાર બનાવે છે, સંસદનું સંચાલન કરે છે અને દેશનું

શાસન ચલાવે છે. તેથી, રાજકીય પક્ષોની કામગીરીમાં આંતરિક લોકશાહી, નાણાકીય પારદર્શિતા અને જવાબદારી દાખલ કરવી જરૂરી છે. એક રાજકીય પક્ષ કે જે તેના આંતરિક કાર્યમાં લોકશાહી સિદ્ધાંતોનો આદર કરવાની અપેક્ષા રાખી શકાતી નથી તે દેશના શાસનમાં તે સિદ્ધાંતોને આંતરિક રીતે સરમુખત્યાર અને બહારની કામગીરીમાં લોકશાહી હોઈ શકે નહીં.

xxx

જો કે આરપીએ વર્તમાન ધારાસભ્ય અથવા ઉમેદવારને અમુક આધારો પર ગેરલાયક ઠેરવે છે, તેમ છતાં પક્ષના સંગઠનની અંદરના કાર્યાલયોમાં નિમણૂકોનું નિયમન કરવા માટે કંઈ નથી. ભારતીય લોકશાહીમાં રાજકીય પક્ષો મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે. તેથી, રાજકારણી ધારાસભ્ય બનવા માટે ગેરલાયક ઠરી શકે છે, પરંતુ તે તેના પક્ષમાં ઉચ્ચ હોદ્દા પર રહેવાનું ચાલુ રાખી શકે છે, આમ તે મહત્વપૂર્ણ જાહેર ભૂમિકા ભજવવાનું ચાલુ રાખી શકે છે જેના માટે તેને કાયદા દ્વારા અયોગ્ય માનવામાં આવે છે. દોષિત રાજનેતાઓ પક્ષને નિયંત્રિત કરીને અને પ્રોક્સી ઉમેદવારોને ધારાસભામાં ઉતારીને કાયદા નિર્માણને પ્રભાવિત કરવાનું ચાલુ રાખી શકે છે. ઉચ્ચ કમાન્ડ દ્વારા નિયંત્રિત પક્ષો પર આધારિત લોકશાહીમાં, ગુનાખોરી–રાજકારણની સાંઠગાંઠ તોડવાની પ્રક્રિયા ધારાસભ્યોની શુદ્ધતાથી વધુ વિસ્તરે છે અને રાજકીય પક્ષોની શુદ્ધતાનો પણ સમાવેશ કરે છે.

.. એવું સૂચન કરવામાં આવે છે કે રાજકીય પક્ષોએ કોઈ વ્યક્તિને પક્ષના સંગઠનમાં કોઈ પણ હોદ્દો ચાલુ રાખવાની નિમણૂક અથવા મંજૂરી આપવાથી દૂર રહેવું જોઈએ જો વ્યક્તિ જાહેર અધિકારી બનવા માટે જરૂરી ગુણોનો અભાવ હોવાનું માનવામાં આવે છે. તેથી, કાનૂની ગેરલાયકાત કે જે વ્યક્તિને પક્ષની બહાર હોદ્દો સંભાળવાથી અટકાવે છે તે પક્ષની અંદર પણ કાર્ય કરતી હોવી જોઈએ."

૪૪. હાલના કાયદાકીય માળખા પર ટિપ્પણી કરતા, અભિપ્રાય આપવામા આવ્યો કે કાયદેસર રીતે, રાજકારણમાં ગુનેગારોના પ્રવેશને રોકવા માટે અમુક અયોગ્યતાઓ નિર્ધારિત કરીને પરિપૂર્ણ થાય છે જે વ્યક્તિને ચૂંટણી લડવા અથવા સંસદ અથવા વિધાનસભામાં બેઠક પર કબજો કરવાથી અટકાવશે અને હાલમાં, સંસદના સભ્યોની લાયકાત બંધારણની કલમ ૮૪ માં સૂચિબદ્ધ છે, જ્યારે ગેરલાયકાત કલમ ૧૦૨ હેઠળ મળી શકે છે. રાજ્ય વિધાનસભાના સભ્યો માટે અનુરૂપ જોગવાઈઓ કલમ ૧૭૩ અને ૧૯૧ માં જોવા મળે છે.

૪૫. કાયદા પંચે એસોસિયેશન ફોર ડેમોક્રેટિક રિફોર્મ્સ (સુપ્રા), લીલી થોમસ (સુપ્રા) અને પીપલ્સ યુનિયન ફોર સિવિલ લિબર્ટીઝ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૦૩) ૪ એસસીસી ૩૯૯ માં નિર્ણયોની નોંધ લીધી અને,

સુધારણાની ભલામણ કરતા અગાઉના અહેવાલોનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી. ભલામણ કરેલ:–

"માહિતી છુપાવવા અથવા ખોટી માહિતી આપવાના જોખમનો સામનો કરવા અને મતદારોના માહિતીના અધિકારનું રક્ષણ કરવા માટે, કમિશને ભલામણ કરી છે કે RPA ની કલમ ૧૨૫A હેઠળની સજાને ઓછામાં ઓછી સજાની જોગવાઈ દુર કરીને વધુ કડક બનાવવી જોઈએ. બે વર્ષની સજા અને દંડ માટે વૈકલ્પિક કલમ દૂર કરીને, કલમ ૧૨૫A RPA હેઠળ દોષિત ઠરાવીને લોકોના પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૦ની કલમ ૮(૧)(i)નો ભાગ બનાવવો જોઈએ."

૪૬. વધુમાં, પંચે ક્રિમિનલ લૉ (૨૦૧૩)માં સુધારા અંગે ન્યાયમૂર્તિ જે.એસ. વર્મા સમિતિના અહેવાલ દ્વારા કરવામાં આવેલા અવલોકનોની નોંધ લીધી હતી જેમાં IPC હેઠળના ગુનાઓની ગણતરી કરતા લોક પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૧માં અનુસૂચિ I જઘન્ય અપરાધો દાખલ કરવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી હતી. ઉપરોક્ત અહેવાલમાં એવી પણ ભલામણ કરવામાં આવી હતી કે RP એક્ટની કલમ ૮(૧) માં અન્ય બાબતોની સાથે, સૂચિત શેડ્યૂલ ૧ માં સૂચિબદ્ધ ગુનાઓને આવરી લેવા માટે સુધારો કરવામાં આવે, અને આ બદલામાં, તે પ્રદાન કરશે. જે વ્યક્તિના કૃત્યો અથવા અવગણના સંદર્ભમાં

સક્ષમ અધિકારક્ષેત્રની અદાલતે CrPC ની કલમ ૧૯૦(૧)(a), (b) અથવા (c) હેઠળ સંજ્ઞાન લીધું હોય અથવા જેને સક્ષમ અધિકારક્ષેત્રની અદાલત દ્વારા દોષિત ઠેરવવામાં આવી હોય કલમ ૮(૧) હેઠળ અપરાધોની સૂચિત વિસ્તૃત સૂચિમાં ઉલ્લેખિત ગુનાઓ સંજ્ઞાન અથવા દોષિત ઠરાવ્યાની તારીખથી ગેરલાયક ઠરશે, જેમ કે કેસ હોઈ શકે. કમિશને ઉપરોક્ત અહેવાલમાં કરાયેલી દરખાસ્તનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જે અસરથી દોષિત ઠેરવવામાં આવતા કેસમાં અયોગ્યતા દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા પછી છૂટની તારીખથી વધુ છ વર્ષ સુધી ચાલુ રહેશે અને નિર્દોષ છૂટવાના કિસ્સામાં, ગેરલાયકાત સંજ્ઞાન લેવાની તારીખથી દોષમુક્ત થવાની તારીખ સુધી કાર્યરત રહેશે.

૪૭. આરોપો ઘડવાના તબક્કે અયોગ્યતાની રજૂઆત માટે કમિશન દ્વારા આપવામાં આવેલ તર્ક નીચેની અસર માટે હતો:–

"શરૂઆતમાં, જે પ્રશ્ન પર વિચાર કરવાની જરૂર છે તે એ છે કે શું ગેરલાયકાત માત્ર દોષિત ઠેરવવાના તબક્કે ચાલુ થવી જોઈએ કેમ કે હાલમાં આરપીએની કલમ ૮ હેઠળનો કેસ છે. નીચે વિગત મુજબ, વર્તમાન કાયદો ત્રણ મુખ્ય સમસ્યાઓથી પીડાય છે. : વર્તમાન સાંસદો અને ધારાસભ્યોમાં દોષિત ઠેરવવાનો દર અત્યંત નીચો છે, આવી વ્યક્તિઓના ટ્રાયલ લાંબા વિલંબને આધિન છે, અને કાયદો ગુનાહિત પૃષ્ઠભૂમિની વ્યક્તિઓને ટિકિટ આપતા રાજકીય પક્ષોને પૂરતો અવરોધ પૂરો પાડતો નથી રાજકારણમાં ગુનાહિત તત્વોની

હાજરીમાં, જે આપણા લોકશાહીને ખૂબ જ સ્પષ્ટ રીતે અસર કરે છે."

૪૮. ત્યારપછી, કમિશને તેની સુધારણા દરખાસ્તમાં અવલોકન કર્યું કે ચાર્જશીટ ઘડવાનો તબક્કો અયોગ્યતા માટે શા માટે યોગ્ય તબક્કો નથી. કમિશને આમ અવલોકન કર્યું:–

"ચાર્જશીટ ફાઇલ કરતી વખતે, પોલીસ તપાસ દરમિયાન એકત્રિત કરવામાં આવેલી સામગ્રીને કાયદાની સક્ષમ કોર્ટમાં મોકલી રહી છે, જેથી કોર્ટ વિચારણા કરી શકે કે આરોપીઓ પર કઈ જોગવાઈઓ હેઠળ આરોપ મૂકવો જોઈએ. આ તબક્કે, કોઈ દુરનુ અથવા પ્રથમદર્શીય પણ ચાર્જશીટ દાખલ કરવા અથવા કોર્ટમાં મોકલવાના તબક્કે, કાયદાની અદાલત દ્વારા આરોપીના અપરાધનો દેખીતો નિર્ધારણ, જે સામગ્રીને ચાર્જશીટનો ભાગ બનાવવામાં આવે છે તે કાયદાની સક્ષમ અદાલત દ્વારા પણ પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું નથી. અને ન્યાયાધીશે સ્પષ્ટપણે ઉક્ત સામગ્રી પર પોતાનું મન લાગુ કર્યું નથી આરોપીને આ તબક્કે ચાર્જશીટ દાખલ કરવાના તબક્કે, સમન્સ જારી કરવામાં આવે તે પહેલાં, આરોપી પાસે ચાર્જશીટની નકલ અથવા કોઈપણ સંબંધિત સામગ્રી પણ નથી.

તેથી, વ્યક્તિને ગેરલાયક ઠરાવવી, ફક્ત એવી વસ્તુના આધારે કે જેને તેને જોવાની કોઈ તક મળી નથી, અથવા તેની જાણ નથી, તે કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોની વિરુદ્ધ હશે.

આ તબક્કે કોઈ વ્યક્તિને અયોગ્ય ઠેરવવાનો અર્થ એ થશે કે કોઈ વ્યક્તિને તેની સામે કાર્યવાહી કર્યા વિના તેને દંડ કરવામાં આવે છે. આ પોલીસને ગેરલાયક ઠેરવવાના પ્રશ્નનો ન્યાયિક નિર્ણય આપવા સમાન હશે, જે ફરિયાદી સત્તા છે. રાષ્ટ્રીય પરામર્શમાં સર્વસંમતિથી સંમતિ આપવામાં આવી હતી કે ચૂંટાયેલા હોદ્દા માટે ઉમેદવારોને ગેરલાયક ઠેરવવા માટે આ એક અયોગ્ય તબક્કો છે."

૪૯. પછી કમિશનને લાગ્યું કે શા માટે સંજ્ઞાન લેવાનો તબક્કો અયોગ્યતા માટે અયોગ્ય તબક્કો હશે તેની ચર્ચા કરવી યોગ્ય છે અને આ સંદર્ભમાં, કમિશને નોંધ્યું કે સંજ્ઞાન લેવાનો અર્થ માત્ર એક દૃષ્ટિકોણ સાથે ગુનાની ન્યાયિક સૂચના લેવી. આવા ગુનાના સંદર્ભમાં કાર્યવાહી શરૂ કરવી જે કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવી હોવાનો આરોપ છે અને તે કોઈની વિરુદ્ધ કાર્યવાહીની શરૂઆતથી સંપૂર્ણપણે અલગ બાબત છે; તેના બદલે, તે કાર્યવાહીની શરૂઆત માટે પૂર્વશરત છે. કમિશને એવો અભિપ્રાય લીધો હતો કે સંજ્ઞાન લેતી વખતે, કોર્ટે માત્ર ચાર્જશીટમાં આગળ મૂકવામાં આવેલી સામગ્રીને જ ધ્યાનમાં લેવાની હોય છે અને આ તબક્કે કોર્ટ માટે પુરાવાને ચકાસવા અથવા તેની પ્રશંસા કરવા માટે ખુલ્લું નથી અને એવા નિષ્કર્ષ પર આવે છે કે કોઈ પ્રાથમિક આ મામલે આગળની કાર્યવાહી માટે રૂબરૂ કેસ કરવામાં આવે છે. વધુમાં, સંજ્ઞાન લેવાના તબક્કે, આરોપીને કોઈ પુરાવા રજૂ કરવાનો અથવા કોઈ

રજૂઆત કરવાનો કોઈ અધિકાર નથી અને તેમ છતાં આરોપી પોલીસને નિર્દોષતાના પુરાવા પ્રદાન કરી શકે છે, બાદમાં આરોપના ભાગ રૂપે આવા પુરાવાનો સમાવેશ કરવાની કોઈ જવાબદારી હેઠળ નથી. કમિશને તારણ કાઢ્યું કે ચાર્જશીટ દાખલ કરવા અથવા સંજ્ઞાન લેવાના તબક્કાઓ અયોગ્ય હશે અને આ રીતે અવલોકન કર્યું:–

"ચાર્જશીટ દાખલ કરવાના તબક્કે અથવા સંજ્ઞાન લેવાના તબક્કે આરોપીને સાંભળવાની તક ન હોવાને કારણે અને આ તબક્કે ન્યાયિક મનની અરજીના અભાવને કારણે, રજૂઆત કરવા માટે તે યોગ્ય તબક્કો નથી. વધુમાં, સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા ચલાવવામાં આવતા કેસમાં, તે હજુ પણ મેજિસ્ટ્રેટ છે જે આ તબક્કે અયોગ્યતાની રજૂઆતનો અર્થ એ થશે કે જે મેજિસ્ટ્રેટ કેસ ચલાવવા માટે સક્ષમ નથી તે નક્કી કરે છે જે દાખલ કરાયેલા આરોપોને કારણે વ્યક્તિને ગેરલાયક ઠરાવવી જોઈએ.

આ કારણોને લીધે, અમારું માનવું છે કે કલમ ૧૭૩ CrPC હેઠળ પોલીસ રિપોર્ટ દાખલ કરવો અથવા સંજ્ઞાન લેવી એ ચૂંટણીલક્ષી ગેરલાયકાત રજૂ કરવા માટે યોગ્ય તબક્કો નથી..."

૫૦. ત્યારપછી, પંચે તપાસ કરવા આગળ વધ્યું કે શા માટે આરોપો

ઘડવા એ અયોગ્યતા માટે યોગ્ય તબક્કો છે. તેણે આ પાસા પર નીચેના અવલોકનો કર્યા: –

"સુપ્રીમ કોર્ટે, દેવેન્દ્ર નાથ પાધીમાં, સતીશ મહેરાને રદબાતલ કરતા, એવું નક્કી કર્યું હતું કે આરોપી ચાર્જિંગ સ્ટેજ પર કોઈ પુરાવાનું નેતૃત્વ કરી શકે નહીં. આમ, ન્યાયાધીશનો નિર્ણય ફક્ત કેસના રેકોર્ડ પર આધારિત હોવો જોઈએ, એટલે કે તપાસ અહેવાલ અને પ્રોસિક્યુશન દ્વારા સબમિટ કરાયેલા દસ્તાવેજો જો કે આરોપો ઘડવાના નિર્ધારણ કેસના રેકોર્ડ પર આધારિત છે, કલમ ૨૨૭ પર સુપ્રીમ કોર્ટનો ન્યાયશાસ્ત્ર પણ કાર્યવાહી દ્વારા છૂટા કરવા માટે અમુક બોજો લાદે છે:–

"જો ફરિયાદી જે પુરાવા આરોપીના અપરાધને સાબિત કરવા માટે ઉમેરવાની દરખાસ્ત કરે છે, જો તેને ઊલટતપાસમાં પડકારવામાં આવે તે પહેલાં સંપૂર્ણપણે સ્વીકારવામાં આવે અથવા બચાવ પુરાવા દ્વારા રદિયો આપવામાં આવે; જો કોઈ હોય, તો આરોપીએ ગુનો કર્યો હોવાનું દર્શાવી શકતું નથી, તો તે ટ્રાયલ સાથે આગળ વધવા માટે કોઈ પર્યાપ્ત આધાર નથી."

૫૧. કમિશનનું માનવું હતું કે વધુમાં, આરોપો ઘડવાના તબક્કે કાર્યવાહી પરના ભારણમાં પ્રાથમિક દ્રષ્ટિએ કેસ સાબિત કરવાનો પણ સમાવેશ થાય છે

અને મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિ. સોમનાથ થાપા, (૧૯૯૬) ૪ એસ.સી.સી. ૬૫૯ પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ કેસ અસ્તિત્વમાં હોવાનું કહેવાય છે "જો આરોપીએ ગુનો કર્યો હોવાનું માની લેવાનું કારણ હોય." વધુમાં, કમિશને અવલોકન કર્યું હતું કે પ્રાઇમ ફેસી કેસ સ્થાપિત કરવા માટે, રેકોર્ડ પરના પુરાવાએ દોષિત ઠેરવવાની શક્યતાના સંદર્ભમાં માત્ર થોડી શંકા ઊભી કરવી જોઈએ નહીં, પરંતુ "ગંભીર" શંકા ઊભી કરવી જોઈએ અને તેના દૃષ્ટિકોણને સમર્થન આપવા માટે, કમિશને ઉલ્લેખ કર્યો છે. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા વિ. પ્રફુલ્લ કુમાર સામલ, (૧૯૭૯) ૩ એસસીસી ૪ માં અવલોકનો જે નીચેની અસરમાં હતા:–

"જો બે મંતવ્યો શક્ય હોય અને ન્યાયાધીશ સંતુષ્ટ હોય કે તેમની સામે રજૂ કરાયેલા પુરાવાઓ આરોપી સામે ગંભીર શંકાને જન્મ આપતાં નથી પરંતુ આરોપી સામે ગંભીર શંકા પેદા કરે છે, તો તેઓ આરોપીને મુક્ત કરવાના તેમના અધિકારમાં સંપૂર્ણ રીતે રહેશે."

૫૨. આટલું પૃથ્થકરણ કર્યા પછી, કમિશને તારણ કાઢ્યું કે આરોપો ઘડવાનો તબક્કો ન્યાયિક ચકાસણીના નોંધપાત્ર સ્તર પર આધારિત હોવાથી, તદ્દન વ્યર્થ આરોપ આવી તપાસને ટકી શકશે નહીં અને તેથી, ભારતમાં રાજકારણના અપરાધીકરણની ચિંતાને જોતાં, અયોગ્યતા દુરુપયોગને રોકવા માટે નોંધપાત્ર પરિચર કાનૂની સલામતી ધરાવતો આરોપ ઘડવાનો તબક્કો

ન્યાયી છે. કમિશને નીચેના આધારો પર આ મંતવ્યને સમર્થન આપ્યું: –

"ઉપર સમજાવ્યા મુજબ, સર્વોચ્ચ અદાલતે સ્પષ્ટ કર્યું છે કે CrPC ની કલમ ૨૨૮ હેઠળ આરોપો ઘડવા માટે ન્યાયિક મનની વિચારણાની જરૂર છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે કે આરોપીઓ સામે કાર્યવાહી કરવા માટે પૂરતા આધાર છે. વધુમાં, તબક્કે પુરાવાનો ભાર પ્રોસિક્યુશન પર છે જેણે પ્રથમ દૃષ્ટિએ કેસ સ્થાપિત કરવો જોઈએ જ્યાં રેકોર્ડ પરના પુરાવાઓ 'ગંભીર શંકા' ઉભા કરે છે, આ પરીક્ષણો ખોટા આરોપો સામે રક્ષણ આપે છે.

આરોપો ઘડવાના તબક્કે બાંધવામાં આવેલા સુરક્ષા ઉપાયો ઉપરાંત, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૧૧ ના આકારમાં એક વધારાનો વિકલ્પ ઉપલબ્ધ છે. કલમ ૩૧૧ કોર્ટને ટ્રાયલના કોઈપણ તબક્કે કોઈપણ વ્યક્તિને બોલાવવા અથવા તેની તપાસ કરવાની સત્તા આપે છે જો તેના પુરાવા કેસના ન્યાયી નિર્ણય માટે આવશ્યક જણાય. જો કે આ કલમનો બહુ વ્યાપક ઉપયોગ થતો નથી, અને સર્વોચ્ચ અદાલતે આ સત્તાના મનસ્વી ઉપયોગ સામે ચેતવણી આપી છે, તે કોર્ટને વ્યાપક વિવેકબુદ્ધિ આપે છે જેનો ઉપયોગ સુઓમોટુ પણ થઈ શકે છે. આ વિભાગનો ઉપયોગ કોર્ટ દ્વારા આરોપો ઘડતા પહેલા વધારાના પુરાવાઓની તપાસ કરવા માટે થઈ શકે છે જ્યાં આવા ચાર્જ ફ્રેમિંગના પરિણામ ઉમેદવારને ગેરલાયક ઠેરવી શકે છે.

તેથી આરોપો ઘડવું એ ટ્રાયલ પ્રક્રિયામાં સ્વયંસંચાલિત પગલું નથી, પરંતુ એક કે જેને પ્રાથમિક સ્તરની ન્યાયિક ચકાસણીની જરૂર છે. CrPC માંની જોગવાઈઓને કોર્ટ દ્વારા આરોપો ઘડવામાં આવે તે પહેલાં ફોજદારી આરોપની યોગ્યતા પર પૂરતી વિચારણા કરવાની જરૂર છે. આરોપો ઘડવામાં આવે તે પહેલાં જરૂરી ચકાસણીનું સ્તર ચૂંટણી લડવાથી ગેરલાયક ઠરે તેવી કોઈપણ જોગવાઈનો દુરુપયોગ અટકાવવા માટે પૂરતું છે.

વધુમાં અમુક ગુનાઓમાં આરોપો ઘડવાના તબક્કાને સમાવવા માટે ગેરલાયકાતના અવકાશને વિસ્તૃત કરવાથી ઉમેદવારના કોઈપણ મૂળભૂત અથવા બંધારણીય અધિકારનું ઉલ્લંઘન થતું નથી. આરપીએ સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનસભાના સભ્ય તરીકે ચૂંટણી લડવાનો અને ચૂંટવાનો અધિકાર બનાવે છે અને તેનું નિયમન કરે છે. આપણી લોકશાહીના શરૂઆતના વર્ષોથી, સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા વારંવાર એ વાત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે ચૂંટવાનો અધિકાર ન તો મૂળભૂત છે કે ન તો સામાન્ય કાયદાનો અધિકાર છે. તે કાનૂન દ્વારા બનાવવામાં આવેલ વિશેષ અધિકાર છે અને તેનો ઉપયોગ ફક્ત કાનૂન દ્વારા નિર્ધારિત શરતો પર જ થઈ શકે છે. તેથી, તે બંધારણના મૂળભૂત અધિકારોના પ્રકરણને આધીન નથી."

૫૩. દુરુપયોગ, આરોપી માટે ઉપાયનો અભાવ અને ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રની પવિત્રતા જેવી ત્રણ ચિંતાઓને સંબોધતી વખતે, કમિશને જણાવ્યું હતું કે આમાંની કોઈપણ ચિંતા અગાઉના વિભાગમાંની દલીલોને વિસ્થાપિત કરવા માટે પૂરતું દલીલાત્મક વજન ધરાવતી નથી કારણ કે દુરુપયોગ ચોક્કસપણે છે. એક શક્યતા છે, તેમ છતાં તે પ્રાથમિક તબક્કે ખામીયુક્ત કાયદામાં સુધારો કરવાની દરખાસ્ત રજૂ કરતું નથી. વધુમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે સત્તામાં નિહિત વૈધાનિક સત્તાના સંદર્ભમાં વારંવાર ધ્યાન દોર્યું છે કે સત્તાનો દુરુપયોગ કરવાની શક્યતા એ સત્તા ન આપવાનું અથવા આવી જોગવાઈને રદ કરવાનું કારણ નથી. તે અવલોકન કર્યું: –

"તે જ રીતે દુરુપયોગનો સંભવિત ભય કાયદામાં સુધારો ન કરવા માટેનું સમર્થન પૂરું પાડી શકતું નથી. તે અમુક સલામતી સ્થાપિત કરવાની જરૂરિયાત તરફ નિર્દેશ કરે છે, જે શરતો હેઠળ આવી ગેરલાયકાત કાર્ય કરશે. જો કે એવો મત છે કે આરોપી પાસે મર્યાદિત અધિકારો છે. આરોપ ઘડવાના તબક્કે, તેની પાસે ઉપલબ્ધ કાયદાકીય વિકલ્પો એકદમ નોંધપાત્ર છે, જેમ કે અગાઉના વિભાગ બતાવે છે, આરોપ ઘડવાના તબક્કામાં ન્યાયિક મનનો નોંધપાત્ર ઉપયોગ શામેલ છે, આરોપીને સાંભળવાની તક આપે છે, તેના પર ભાર મૂકે છે. પ્રાથમિક દ્રષ્ટિએ કેસ દર્શાવવા માટે પ્રોસિક્યુશન પરનો પુરાવો અને જ્યાં સુધી દલીલ કરવામાં આવેલ આધારો કેસની સુનાવણીમાં આગળ વધવા માટે પૂરતા ન હોય

ત્યાં સુધી આરોપો ઘડવામાં ન આવે ત્યાં સુધી આરોપી પાસે કોઈ ઉપાય ન હોય તેવું નથી આ તબક્કા પહેલા તેમની પાસે ઘણા કાયદાકીય વિકલ્પો ઉપલબ્ધ છે.

છેવટે, જો કે ગુનાહિત ન્યાયશાસ્ત્ર અન્યથા સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી માણસને નિર્દોષ માને છે, આરોપ ઘડવાના તબક્કે વ્યક્તિને ચૂંટણી લડવા માટે ગેરલાયક ઠરાવવું એ આ દરખાસ્તનું ખોટું નથી. આવી જોગવાઈને ખરેખર સંબંધિત વ્યક્તિ કથિત ગુના માટે દોષિત છે કે નહીં તેના પર કોઈ અસર થતી નથી. તેનાથી વિપરિત, તે ભારતમાં પ્રતિનિધિ જાહેર હોદ્દા ધરાવવા માટે યોગ્ય હોય તેવા વ્યક્તિઓના પ્રકારનું એક અલગ કાનૂની નિર્ધારણ રજૂ કરે છે. સંસદ અને રાજ્યની વિધાનસભાઓમાં ગુનાહિત તત્વોના પ્રસારને જોતાં, તે આ પરિસ્થિતિને સુધારવા માટે જાહેર સંકલ્પના સૂચક છે. વધુમાં, પ્રવર્તમાન જોગવાઈઓ જે એકલા દોષિત ઠરવા પર વ્યક્તિઓને ગેરલાયક ઠેરવે છે તે આ કાર્યને હાંસલ કરવામાં અસમર્થ છે. આમ હવે એવું ભારપૂર્વક અનુભવાય છે કે જે વ્યક્તિઓ સામે સક્ષમ અધિકારક્ષેત્રની અદાલત દ્વારા ફોજદારી આરોપો ઘડવામાં આવ્યા છે, તેઓને અમુક સુરક્ષાને આધીન, ચૂંટણીમાં લડવા માટે ગેરલાયક ઠરાવવું આવશ્યક છે. પ્રતિનિધિ કાર્યાલય માટે યોગ્યતાના આવા નિર્ધારનો તેના અપરાધ અથવા નિર્દોષતા પર કોઈ અસર નથી, જેનો નિર્ણય ફક્ત ફોજદારી અજમાયશમાં જ થઈ શકે છે. બંનેને ભેગા કરવા અને તે રીતે દલીલ કરવી કે

સૂચવેલ સુધારો ન્યાયશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ ખામીયુક્ત છે તે એક શ્રેણીની ભૂલ હશે."

૫૪. જો કે, કમિશને કટ–ઓફ સમયગાળો અને લાગુ થવાના સમયગાળાને વ્યાખ્યાયિત કરીને માત્ર અમુક કિસ્સાઓમાં જ કાર્ય કરવા માટે અયોગ્યતાને મર્યાદિત કરવાના સ્વરૂપમાં અમુક સલામતીનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો હતો. અહેવાલમાં જણાવ્યા મુજબ આવા સલામતી સુનિશ્ચિત કરવાના કારણો નીચે મુજબ છે:–

".. જે ગુનાઓ પર આ ગેરલાયકાત લાગુ પડે છે તેને મર્યાદિત કરવાના બે સ્પષ્ટ કારણો છે, એટલે કે તે ગુનાઓ કે જે એવી પ્રકૃતિના છે કે જેના પર આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે તે સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનસભામાં લોકપ્રતિનિધિ બનવા માટે અયોગ્ય માનવામાં આવે છે અને સૂચિને શ્રેષ્ઠ રીતે સંકુચિત કરવામાં આવે છે. શક્ય મહત્તમ હદ સુધી દુરુપયોગ અટકાવો..

.તમામ ગુનાઓ કે જેમાં મહત્તમ પાંચ વર્ષ કે તેથી વધુની સજા હોય તે આ જોગવાઈની મર્યાદામાં સમાવિષ્ટ હોવા જોઈએ. ત્રણ વાજબીતાઓ આ દરખાસ્તને સમર્થન આપે છે: પ્રથમ, ગંભીર તરીકે વ્યાપકપણે ઓળખાતા તમામ ગુનાઓ આ જોગવાઈ દ્વારા આવરી લેવામાં આવ્યા છે. આમાં હત્યા, બળાત્કાર, અપહરણ, લૂંટ, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ હેઠળ ભ્રષ્ટાચાર અને પ્રકૃતિના

અન્ય ગુનાઓની જોગવાઈઓનો સમાવેશ થાય છે જે તેમના પર આરોપ મૂકનારાઓને જાહેર હોદ્દા રાખવા માટે અયોગ્ય ઠેરવવામાં આવે છે. બીજું, ઉપરોક્ત ડેટા દર્શાવે છે કે જે ગુનાઓ માટે સાંસદો, ધારાસભ્યો અને ચૂંટણી લડતા ઉમેદવારો ફોજદારી કાર્યવાહીનો સામનો કરે છે તેનો મોટો ભાગ આવી જોગવાઈઓથી સંબંધિત છે. આમ સુધારેલી જોગવાઈ એ સુનિશ્ચિત કરશે કે આવા ઉમેદવારોને ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે જેથી નોંધપાત્ર પ્રણાલીગત અસર સર્જાશે. ત્રીજું, તે સરળતાનો લાભ ધરાવે છે – પ્રમાણભૂત પાંચ–વર્ષનો સમયગાળો નિર્ધારિત કરીને, જોગવાઈ એકસમાન છે અને ચોક્કસ ગુનાઓ પર આકસ્મિક નથી જે મનસ્વીતાનું જોખમ ચલાવી શકે છે. એક સમાન પાંચ વર્ષનો સમયગાળો આમ ગંભીર અને બિન–ગંભીર ગુનાઓ વચ્ચે વાજબી વર્ગીકરણ કરે છે અને તેના ઉદ્દેશ્ય સાથે તર્કસંગત જોડાણ ધરાવે છે– સંસદ અને રાજ્ય વિધાનસભામાં નોંધપાત્ર રીતે ગુનાહિત તત્વોના પ્રવેશને અટકાવે છે."

૫૫. કટ–ઓફ પીરિયડને વ્યાખ્યાયિત કરવા માટેના રક્ષણાત્મક પગલાં મૂકવાના સંદર્ભમાં, કમિશને આ રીતે અવલોકન કર્યું:–

"એક આશંકા ઉભી કરવામાં આવી હતી કે આવી ગેરલાયકાતની રજૂઆતથી ખોટા કેસોમાં વધારો થશે જેમાં ઉમેદવારને ગેરલાયક ઠેરવવાના એકમાત્ર હેતુ સાથે ચૂંટણી પહેલા તરત જ આરોપો ઘડવામાં આવશે. આને કટ–ઓફ

સમયગાળા દ્વારા સરભર કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. ચૂંટણી માટે નામાંકનની ચકાસણીની તારીખ પહેલાં, જે સમયગાળા દરમિયાન દાખલ કરવામાં આવેલા આરોપો, ગેરલાયકાતને આકર્ષશે નહીં, આ તફાવતનો આધાર સ્પષ્ટ છે – રાજકીય ઉમેદવારો સામે ખોટા કેસ દાખલ કરવામાં આવતા અટકાવવા.

xxx

.. કટ–ઓફ સમયગાળો નોમિનેશનની ચકાસણીની તારીખથી એક વર્ષનો હોવો જોઈએ, એટલે કે એક વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન દાખલ કરાયેલા આરોપો ગેરલાયક ઠરશે નહીં. અમને લાગે છે કે એક વર્ષ યોગ્ય સમયમર્યાદા છે. તે લાંબો સમય છે જેથી ઉમેદવારોને ગેરલાયક ઠેરવવા માટે ખાસ કરીને દાખલ કરવામાં આવતા ખોટા આરોપો આવી ગેરલાયકાત તરફ દોરી ન જાય; તે જ સમયે તે વધુ પડતું લાંબુ નથી કે જેણે આવી ગેરલાયકાતને નિરર્થક બનાવી હશે. આમ તે દરેક સ્પર્ધક ઉમેદવારને ઓછામાં ઓછા એક વર્ષના સમયગાળામાં છૂટા થવા દે છે. આ રીતે તે અયોગ્યતાના અવકાશને વિસ્તૃત કરવા વચ્ચે યોગ્ય સંતુલન લાવે છે જ્યારે તે જ સમયે માત્ર અયોગ્યતાના દૃષ્ટિકોણથી ખોટા કેસ દાખલ કરવા ગોઠવવા માટે નિષેધ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે."

૫૬. લાગુ પડતી અવધિના રૂપમાં અન્ય એક રક્ષણ પણ કમિશન દ્વારા પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવ્યું હતું જે તે સમયગાળો અથવા અવધિ નિર્ધારિત કરે છે જેના માટે આ ગેરલાયકાત લાગુ પડે છે. તે નીચે મુજબ પ્રદાન કરે છે: –

"કલમ ૮(૧) હેઠળ દોષિત ઠેરવવામાં આવેલા વ્યક્તિ માટે દોષિત ઠેરવવામાં આવતા છ વર્ષ માટે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે છે, જો તેને માત્ર દંડ અથવા તેની મુક્તિની તારીખથી શરૂ કરીને છ વર્ષ ઉપરાંતની જેલની અવધિ માટે સજા કરવામાં આવે. કલમ ૮(૨) અને કલમ ૮(૩) તેને ફક્ત તેની કેદની મુદત માટે અયોગ્ય ઠેરવવામાં આવે છે અને તે છૂટની તારીખથી શરૂ કરીને છ વર્ષ માટે અયોગ્ય ઠરાવવામાં આવે છે તે જોતાં કે દોષિત ઠેરવવામાં આવેલી ગેરલાયકાતનો સમયગાળો નિર્દિષ્ટ છે, જો તે અયોગ્ય ઠરાવવામાં આવે તો તે વિસંગત હશે. આમ કરવા માટે અવગણવામાં આવેલા ચાર્જ ફ્રેમીંગ અને અનિશ્ચિત સમય માટે લાગુ કરવામાં આવે છે તેથી તે જરૂરી છે કે સમયગાળો નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવે.."

૫૭. ઉપર મુજબ સમયગાળો નક્કી કરવા માટે આપવામાં આવેલ તર્ક નીચેની શરતોમાં આપવામાં આવ્યો હતો:–

ન્યાયમૂર્તિ બીપી જીવન રેડ્ડીની અધ્યક્ષતામાં ૧૭૦મું કાયદા પંચ. આ

અહેવાલમાં ગેરલાયકાતનો ઉલ્લેખિત સમયગાળો આરોપ ઘડવાની તારીખથી પાંચ વર્ષ અથવા નિર્દોષ, બેમાંથી જે વહેલો હોય તે સૂચવવામાં આવ્યું હતું.

...અમને આ પ્રસ્તાવમાં ખૂબ જ યોગ્યતા મળી છે. જો કે એ નોંધવું આવશ્યક છે કે રિપોર્ટમાં ચૂંટણી પહેલાં કટ-ઓફ સમયગાળાની ભલામણ કરવામાં આવી નથી, જે દરમિયાન ચાર્જ ફ્રેમ કરવામાં આવ્યો હતો જે ગેરલાયકાત તરફ દોરી જશે નહીં. આમ પાંચ વર્ષના સમયગાળા પાછળનો તર્ક એવો હતો કે આરોપ લગાવનાર વ્યક્તિને ઓછામાં ઓછી એક ચૂંટણીમાં લડવા માટે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવશે.

જો કે જો એક વર્ષનો કટ ઓફ પિરિયડ બનાવવામાં આવે તો આ કેસ નહીં હોય. આ એટલા માટે છે કારણ કે જો કોઈ વ્યક્તિએ ચૂંટણીના છ મહિના પહેલા તેની સામે આરોપો ઘડ્યા હોય, તો તે આ ચૂંટણીમાંથી ગેરલાયક ઠરે નહીં કારણ કે તે સુરક્ષિત વિંડોની અંદર છે. તે જ સમયે, એમ માનીને કે આગામી ચૂંટણી પાંચ વર્ષ પછી છે (જે પ્રમાણભૂત ધારણા છે) તો તે બીજી ચૂંટણીમાંથી પણ ગેરલાયક ઠરશે નહીં કારણ કે ચાર્જ ઘડવાની તારીખથી પાંચ વર્ષ પૂરા થઈ ગયા હશે. આ કટ-ઓફ સમયગાળાની અસરને ધ્યાનમાં લેવા માટે, આ રીતે ભલામણ કરવામાં આવે છે કે ગેરલાયકાતનો સમયગાળો ચાર્જ ઘડવાની તારીખથી અથવા નિર્દોષ જાહેર કર્યા બેમાંથી જે વહેલો હોય તે વધારીને છ વર્ષ કરવામાં આવે.

આ ભલામણનો તર્ક સ્પષ્ટ છે: જો કોઈ વ્યક્તિને નિર્દોષ જાહેર કરવામાં આવે, તો તે તારીખથી અયોગ્યતા હટાવવામાં આવે તે કહેવાની જરૂર નથી. જો તે ન હોય, અને ટ્રાયલ ચાલુ હોય, તો છ વર્ષનો સમયગાળો બે કારણોસર યોગ્ય છે – પ્રથમ, તે ખાતરી કરવા માટે પૂરતો લાંબો છે કે ગેરલાયકાતના વિસ્તૃત અવકાશ પર પૂરતી અવરોધક અસર છે. છ વર્ષનો સમયગાળો ઓછામાં ઓછો એ સુનિશ્ચિત કરશે કે વ્યક્તિને એક ચૂંટણી ચક્રમાંથી ગેરલાયક ઠરાવવામાં આવશે, જેનાથી રાજકારણમાં પ્રવેશતા ગુનેગારો સામે વાસ્તવિક સુરક્ષા તરીકે સેવા આપશે. તે જ સમયે તે નિર્ધારિત સમયગાળાની સમાન છે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિને અમુક ગુનાઓ માટે દોષિત ઠેરવવામાં આવે છે, જેની સાથે આવી જોગવાઈ તુલનાત્મક છે. આમ તેમાં એકરૂપતાની વધારાની યોગ્યતા છે. આ કારણોસર, એવી ભલામણ કરવામાં આવે છે કે કોઈ વ્યક્તિ સામેના નક્કી ગુનાઓના સંદર્ભમાં આરોપ ઘડવામાં આવે તો, તે આરોપ ઘડવાની તારીખથી અથવા નિર્દોષ છૂટે ત્યાં સુધી છ વર્ષ સુધી ચૂંટણી લડવા માટે અયોગ્ય ઠરશે. જે વહેલું હોય, જો ચૂંટણી પહેલા સુરક્ષિત વિન્ડોની અંદર ચાર્જ ઘડવામાં આવ્યો ન હોય તો."

૫૮. કાયદા પંચ દ્વારા અંતિમ ભલામણો અને સૂચિત વિભાગો નીચે પ્રમાણે વાંચવામાં આવે છે:–

"૧. xxxxx

૨. કલમ ૧૭૩ Cr.PC હેઠળ પોલીસ રિપોર્ટ દાખલ કરવો એ આ તબક્કે ન્યાયિક મનની પૂરતી વિચારણાના અભાવને કારણે ચૂંટણીની ગેરલાયકાત રજૂ કરવા માટે યોગ્ય તબક્કો નથી.

૩. આરોપો ઘડવાનો તબક્કો ન્યાયિક ચકાસણીના પર્યાપ્ત સ્તરો પર આધારિત છે, અને ચાર્જિંગના તબક્કે અયોગ્યતા, જો દુરુપયોગને રોકવા માટે નોંધપાત્ર સંભાળ લેનાર કાનૂની સલામતી સાથે હોય, તો રાજકારણના અપરાધીકરણના પ્રસારને રોકવામાં નોંધપાત્ર સંભાવના છે.

૪. દુરુપયોગની સંભાવના, આરોપીઓ માટે ઉપાયના અભાવની ચિંતા અને ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રની પવિત્રતાને કારણે આરોપો ઘડવાની ગેરલાયકાતમાં નીચેના સલામતીનો સમાવેશ કરવો આવશ્યક છે:

i આ જોગવાઈની મર્યાદામાં માત્ર પાંચ વર્ષ કે તેથી વધુની સજા હોય તેવા ગુનાઓનો જ સમાવેશ કરવો જોઈએ.

ii. ચૂંટણી માટે નામાંકનની ચકાસણીની તારીખના એક વર્ષ પહેલાં દાખલ

કરાયેલા આરોપો ગેરલાયક ઠરશે નહીં.

iii અયોગ્યતા ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા નિર્દોષ જાહેર કરવામાં આવે ત્યાં સુધી અથવા છ વર્ષના સમયગાળા માટે, બેમાંથી જે વહેલું હોય ત્યાં સુધી કાર્ય કરશે.

iv વર્તમાન સાંસદો/ધારાસભ્યો સામે ઘડવામાં આવેલા આરોપો માટે, ટ્રાયલ ઝડપી થવી જોઈએ જેથી તે દરરોજના ધોરણે હાથ ધરવામાં આવે અને ૧-વર્ષના સમયગાળામાં પૂર્ણ થાય. જો ટ્રાયલ એક વર્ષના સમયગાળામાં પૂર્ણ ન થાય તો નીચેનામાંથી એક પરિણામ આવવું જોઈએ:

– સાંસદ/ધારાસભ્યને એક વર્ષની મુદત પૂરી થવા પર ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવી શકે છે; અથવા

– સાંસદ/ધારાસભ્યનો સભ્ય તરીકે ગૃહમાં મત આપવાનો અધિકાર, મહેનતાણું અને તેમના કાર્યાલય સાથે જોડાયેલી અન્ય અનુભૂતિઓ એક વર્ષની મુદતની સમાપ્તિ પર સસ્પેન્ડ કરવામાં આવશે.

૫. ઉપરોક્ત રીતે અયોગ્યતા પૂર્વવર્તી રીતે પણ લાગુ થવી જોઈએ. કાયદો અમલમાં આવવાની તારીખે પેન્ડિંગ (૫ વર્ષ કે તેથી વધુ સજાપાત્ર) આરોપો

ધરાવતી વ્યક્તિઓ ભવિષ્યની ચૂંટણી લડવા માટે ગેરલાયક ઠરવી જોઈએ, સિવાય કે ચૂંટણી માટે ઉમેદવારી પત્રોની ચકાસણીની તારીખના એક વર્ષ કરતાં ઓછા સમય પહેલાં આવા આરોપો ઘડવામાં ન આવે અથવા એક્ટના અમલ સમયે વ્યક્તિ વર્તમાન સાંસદ/ધારાસભ્ય હોય છે. ચાર્જ ક્યારે ઘડવામાં આવ્યો હતો તેને ધ્યાનમાં લીધા વિના આવી ગેરલાયકાત થવી જોઈએ.

xxx

૧. પર્યાપ્ત કાનૂની પરિણામોના અભાવને કારણે ઉમેદવારની એફિડેવિટ પરના કાયદાનું મોટા પાયે ઉલ્લંઘન છે. પરિણામે, RPA માં નીચેના ફેરફારો કરવા જોઈએ:

i ખોટી એફિડેવિટ દાખલ કરવાના ગુના પર RPA એક્ટની કલમ ૧૨૫A હેઠળ ઓછામાં ઓછી બે વર્ષની સજાની સજાની રજૂઆત કરો.

ii. RPA ની કલમ ૮(૧) હેઠળ અયોગ્યતાના આધાર તરીકે કલમ ૧૨૫A હેઠળ દોષિત ઠરાવવાનુ સમાવો.

iii RPA ના S. ૧૨૩ હેઠળ ભ્રષ્ટ પ્રથા તરીકે ખોટી એફિડેવિટ દાખલ કરવાના

ગુનાનો સમાવેશ કરો.

૨. કલમ ૮ હેઠળ ગેરલાયક ઠેરવવા માટે કલમ ૧૨૫A હેઠળ દોષિત ઠરાવવું જરૂરી હોવાથી, સુપ્રીમ કોર્ટ એ આદેશ આપીને પ્રસન્ન થઈ શકે છે કે કલમ ૧૨૫A હેઠળની તમામ ટ્રાયલ્સમાં, સંબંધિત અદાલત દરરોજના ધોરણે ટ્રાયલ ચલાવે છે.

૩. ઉમેદવારી પત્રો ભરવાની છેલ્લી તારીખ અને ચકાસણીની તારીખ વચ્ચે એક અઠવાડિયાનું અંતર રાખવું જોઈએ, જેથી નામાંકન પત્રો પર વાંધો દાખલ કરવા માટે પૂરતો સમય મળે."

૫૯. સૂચિત સુધારા માટેની ઉપરોક્ત ભલામણોએ સક્ષમ વિધાનસભા દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદાના રૂપમાં ક્યારેય પ્રકાશ જોયો નથી પરંતુ તે રાજકારણમાં અપરાધીકરણના પ્રગતિશીલ વલણ વિશે સમાજની ચિંતાને સ્પષ્ટપણે પ્રદર્શિત કરે છે, જેમાં ગતિશીલતા અને વલણ છે. બંધારણીય લોકશાહીની કરોડરજ્જુ નીચે કંપન મોકલવા માટે.

૬૦. લો કમિશનના અહેવાલના સંબંધિત પાસાઓ અને તેના પ્રત્યે દર્શાવવામાં આવેલી ઉદાસીનતા વિશે જણાવ્યા પછી, અરજદારો અને હસ્તક્ષેપ

કરનારાઓ માટેના વિદ્વાન વકીલે રજૂઆત કરી છે કે ચૂંટણી પંચને ચોક્કસ નિર્દેશો જારી કરી શકાય જેથી લોકશાહીની શુદ્ધતા વધુ મજબૂત બને. તેમના દ્વારા વિનંતી કરવામાં આવે છે કે જ્યારે ચૂંટણી પંચને ચૂંટણીની દેખરેખ રાખવાની સત્તા આપવામાં આવી છે, ત્યારે તે ગુનાહિત પૂર્વધારણા ધરાવતા ઉમેદવારોને પ્રોત્સાહિત ન કરીને રાજકીય પક્ષની પાર્ટી શિસ્તને નિયંત્રિત કરી શકે છે.

ચૂંટણી પંચની ભૂમિકા

૬૧. બંધારણની કલમ ૩૨૪ ચૂંટણીના અધિક્ષકતા, દિશા અને નિયંત્રણના સંદર્ભમાં ચૂંટણી પંચની સત્તા આપે છે અને આ રીતે વાંચે છે:–

"૩૨૪. ચૂંટણીઓની અધિક્ષકતા, દિશા અને નિયંત્રણ ચૂંટણી પંચને સોંપવામાં આવશે:–

(૧) સંસદ અને દરેક રાજ્યની ધારાસભાની તમામ ચૂંટણીઓ અને આ બંધારણ હેઠળ યોજાતી રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિની કચેરીઓની ચૂંટણી માટે મતદાર યાદીની તૈયારી અને સંચાલનનું અધિક્ષકતા, દિશા અને નિયંત્રણ રહેશે. કમિશન (આ બંધારણમાં ચૂંટણી પંચ તરીકે ઉલ્લેખિત) માં નિહિત હોવું જોઈએ.

(૨) ચૂંટણી પંચમાં મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર અને અન્ય ચૂંટણી કમિશનરોનો સમાવેશ થાય છે, જો કોઈ હોય તો, જેમ કે રાષ્ટ્રપતિ સમયાંતરે નક્કી કરે અને મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર અને અન્ય ચૂંટણી કમિશનરોની નિમણૂક, આને આધીન રહેશે. સંસદ દ્વારા તે વતી બનાવવામાં આવેલ કોઈપણ કાયદાની જોગવાઈઓ, રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવશે.

(૩) જ્યારે કોઈ અન્ય ચૂંટણી કમિશનરની આ રીતે નિમણૂક કરવામાં આવે ત્યારે મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર ચૂંટણી પંચના અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કરશે.

(૪) દરેક રાજ્યની જનતાના ગૃહ અને વિધાનસભાની દરેક સામાન્ય ચૂંટણી પહેલાં, અને પ્રથમ સામાન્ય ચૂંટણી પહેલાં અને ત્યાર બાદ આવી પરિષદ ધરાવતા દરેક રાજ્યની વિધાન પરિષદની પ્રત્યેક દ્વિવાર્ષિક ચૂંટણી પહેલાં, રાષ્ટ્રપતિ પણ નિમણૂક કરી શકે છે. ચૂંટણી પંચ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી પ્રાદેશિક કમિશનરો જેમ કે તેઓ ખંડ (૧) દ્વારા કમિશનને આપવામાં આવેલ કાર્યોની કામગીરીમાં ચૂંટણી પંચને મદદ કરવા માટે જરૂરી માનતા હોય.

(૫) સંસદ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કોઈપણ કાયદાની જોગવાઈઓને આધીન, ચૂંટણી કમિશનરો અને પ્રાદેશિક કમિશનરોની સેવાની શરતો અને કાર્યકાળ રાષ્ટ્રપતિ શાસન દ્વારા નક્કી કરી શકે તેવી રહેશે; જો કે મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનરને

સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશ તરીકે અને સમાન આધારો સિવાય તેમના હોદ્દા પરથી દૂર કરવામાં આવશે નહીં અને મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનરની સેવાની શરતો તેમની નિમણૂક પછી તેમના ગેરલાભ માટે બદલાશે નહીં: વધુમાં, મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનરની ભલામણ સિવાય કોઈપણ અન્ય ચૂંટણી કમિશનર અથવા પ્રાદેશિક કમિશનરને હોદ્દા પરથી દૂર કરવામાં આવશે નહીં.

(૬) રાષ્ટ્રપતિ, અથવા રાજ્યના રાજ્યપાલ, જ્યારે ચૂંટણી પંચ દ્વારા વિનંતી કરવામાં આવે ત્યારે, ચૂંટણી પંચને અથવા પ્રાદેશિક કમિશનરને એવો સ્ટાફ ઉપલબ્ધ કરાવવાનો રહેશે જે કલમ (૧) દ્વારા ચૂંટણી કમિશનને સોંપવામાં આવેલા કાર્યોને નિભાવવા માટે જરૂરી હોય."

૬૨. આ અદાલતે ચુકાદાઓની શ્રેણીમાં ચૂંટણી પંચની ભૂમિકા અને તે બંધારણીય માળખા હેઠળ તેની સત્તાનો ઉપયોગ કેટલી હદ સુધી કરી શકે છે તેના પર સ્પષ્ટતા કરી છે.

૬૩. ભારતના ચૂંટણી પંચમાં અને અન્ય. v. ડૉ. સુબ્રમણ્યમ સ્વામી અને અન્ય, (૧૯૯૬) ૪ એસસીસી ૧૦૪ આ કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો હતો કે ચૂંટણી પંચનો અભિપ્રાય રાજ્યપાલ અથવા રાષ્ટ્રપતિ માટે, જેમ બને તેમ, રાજ્યના વિધાનસભા ગૃહ અથવા સંસદના કોઈપણ ગૃહના સંબંધિત સભ્યને ગેરલાયક

ઠેરવવા ના પ્રશ્ન પર નિર્ણય આપવા જરૂરી છે. કોર્ટે અવલોકન કર્યું:–

"પછી આપણે કલમ ૧૯૨ ના ક્લોઝ (૨) તરફ વળીએ છીએ જે નીચે મુજબ વાંચે છે:

૧૯૨(૨) – આવા કોઈપણ પ્રશ્ન પર કોઈ નિર્ણય આપતા પહેલા, રાજ્યપાલ ચૂંટણી પંચનો અભિપ્રાય મેળવશે અને આવા અભિપ્રાય અનુસાર કાર્ય કરશે.

ચૂંટણી પંચનો અભિપ્રાય મેળવવો પડશે એવા શબ્દોના ઉપયોગથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ચૂંટણીપંચનો અભિપ્રાય મેળવવો ફરજિયાત છે અને આગળની શરત છે કે રાજ્યપાલ આવા અભિપ્રાય મુજબ "કાર્ય કરશે" એ માટે કોઈ અવકાશ નથી. શંકા માટે કે રાજ્યપાલ તે અભિપ્રાય મુજબ કાર્ય કરવા બંધાયેલા છે. બ્રુન્ડાબન વિ. ચૂંટણી પંચ, [૧૯૬૫] ૩ SCR ૫૩ માં આ અદાલતના નિર્ણય દ્વારા કાયદામાં સ્થિતિ સારી રીતે સ્થાયી થઈ છે જેમાં આ અદાલતે જણાવ્યું હતું કે ચૂંટણી પંચના અભિપ્રાય અનુસાર નિર્ણય લેવાની રાજ્યપાલની ફરજ છે. આ રીતે કલમ ૧૯૨ ના બે કલમોના સંયુક્ત વાંચન પર તે સ્પષ્ટ થાય છે કે એકવાર પ્રથમ કલમમાં ઉલ્લેખિત પ્રકારનો પ્રશ્ન રાજ્યપાલને સંદર્ભિત કરવામાં આવે છે, એટલે કે ત્યાંથી રાજ્યપાલ સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવે છે, રાજ્યપાલ અને રાજ્યપાલે જ તેનો નિર્ણય લેવો જોઈએ. પરંતુ આ નિર્ણય ચૂંટણીપંચનો અભિપ્રાય મેળવ્યા બાદ લેવાનો રહેશે અને જે નિર્ણય આખરી માનવામાં આવે છે તે તે નિર્ણય છે જે

રાજ્યપાલે ચૂંટણી પંચના અભિપ્રાયને આધારે લીધો છે. અસર અને તથ્યમાં રાજ્યપાલનો નિર્ણય ચૂંટણી પંચના અભિપ્રાય પર આધારિત હોવો જોઈએ અને અન્ય કોઈ નહીં, મંત્રી પરિષદના પણ નહીં. આમ ચૂંટણી પંચનો અભિપ્રાય નિર્ણાયક છે કારણ કે અંતિમ આદેશ ફક્ત તે અભિપ્રાય પર આધારિત હશે.

૮. આ જ મત ભારતના ચૂંટણી પંચ વિ. એનજી રંગા, [૧૯૭૯] ૧ SCR ૨૧૦ ના કિસ્સામાં વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે બંધારણની કલમ ૧૦૩(૨) નું અર્થઘટન કરતી વખતે, તેની ભાષા શબ્દશઃ છે સિવાય કે તેના બદલે કલમ ૧૯૨(૨)માં રાજ્યપાલ, અહીં નિર્ણય રાષ્ટ્રપતિએ લેવાનો હોય છે. તો કલમ ૧૯૨(૧) અને ૧૦૩(૧)ની ભાષા પણ સમાન ફેરફાર સિવાય સમાન છે. આ કોર્ટની બંધારણીય ખંડપીઠે પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો કે રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી પંચનો અભિપ્રાય મેળવવા અને મેળવવા માટે બંધાયેલા છે અને ત્યાર બાદ જ તેના આધારે મુદ્દા પર નિર્ણય લેશે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, તે ચૂંટણી પંચનો અભિપ્રાય છે જે નિર્ણાયક છે."

૬૪. મોહિન્દર સિંઘ ગિલ (સુપ્રા), ક્રિષ્ના ઐયર જે.એ અભિપ્રાય આપ્યો:–

"૧૨. યોજના આ છે. ભારતના રાષ્ટ્રપતિ (કલમ ૧૪ હેઠળ) લોકસભામાં તેમના પ્રતિનિધિઓને પસંદ કરવા માટે, ઘણા મતવિસ્તારોમાં વિભાજિત અને મતદાર

યાદીમાં નોંધાયેલા લોકોને આહ્વાન કરીને સમગ્ર દેશમાં સામાન્ય ચૂંટણીઓ પ્રગટ કરે છે. બંધારણીય રીતે નિયુક્ત સત્તાધિકારી, ચૂંટણી પંચ, વિપુલ પ્રમાણમાં વિગતો અને વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંકળાયેલા વિશાળ એન્ટરપ્રાઈઝના સમગ્ર આચરણ અને દેખરેખને સંભાળે છે, અને ચૂંટણીના વિવિધ તબક્કાઓ માટે સમય કોષ્ટકની સૂચના સાથે પ્રારંભ થાય છે (કલમ ૩૦).' પછી એસેમ્બલી લાઇનની કામગીરી શરૂ થાય છે મતદાન, નામાંકન પત્રોની રજૂઆતથી શરૂ થવું, મતદાનની કવાયત અને મતો જણાવવા, પરિણામોની ઘોષણા અને અહેવાલમાં પરાકાષ્ઠા એ અધિનિયમ અને નિયમોમાં ચોક્કસ પ્રિસ્ક્રિપ્શનો દ્વારા આવરી લેવામાં આવે છે, મતપત્રની ગુપ્તતા અને તેના ' ચોક્કસ મતદાન મથકોના સંદર્ભમાં પછીથી ઓળખાણ, સરળ ચૂંટણીઓ માટે જરૂરી અન્ય અસંખ્ય બાબતોને કાયદાની કેટલીક જોગવાઈઓ દ્વારા ધ્યાનમાં લેવામાં આવી છે."

૬૫. વધુમાં, કોર્ટે મોહિન્દર સિંઘ ગિલ (સુપ્રા) માં અવલોકન કર્યું હતું કે સંજોગોની ફરજિયાતપણે એક આખા મતવિસ્તાર માટે પુનઃ મતદાન ચૂંટણીના સંચાલન માટે નિર્દેશિત કરી શકાય છે અને આર્ટિકલ ૩૨૪ દ્વારા બચાવી શકાય છે, જો કે તે પ્રામાણિક અને જરૂરી હોય. મતદારોના મુક્ત ચુકાદાની પુષ્ટિ અને અગાઉના મતદાનને છોડી દેવાનું કારણ હતું કે તે તે લક્ષ્ય હાંસલ કરવામાં નિષ્ફળ ગયું હતું. કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો હતો કે આર્ટિકલ ૩૨૪ પણ કમિશનને પોતાના માટે એક કાયદામાં ઉન્નત કરતી નથી. વિસ્તૃત સત્તા ચોક્કસ

ગોઠવણીની ચોક્કસ માન્યતામાં ચકાસણી પર પ્રતિબંધ મૂકતી નથી. એમ કહીને, કોર્ટે નીચેના નિર્દેશો પસાર કર્યા: –

"૨(a) બંધારણ મુક્ત અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણીનો વિચાર કરે છે અને ચૂંટણી પંચમાં ચૂંટણીના સંચાલનની દેખરેખ, દિશા અને નિયંત્રણની વ્યાપક જવાબદારીઓ ધરાવે છે. આ જવાબદારીમાં સત્તાઓ, ફરજો અને અનેક પ્રકારની, વહીવટી અથવા સંજોગો પર આધાર રાખીને અન્ય કાર્યોને આવરી લેવામા આવી શકે છે.

(b) તેની કવાયતમાં તેના દંડનીય સ્વરૂપ પર ઓછામાં ઓછી બે મર્યાદાઓ મૂકવામાં આવી છે. સૌપ્રથમ, જ્યારે સંસદ અથવા કોઈપણ રાજ્ય વિધાનસભાએ ચૂંટણી સંબંધિત અથવા તેના સંબંધમાં માન્ય કાયદો બનાવ્યો હોય, ત્યારે આયોગે આવી જોગવાઈઓના ઉલ્લંઘનમાં નહીં, પરંતુ જ્યાં આવો કાયદો મૌન હોય ત્યાં અનુચ્છેદ ૩૨૪ એ કાર્ય કરવાની સત્તાનો સંગ્રહ છે. અભિયાન સાથે મુક્ત અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણીને આગળ ધપાવવાથી છૂટાછેડા ન લેવાનો સ્પષ્ટ હેતુ– બીજું, કમિશન કાયદાના શાસન માટે જવાબદાર રહેશે, યોગ્ય રીતે કાર્ય કરશે અને કુદરતી ન્યાયના ધોરણોને અનુરૂપ રહેશે. બંધારણીય વ્યવસ્થાના સૌથી મહત્વપૂર્ણ ક્ષેત્ર એટલે કે ચૂંટણીઓમાં ન્યાયી અને વાસ્તવવાદી રૂપે તેની જરૂર પડી શકે છે. નિષ્પક્ષતા એ જોવાની જવાબદારી આયાત કરે છે કે કોઈ પણ

ખોટું કરનાર ઉમેદવારને તેના પોતાના ખોટા દ્વારા ફાયદો થાય. આ બાબતને શંકાની બહાર મૂકવા માટે કુદરતી ન્યાય જીવંત બને છે અને સંપૂર્ણ પુનઃ મતદાન માટેના આદેશના ચોક્કસ કેસને લાગુ પડે છે, જો કે સંપૂર્ણ રીતે નહીં પરંતુ અણનમ વ્યવહારિકતા છે. તેનું પાલન કરવામાં આવ્યું છે કે કેમ તે ટ્રિબ્યુનલના નિર્ણય માટે ખુલ્લું છે.

૬૬. કલમ ૩૨૪ના સંદર્ભમાં મોહિન્દર ગિલ (સુપ્રા), ગોસ્વામી, જે.ના સહવર્તી ચુકાદામાં, પેરા ૧૧૩ માં આ રીતે અવલોકન કર્યું:–

"...વિવિધ વિધાનસભા સંસ્થાઓ અને રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિના કાર્યાલયોની તમામ ચૂંટણીઓનું સંચાલન ચૂંટણી પંચમાં કલમ ૩૨૪(૧) હેઠળ નિહિત હોવાથી, બંધારણના ઘડવૈયાઓએ કમીશન માટે બાકી રહેતી સત્તા માટે અવકાશ છોડવાની કાળજી લીધી. આપણા જેવા વિશાળ લોકશાહીમાં સમયાંતરે ઊભી થતી અનંત વિવિધ પરિસ્થિતિઓમાં, બંધારણના એક પ્રાણી તરીકે, તેના પોતાના અધિકારમાં, આયોગ દ્વારા અવશેષ શક્તિનો ઉપયોગ કરવા માટે, અથવા ચોકસાઈ સાથે અપેક્ષિત છે તેથી જ કલમ ૩૨૪ માં કોઈ આડાશ નથી. આયોગને કેટલીક પરિસ્થિતિનો સામનો કરવાની જરૂર પડી શકે છે જે અધિનિયમિત કાયદાઓ અને નિયમોમાં પૂરી પાડવામાં આવતી નથી..."

૬૭. એસી જોસ વિ. શિવાન પિલ્લઈ અને અન્ય, એઆઈઆર ૧૯૮૪

એસસી ૯૨૧ માં આ અદાલતે એવું નક્કી કર્યું હતું કે:–

"એ વાત સાચી છે કે કલમ ૩૨૪ પંચને અધિક્ષકતા, મતદાર યાદી તૈયાર કરવાની દિશા અને નિયંત્રણ અને સંસદ અને રાજ્ય વિધાનસભાઓની ચૂંટણીઓનું સંચાલન કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટે અધિકૃત કરે છે, પરંતુ તે પછી અનુચ્છેદને અનુસરતા લેખો સાથે સુમેળમાં વાંચવું જોઈએ. બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની રાજ્ય યાદીમાં એન્ટ્રી નંબર ૭૨ અને એન્ટ્રી નંબર ૩૭ હેઠળ વિધાનસભાઓને આપવામાં આવેલી સત્તાઓ ચૂંટણીના આચરણને નિયંત્રિત કરવા માટેના આદેશો પસાર કરવાની આડમાં લઈ શકે નહીં બંધારણની યોજના હેઠળ માત્ર સંસદ અને રાજ્યની ધારાસભાઓ માટે જ અનામત રાખવામાં આવી છે તે પોતે જ એક સંપૂર્ણ કાયદાકીય પ્રવૃત્તિ છે. માત્ર બંધારણનું એક પ્રાણી હોવાને કારણે તેને ધારાસભાઓ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદાના સંદર્ભ વિના તેને ગમે તે રીતે કાયદો ઘડવાની સંપૂર્ણ અને સંપૂર્ણ સત્તા મળશે નહીં." [ભાર ઉમેર્યું]

૬૮. એસોસિયેશન ફોર ડેમોક્રેટિક રિફોર્મ્સ (સુપ્રા) માં, કોર્ટે અભિપ્રાય આપ્યો:–

"કલમ ૩૨૪ હેઠળ, સંસદ અને દરેક રાજ્યની વિધાનસભાની 'તમામ ચૂંટણીઓનું સંચાલનની અધિક્ષકતા, દિશા અને નિયંત્રણ ચૂંટણી પંચમાં હોય છે. 'ચૂંટણીનું સંચાલન' વાક્ય વ્યાપક કંપનવિસ્તારનું હોય છે જેમાં મુક્ત અને

નિષ્પક્ષ ચૂંટણીઓ કરવા માટે તમામ જરૂરી જોગવાઈઓ કરવાની સત્તાનો સમાવેશ થાય છે."

૬૯. કુલદિપ નાયર વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, (૨૦૦૬) ૭ એસસીસી ૧ માં આ કોર્ટે અવલોકન કર્યું છે:–

"૧૮૧. અરજદારો દ્વારા એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે ભારતના ચૂંટણી પંચને, જેને બંધારણ હેઠળ સ્વતંત્ર અને નિષ્પક્ષ રીતે ચૂંટણીઓ પર દેખરેખ રાખવાની સંપૂર્ણ સત્તા આપવામાં આવી છે, તેણે ગુપ્ત મતદાન પ્રણાલીને બદલવાના પડકારાયેલ સુધારાનો વિરોધ કર્યો હતો. તે મત તેનો છે. તેથી, તેને યોગ્ય મહત્વ આપવુ જ પડે.

આ સંદર્ભમાં, અમે કહીશું કે જ્યાં આ વિષય પરનો કાયદો મૌન છે, કલમ ૩૨૪ એ ચૂંટણી પંચ માટે સ્વતંત્ર અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણીના ધ્યેયને અનુસરવાના સ્પષ્ટ હેતુ માટે કાર્ય કરવાની સત્તાનો ભંડાર છે અને આ દૃષ્ટિએ તે સલાહકારની ભૂમિકા પણ ધારણ કરે છે. પરંતુ કલમ ૩૨૭ હેઠળ કાયદો બનાવવાની સત્તા સંસદમાં છે, જે સર્વોચ્ચ છે અને તેથી, આવી સલાહથી બંધાયેલ નથી. આ કોર્ટે મોહિન્દર સિંઘ ગિલ (સુપ્રા) માં પહેલેથી જ શું કહ્યું છે તેનો ઉલ્લેખ કરીને અમે દલીલને નકારીશું અને અહીં જે પુનરાવર્તિત થાય છે તે એ છે કે ચૂંટણી પંચના "દંડનીય સ્વરૂપ" ની કવાયત પરની મર્યાદાઓમાં એક અસર શામેલ છે કે "જ્યારે

સંસદ અથવા કોઈપણ રાજ્ય વિધાનસભાએ ચૂંટણી સંબંધિત અથવા તેના સંબંધમાં માન્ય કાયદો બનાવ્યો છે, પંચ, આવી જોગવાઈઓના ઉલ્લંઘનમાં નહીં પણ અનુરૂપ કાર્ય કરશે."

૭૦. ઉપરોક્ત નિર્ણયો યોગ્ય રીતે મુલવણી કરવા યોગ્ય છે. એ હકીકતનો કોઈ ઈન્કાર નથી કે ચૂંટણી પંચ પાસે સંપૂર્ણ સત્તા છે અને તેના દૃષ્ટિકોણને મહત્વ આપવું જોઈએ. તે સિવાય, તેની પાસે મુક્ત અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણીના સંચાલનની દેખરેખ રાખવાની સત્તા છે. જો કે, આ શક્તિની તેની મર્યાદાઓ છે. ચૂંટણી પંચે સંસદ દ્વારા બનાવેલા કાયદાનું પાલન કરવાનું હોય છે અને તે તેનું ઉલ્લંઘન કરી શકે નહીં.

૭૧. ૨૦૧૫ ની રિટ પિટિશન (સિવિલ) નંબર ૮૦૦ માં અરજદાર માટે હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી કૃષ્ણન વેણુગોપાલ દ્વારા રજુઆત કરવામા આવી છે કે પરંપરાગત રીતે, કોર્ટ સત્તાના વિભાજનના સિદ્ધાંતનો ભંગ કરશે નહીં, જો કે, આ આને રોકી શકતું નથી. સત્તાના વિભાજનના સિદ્ધાંતનો ભંગ કર્યા વિના રાજકારણ અને રાજકીય વ્યવસ્થાના અપરાધીકરણની સમસ્યાના પ્રણાલીગત વિકાસને ઉકેલવા માટે જરૂરી નિર્દેશો પસાર કરવા માટે આ કોર્ટ, તેના બંધારણીય કાર્યને નિભાવવા માટે, ચૂંટણી પંચને તેનો ઉપયોગ કરવા માટે નિર્દેશો આપી શકે છે. બંધારણની કલમ ૩૨૪ હેઠળ તેની સત્તાઓ

મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘનને દૂર કરવા અને ચૂંટણી પ્રક્રિયાની શુદ્ધતાનું રક્ષણ કરવા માટે. શ્રી વેણુગોપાલ દલીલ કરે છે કે ભૂતકાળમાં પણ, આ અદાલતે, ઘણા કિસ્સાઓમાં, ચૂંટણી પંચને નિર્દેશો આપ્યા હતા. તેમણે એ પણ ધ્યાન દોર્યું છે કે રાજકારણના અપરાધીકરણના વધતા જતા જોખમને પહોંચી વળવા માટે આ અદાલતને હસ્તક્ષેપ કરવાની તાત્કાલિક જરૂરિયાત પાછળનું કારણ એ છે કે ઘણા કાયદા પંચના અહેવાલો અને અન્ય પેપરોએ સર્વસંમતિથી તારણ કાઢ્યું છે કે રાજકારણનું વ્યાપક અપરાધીકરણ છે અને આ અદાલતે પણ તેના અનેક ચુકાદાઓમાં આ હકીકતની નોંધ લીધી છે, પરંતુ આ અહેવાલો અને આ કોર્ટના પ્રયત્નો છતાં, સંસદ કે ભારત સરકારે આ સમસ્યાનો સામનો કરવા માટે ગંભીર પગલાં લીધાં નથી.

૭૨. વધુમાં, શ્રી વેણુગોપાલે આ કોર્ટનું ધ્યાન 'મિલન વૈષ્ણવ, જ્યારે અપરાધ ચૂકવે છે: ભારતીય રાજકારણમાં નાણાં અને સ્નાયુ' શીર્ષકના અહેવાલમાં કરેલા તારણ તરફ દોર્યું છે [મિલન વૈષ્ણવ, જ્યારે ગુનો ચૂકવે છે: ભારતીય રાજકારણમાં નાણાં અને સ્નાયુ , યેલ પ્રેસ યુનિવર્સિટી, ન્યૂ હેવન (૨૦૧૭)] એ હાઇલાઇટ કરવા માટે કે ગુનાહિત ઇતિહાસ ધરાવતા ઉમેદવારોની સંખ્યામાં ચિંતાજનક વધારો થયો છે અને તેમની જીતવાની શક્યતાઓ વાસ્તવમાં વર્ષોથી સતત વધી રહી છે અને આંકડાકીય માહિતીના સ્વરૂપમાં પૂરતા પુરાવા છે. જે આ હકીકતને પુનઃસ્થાપિત કરે છે.

૭૩. તેના આધારે, એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે પ્રયોગમૂલક પુરાવા એ દૃષ્ટિકોણને સમર્થન આપે છે કે વર્તમાન કાયદાકીય માળખું ગુનેગારોને ચૂંટણીના મેદાનમાં પ્રવેશવાની અને ધારાસભ્ય બનવાની પરવાનગી આપે છે જે ચૂંટણી પ્રક્રિયાની શુદ્ધતા અને અખંડિતતામાં દખલ કરે છે, સ્વતંત્ર રીતે ઉમેદવાર પસંદ કરવાના અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરે છે. મતદારની પસંદગીના ઉમેદવાર મતદારની અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનું ઉલ્લંઘન કરે છે અને તે લોકશાહીના ઉલ્લંઘન સમાન છે જે મૂળભૂત માળખાનો એક ભાગ છે અને આમ, કાયદાના શાસનની વિરુદ્ધ છે.

૭૪. શ્રી વેણુગોપાલની રજૂઆતને ૨૦૧૧ની રિટ પિટિશન (સિવિલ) નંબર ૫૩૬ માં અરજદારો માટે હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી દિનેશ દ્વિવેદી અને શ્રી સિદ્ધાર્થ લુથરા, વિદ્વાન એમિકસ ક્યુરી દ્વારા સમર્થન આપવામાં આવ્યું છે, આ અસરથી કે જો કોર્ટ ફોજદારી અજમાયશમાં અગાઉના તબક્કાને સામેલ કરવાનો ઈરાદો નથી, તે ચૂંટણી સિમ્બોલ્સ (આરક્ષણ અને ફાળવણી) ઓર્ડર, ૧૯૬૮ (ત્યારબાદ 'સિમ્બોલ ઓર્ડર' તરીકે ઓળખાય છે) માં કેટલીક શરતોનો સમાવેશ કરીને લોકશાહી બચાવવા માટે ચૂંટણી પંચને ચોક્કસપણે નિર્દેશ આપી શકે છે. રજુઆત એવી છે કે જે ઉમેદવારની સામે જઘન્ય અને ગંભીર ગુનાના સંદર્ભમાં ફોજદારી આરોપો ઘડવામાં આવ્યા છે તેમને પક્ષના

ચિન્હ સાથે ચૂંટણી લડવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ નહીં. એવી વિનંતી કરવામાં આવે છે કે આ દિશા ધારાસભા દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવી છે તે ઉપરાંત અયોગ્યતા ઉમેરવા જેવી નથી પરંતુ તે માત્ર રાજકીય પક્ષના પ્રતીક સાથે ઉમેદવારને ચૂંટણી લડવાથી વંચિત કરશે.

૭૫. ઉપરોક્ત રજૂઆતનો વિદ્વાન એટર્ની જનરલ દ્વારા ગંભીરપણે વિરોધ કરવામાં આવેલ છે. તે પ્રથમ પ્રતિવાદીનો કેસ છે કે કાયદાની કલમ ૨૯A ભારતના ચૂંટણી પંચને રાજકીય પક્ષની નોંધણી રદ કરવાની પરવાનગી આપતું નથી. આ દૃષ્ટિકોણને આગળ વધારવા માટે, ભારતીય સંઘે ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ (I) વિ. ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ સોશ્યલ વેલ્ફેર અને અન્ય, (૨૦૦૨) ૫ એસસીસી ૬૮૫માં આ કોર્ટના નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો છે.

૭૬. પ્રથમ પ્રતિવાદીની ખાતરી પણ છે કે ભારતના ચૂંટણી પંચને નિર્દેશો જારી કરવાની આ કોર્ટની સત્તાનો વિસ્તારથી એસોસિયેશન ફોર ડેમોક્રેટિક રિફોર્મ્સ (સુપ્રા)માં વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે જેમાં આ કોર્ટે માન્યું હતું કે બંધારણની કલમ ૩૨ માત્ર એવા વિસ્તારોમાં જ કાર્ય કરે છે જ્યાં કાયદા દ્વારા કબજો મેળવ્યો ન હોય અને હાથમાં હોય તેવા કિસ્સામાં, ભારતનું બંધારણ અને લોકોનું પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ પહેલાથી જ સંસદના સભ્યોને ગેરલાયક ઠેરવવાની જોગવાઈઓ ધરાવે છે. તેથી, ચૂંટણી પંચને (a) રાજકીય

પક્ષની નોંધણી રદ કરવા, (b) રાજકીય પક્ષના નવીકરણનો ઇનકાર કરવાનો અથવા (c) રાજકીય પક્ષની નોંધણી ન કરવાનો નિર્દેશ આપવો જો તેઓ પોતાની જાતને એવી વ્યક્તિઓ સાથે સાંકળે કે જેમની પર માત્ર ગુનાનો આરોપ છે તે અપનાવવા સમાન ગણાશે. એક રંગીન માર્ગ, એટલે કે, ભારતના બંધારણ અને લોક પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ હેઠળ સ્પષ્ટપણે પ્રતિબંધિત છે તે પરોક્ષ રીતે કરવું.

૭૭. ભારતીય યુનિયન વતી એવી પણ દલીલ કરવામાં આવે છે કે સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર હેઠળ રાજકીય પક્ષની માન્યતા માટે શરત ઉમેરવાનું પરિણામ પણ આડકતરી રીતે તે કરવા માટે પરિણમશે જે સ્પષ્ટપણે પ્રતિબંધિત છે. આ સ્ટેન્ડને મજબૂત કરવા માટે, ભારતીય સંઘે જાગીર સિંઘ વિ. રણબીર સિંહ અને અન્ય, (૧૯૭૯) ૧ એસસીસી ૫૬૦ અને MC મહેતા વિ. કમલનાથ અને અન્ય, (૨૦૦૦) ૬ એસસીસી ૨૧૩ના નિર્ણયોને ટાંક્યા છે.

૭૮. વધુમાં, પ્રથમ પ્રતિવાદી દ્વારા તે સબમિટ કરવામાં આવ્યું છે કે કાયદાની કલમ ૨૯A(૫) એ કાયદાની સંપૂર્ણ, વ્યાપક અને સ્પષ્ટ જોગવાઈ છે અને રાજકીય પક્ષો કે જેઓ સહયોગી છે તેમની નોંધણી રદ કરવા અથવા નામંજૂર કરવા માટે માત્ર ગુનાઓ માટે આરોપિત વ્યક્તિઓ સંબંધી ભારતના ચૂંટણી પંચને કોઈપણ નિર્દેશ કરવો તે સત્તાના વિભાજનના સિદ્ધાંતના

ઉલ્લંઘનમાં પરિણમશે કારણ કે તે સ્પષ્ટ હોય તેવા કાનૂનમાં ઉમેરો કરવા સમાન હશે.

૭૯. પ્રથમ પ્રતિવાદી મુજબ, બંધારણીય જોગવાઈઓ અને કાયદાની જોગવાઈઓની પ્રકૃતિનો 'શુદ્ધ કાયદો' ન્યાયાધીશે બનાવેલા કાયદા દ્વારા બદલી અથવા બદલી શકાતો નથી. ઉપરોક્ત સ્ટેન્ડને આગળ વધારવા માટે, પ્રથમ પ્રતિવાદીએ હિમાચલ પ્રદેશ અને અન્ય વિ. સતપાલ સૈની, (૨૦૧૭) ૧૧ એસસીસી ૪૨ અને કેશવાનંદ ભારતી વિ. કેરળ રાજ્ય અને અન્ય, (૧૯૭૩) ૪ એસસીસી ૨૨૫ કેસના ચુકાદાઓ ટાંક્યા છે જેમાં આ અદાલત દ્વારા સત્તાના વિભાજનનો સિદ્ધાંત ઘડવામાં આવ્યો હતો. તે પ્રથમ પ્રતિવાદીની દલીલ છે કે વર્તમાન સંદર્ભનો હકારાત્મક જવાબ આપવાથી સત્તાના વિભાજનના સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન થશે.

૮૦. પ્રથમ પ્રતિવાદીએ એવી દલીલ પણ કરી છે કે જ્યાં સુધી દોષિત પુરવાર ન થાય ત્યાં સુધી નિર્દોષતાની ધારણા એ ભારતીય લોકશાહીની વિશેષતાઓમાંની એક છે અને આ ધારણા દરેક વ્યક્તિ સાથે જોડાયેલી છે કે જેના પર કોઈપણ ગુનાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે અને તે જ્યાં સુધી સંપુર્ણ ટ્રાયલ પુરાવાઓ આપીને પુર્ણ થયા બાદ દોષિત ઠરાય ત્યાં સુધી તે ચાલુ રહે છે. માત્ર આરોપના આધારે દંડનીય પરિણામો આવી શકે નહીં.

૮૧. અમિત કપૂર વિ. રમેશ ચંદર અને અન્ય, (૨૦૧૨) ૯ એસસીસી ૪૬૦ માં આ કોર્ટના ચુકાદાથી સમર્થન મેળવીને પ્રથમ પ્રતિવાદી દ્વારા એ વાતની પુષ્ટિ કરવામાં આવે છે કે વ્યક્તિ પર આરોપ લગાવવાનુ ધોરણ હંમેશા પ્રથમ દ્રષ્ટિ ના કેસ કરતા ઓછું હોય છે, એટલે કે , કોઈ વ્યક્તિ પર આરોપ લગાવી શકાય છે જો રેકોર્ડમાંથી બહાર આવતા તથ્યો કથિત ગુનાની રચના કરતી તમામ ઘટકોના અસ્તિત્વને જાહેર કરે છે અને તેથી, માત્ર આરોપ લગાવવામાં આવેલી વ્યક્તિ રાજકીય પક્ષના સભ્યપદ માટે હકદાર નથી તે ધારણ કરવાના પરિણામો ગંભીર કારણ કે તે રાજકીય પક્ષના પ્રતીકનો ખૂબ જ મૂલ્યવાન લાભ છીનવી લેવાની અસર કરશે.

૮૨. પ્રથમ પ્રતિવાદી દ્વારા વધુમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે દરેક નાગરિકને કલમ ૧૯(I)(c) હેઠળ સંગઠનો બનાવવાનો અધિકાર છે જેમાં એવી વ્યક્તિઓ સાથે સંકળાયેલા રહેવાનો અધિકાર શામેલ છે, જેઓ બંધારણ હેઠળ સંસદના સભ્ય બનવા માટે અન્યથા લાયક છે. ભારતના અને સંસદ દ્વારા બનાવેલા કાયદા હેઠળ. વધુમાં, આ અધિકાર ફક્ત સંસદ દ્વારા બનાવેલા કાયદા દ્વારા જ પ્રતિબંધિત કરી શકાય છે અને કલમ ૩૨૪ હેઠળ ભારતના ચૂંટણી પંચ દ્વારા જારી કરાયેલ કોઈપણ નિર્દેશ કલમ ૧૯(I)(c) ના હેતુ માટે કાયદો નથી.

૮૩. પ્રથમ પ્રતિવાદી એ પણ રજુઆત કરે છે કે ધારા પહેલાથી જ કલમ ૩૩A ના સ્વરૂપમાં ઉમેદવાર દ્વારા માહિતી જાહેર કરવા માટેની વિગતવાર જોગવાઈઓ ધરાવે છે જેમાં દરેક ઉમેદવારને તે ગુનાઓ સંબંધિત માહિતી જાહેર કરવાની આવશ્યકતા છે જેનો તે અથવા તેણીનો આરોપ છે. આ માહિતી ભારતના ચૂંટણી પંચની વેબસાઈટ પર મૂકવામાં આવી છે અને રાજકીય પક્ષના દરેક સભ્યને તે/તેણી ચૂંટણી લડી રહ્યા છે કે કેમ તે ધ્યાનમાં લીધા વિના આવી માહિતી જાહેર કરવાની આવશ્યકતા છે, તે સભ્યની ગોપનીયતા પર ગંભીર અસર કરશે.

૮૪. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય વિ. દેવકી નંદન અગ્રવાલ, (૧૯૯૨) Supp (૧) ૩૨૩ અને સુપ્રીમ કોર્ટ બાર એસોસિએશન વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, (૧૯૯૮) ૪ એસસીસી ૪૦૯ પ્રથમ પ્રતિવાદીએ સબમિટ કરેલા નિર્ણયો પર આધાર રાખીને કે ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪૨ આ કોર્ટને કાયદામાં શબ્દો ઉમેરવા અથવા તેમાં શબ્દો વાંચવાની સત્તા આપતી નથી જે ત્યાં નથી અને કલમ ૧૪૨ આ કોર્ટને કાયદો બનાવવાની સત્તા આપતી નથી.

૮૫. આ કોર્ટના હસ્તક્ષેપની આવશ્યકતા માટે એક શૂન્યાવકાશ છે તે મુદ્દાના સંદર્ભમાં, પ્રથમ પ્રતિવાદીએ દલીલ કરી છે કે આ દલીલ અસમર્થ છે

કારણ કે બંધારણ અને અધિનિયમની જોગવાઈઓ સ્પષ્ટ અને સ્વચ્છ છે અને તેથી, સંદર્ભિત પ્રશ્નનો જવાબ આપવો તેહકારાત્મકમાં સત્તાના વિભાજનના સિદ્ધાંતના દાંતમાં હશે અને તે બંધારણની જોગવાઈઓ અને સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદાની વિરુદ્ધ હશે.

ચૂંટણી પ્રતીકોના આદેશનુ વિશ્લેષણ

૮૬. શરૂઆતની સ્થિતિમાં અને અરજદારો વતી થયેલા સબમિશનને ધ્યાનમાં રાખીને, પ્રતિકોના આદેશની સંબંધિત જોગવાઈઓનું સ્કેન કરવું અને તેનું વિશ્લેષણ કરવું યોગ્ય છે જે ફાળવણી, વર્ગીકરણ, ઉમેદવારો દ્વારા પ્રતીકોની પસંદગી અને પ્રતિકોની ફાળવણી પરના પ્રતિબંધ સાથે સંબંધિત છે. પ્રતીકોની. સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરની કલમ (૪) વાંચે છે:–

"૪. પ્રતિકોની ફાળવણી – દરેક લડાયેલ ચૂંટણીમાં આ ઓર્ડરની જોગવાઈઓ અનુસાર પ્રતિસ્પર્ધી ઉમેદવારને એક પ્રતીકની ફાળવણી કરવામાં આવશે અને એક જ મતદાર વિભાગની ચૂંટણીમાં જુદા જુદા ઉમેદવારોને અલગ–અલગ પ્રતીકો ફાળવવામાં આવશે."

૮૭. સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરનો ખંડ (૪) સ્પષ્ટ કરે છે કે દરેક અને દરેક

લડાયેલી ચૂંટણીમાં, દરેક ઉમેદવારને એક પ્રતીક, આ સિમ્બોલ ઓર્ડરની જોગવાઈઓ અનુસાર અને ચૂંટણીના કિસ્સામાં ફાળવવામાં આવશે. એક જ મતવિસ્તારમાં, અલગ–અલગ ચૂંટણી ઉમેદવારોને અલગ–અલગ ચિહ્નો ફાળવવામાં આવશે. હવે, આપણે સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરની કલમ (૫) ને પણ વિચ્છેદ કરવી જોઈએ જે વાંચે છે:–

"૫. પ્રતીકોનું વર્ગીકરણ – (૧) આ ઓર્ડરના હેતુ માટે પ્રતીકો કાં તો આરક્ષિત અથવા મુક્ત છે.

(૨) આ ઓર્ડરમાં અન્યથા પ્રદાન કર્યા મુજબ, અનામત પ્રતીક એ એક પ્રતીક છે જે તે પક્ષ દ્વારા સ્થાપિત ઉમેદવારોને વિશિષ્ટ ફાળવણી માટે માન્ય રાજકીય પક્ષ માટે અનામત છે.

(૩) મુક્ત પ્રતીક એ આરક્ષિત પ્રતીક સિવાયનું પ્રતીક છે."

૮૮. સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરના ખંડ (૫) ના પેટા– ખંડ (૧), પ્રાથમિકતા, આ સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરના હેતુઓ માટે પ્રતીકોને બે અસલી શુદ્ધ વિભાગમા વિભાજિત કરે છે, એટલે કે, 'આરક્ષિત' અથવા 'મુક્ત'. તેથી, સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર હેઠળનું પ્રતીક કાં તો આરક્ષિત કરી શકાય છે અથવા તે મુક્ત હોઈ શકે છે. કલમ

(૫) ના પેટા–ખંડ (૨) નુ લખાણ વાંચતા પહેલા, આપણે પહેલા પેટા– ખંડ (૩) ને વિભાજીત કરી શકીએ છીએ જે મુક્ત પ્રતીકને નકારાત્મક વ્યાખ્યા આપે છે. કલમ (૫) ના પેટા–ખંડ (૩) મુજબ, જો સિમ્બોલ્સ ઓર્ડર હેઠળ આરક્ષિત ન હોય તો પ્રતીક મુક્ત છે. કલમ (૫) ના પેટા–ખંડ (૨) જે અનામત પ્રતીકને વ્યાખ્યાયિત કરે છે તે નિર્ધારિત કરે છે કે સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરમાં અન્યથા પ્રદાન કર્યા સિવાય, અનામત પ્રતીક એ છે જે એક માન્ય રાજકીય પક્ષ માટે અનામત છે જે રાજકીય પક્ષના હરીફ ઉમેદવારોને વિશિષ્ટ ફાળવણી માટે અનામત છે.

૮૯. ત્યારબાદ, ખંડ (૬) રાજકીય પક્ષોને રાજ્ય પક્ષો અને રાષ્ટ્રીય પક્ષોમાં વર્ગીકૃત કરે છે. ખંડો (૬ A) અને (૬ B) અનુક્રમે રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય પક્ષોની માન્યતા માટેની શરતો નક્કી કરે છે. સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરના ખંડ (૧૭) હેઠળ ચૂંટણી પંચ ભારતના સત્તાવાર ગેઝેટમાં સૂચના દ્વારા રાષ્ટ્રીય પક્ષો, રાજ્ય પક્ષો અને તેમના માટે આરક્ષિત પ્રતીકો પ્રકાશિત કરે છે. ખંડ (૧૭) નીચે મુજબ વાંચે છે:–

"૧૭. રાજકીય પક્ષો અને પ્રતીકોની યાદી ધરાવતી સૂચના –
(૧) કમિશન ભારતના ગેઝેટમાં એક અથવા વધુ સૂચનાઓ દ્વારા ઉલ્લેખિત યાદીઓ પ્રકાશિત કરશે–

(a) રાષ્ટ્રીય પક્ષો અને તેમના માટે અનુક્રમે આરક્ષિત પ્રતીકો;

(b) રાજ્ય પક્ષો, રાજ્ય અથવા રાજ્યો કે જેમાં તેઓ રાજ્ય પક્ષો છે અને આવા રાજ્ય અથવા રાજ્યોમાં તેમના માટે અનુક્રમે આરક્ષિત પ્રતીકો;

xx x"

૯૦. ઉમેદવારો દ્વારા ચિહ્નોની પસંદગી અને તેની ફાળવણી પર પ્રતિબંધની બાબતમાં બીજી મહત્વની જોગવાઈ એ સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરના ખંડ (૮) છે જે આ રીતે વાંચે છે:–

"૮. રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય પક્ષોના ઉમેદવારો દ્વારા પ્રતીકોની પસંદગી અને તેની ફાળવણી –

(૧) ભારતના કોઈપણ મતદારક્ષેત્રની કોઈપણ ચૂંટણીમાં રાષ્ટ્રીય પક્ષ દ્વારા ઉભો કરવામાં આવેલ ઉમેદવાર પસંદ કરશે. તે પક્ષ માટે આરક્ષિત પ્રતીક અને અન્ય કોઈ પ્રતીક નહિ અને તે પ્રતિક જ ફાળવામા આવશે.

(૨) રાજ્યના કોઈપણ મતદારક્ષેત્રની ચૂંટણીમાં રાજ્ય પક્ષ દ્વારા નિર્ધારિત ઉમેદવાર કે જેમાં આવો પક્ષ રાજ્ય પક્ષ છે, તે પસંદ કરશે, અને તેને તે રાજ્યમાં તે પક્ષ માટે આરક્ષિત પ્રતીક ફાળવવામાં આવશે અને અન્ય કોઈ પ્રતીક નહીં.

(૩) રાષ્ટ્રીય પક્ષ કે જેના માટે આ પ્રકારનું ચિહ્ન અનામત રાખવામાં આવ્યું છે અથવા રાજ્ય પક્ષ દ્વારા ઉભા કરાયેલા ઉમેદવાર સિવાયના કોઈપણ મતવિસ્તારના કોઈપણ ઉમેદવાર દ્વારા અનામત પ્રતીક પસંદ કરવામાં આવશે નહીં અથવા તેને ફાળવવામાં આવશે નહીં. જે રાજ્યમાં તે રાજ્ય પક્ષ છે તેમાં પ્રતીક અનામત રાખવામાં આવ્યું છે, પછી ભલે તે મતવિસ્તારમાં આવા રાષ્ટ્રીય અથવા રાજ્ય પક્ષ દ્વારા કોઈ ઉમેદવાર ઊભો કરવામાં ન આવ્યો હોય."

૯૧. સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરના ખંડ (૮) ની વ્યાખ્યા માટે, તે યોગ્ય છે કે આપણે ખંડ (૧૩) નો સંદર્ભ લઈએ જે કોઈ રાજકીય પક્ષ દ્વારા ઉમેદવારને ક્યારે ઊભો કરવામાં આવ્યો હોવાનું માનવામાં આવે છે તે પ્રદાન કરે છે. કલમ (૧૩) નીચે મુજબ વાંચે છે:–

"૧૩. જ્યારે ઉમેદવારને રાજકીય પક્ષ દ્વારા ઉભો કરવામાં આવ્યો હોવાનું માનવામાં આવશે.– કોઈપણ સંસદીય અથવા વિધાનસભા મતવિસ્તારમાંથી ચૂંટણીના હેતુઓ માટે કે જેના પર આ આદેશ લાગુ થાય છે, ત્યારે ઉમેદવારને રાજકીય પક્ષ દ્વારા આવા કોઈપણ સંસદીય અથવા વિધાનસભા મતવિસ્તારમાં ઉભો કરવામા આવ્યો હોવાનુ માનવામા આવશે, જો, અને માત્ર જો, –

(a) ઉમેદવારે તેના નામાંકન પત્રમાં આ અસર માટે નિર્ધારિત ઘોષણા કરી છે;

(aa) ઉમેદવાર તે રાજકીય પક્ષનો સભ્ય હોય અને તેનું નામ પક્ષના સભ્યોની યાદીમાં હોય;

(b) રાજકીય પક્ષ દ્વારા ફોર્મ B માં લેખિતમાં નોટિસ, તે અસર માટે, નામાંકન કરવાની છેલ્લી તારીખે બપોરે ૩ વાગ્યા સુધીમા, મતવિસ્તારના રિટર્નિંગ ઓફિસરને પહોંચાડવામાં આવી છે;

(c) ફોર્મ B માં જણાવેલી નોટિસ પર પ્રમુખ, સેક્રેટરી અથવા પક્ષના અન્ય કોઈ પદાધિકારીની સહી છે, અને નોટિસ મોકલનાર પ્રમુખ, સચિવ અથવા આવા અન્ય પદાધિકારીને આવી નોટિસ મોકલવા માટે પક્ષ દ્વારા અધિકૃત કરવામાં આવ્યા છે;

(d) આવી અધિકૃત વ્યક્તિનું નામ અને તેમની સહીનો નમૂનો પક્ષ દ્વારા, ફોર્મ A માં, મતવિસ્તારના રિટર્નિંગ ઓફિસરને અને સંબંધિત રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશના મુખ્ય ચૂંટણી અધિકારીને, બપોરે ૩ વાગ્યા સુધીમા નામાંકન કરવાની છેલ્લી તારીખ; અને

(e) ફોર્મ A અને B પર, પક્ષ દ્વારા અધિકૃત પદાધિકારી અથવા વ્યક્તિ દ્વારા, ફક્ત શાહીમાં હસ્તાક્ષર કરવામાં આવે છે:

જો કે, આવા કોઈપણ પદાધિકારી અથવા અધિકૃત વ્યક્તિની રબર સ્ટેમ્પ

વગેરેના માધ્યમથી ફેસિમાઈલ સહી અથવા હસ્તાક્ષર સ્વીકારવામાં આવશે નહીં અને ફેક્સ દ્વારા પ્રસારિત કરવામાં આવેલ કોઈપણ ફોર્મ સ્વીકારવામાં આવશે નહીં."

૯૨. ખંડ (૧૩) સંસદ તેમજ વિધાનસભા મતવિસ્તારની બંને ચૂંટણીઓમાં રાજકીય પક્ષ દ્વારા ઉમેદવાર ઊભા કરવા માટે એક વિસ્તૃત પ્રક્રિયા દર્શાવે છે.

૯૩. સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરના ખંડ (૮) પર પાછા આવીને, ખંડ (૮) ના પેટા– ખંડ (૧) મુજબ, રાષ્ટ્રીય પક્ષ દ્વારા ખંડ (૧૩) ની દ્રષ્ટિએ ભારતના કોઈપણ મતવિસ્તારમાં નિર્ધારિત ઉમેદવાર પસંદ કરશે. આવા રાષ્ટ્રીય પક્ષ માટે આરક્ષિત પ્રતીક અને અન્ય કોઈ પ્રતીક નથી. 'સેલ' શબ્દનો ઉપયોગ કરીને, ખંડ (૮) ના પેટા– ખંડ (૧) રાષ્ટ્રીય પક્ષ દ્વારા સ્થાપિત ઉમેદવાર માટે આવા રાષ્ટ્રીય પક્ષ માટે આરક્ષિત પ્રતીક પસંદ કરવાનું ફરજિયાત બનાવે છે. વધુમાં, પેટા– ખંડ (૧), ફરીથી બીજા ઉદાહરણ પર, ચૂંટણી પંચના સંદર્ભમાં સેલ' શબ્દનો ઉપયોગ કરીને, ચૂંટણી પંચને રાષ્ટ્રીય પક્ષ દ્વારા આવા રાષ્ટ્રીય પક્ષ માટે અનામત પ્રતિક સ્થાપિત ઉમેદવારને ફાળવવાનું ફરજિયાત બનાવે છે. તેથી, પેટા– ખંડ (૧) કુદરતી પરિણામ તરીકે ચૂંટણી પંચ પર આ ફરજ નિભાવીને, આવા રાષ્ટ્રીય પક્ષ માટે આરક્ષિત પ્રતીક હેઠળ ચૂંટણી લડવા માટે રાષ્ટ્રીય પક્ષ

દ્વારા નિર્ધારિત ઉમેદવારના અધિકારને જન્મ આપે છે.

૯૪. તે સિવાય, ખંડ (૮) ના પેટા– ખંડ (૩) નો પહેલો ભાગ નિર્ધારિત કરે છે કે સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરના ખંડ (૧૭) સાથે વાંચવામાં આવેલા ખંડ (૫)ના સંદર્ભમાં આરક્ષિત પ્રતીક ન તો પસંદ કરવામાં આવશે કે ન તો ચૂંટણી પંચ દ્વારા રાષ્ટ્રીય પક્ષ દ્વારા સ્થાપિત ઉમેદવાર સિવાયના કોઈપણ મતવિસ્તારના કોઈપણ ઉમેદવારને ફાળવવામાં આવશે.

૯૫. ખંડ (૮) ના પેટા– ખંડ (૨) અને ખંડ (૩) નો ઉત્તરાર્ધ એ રાજ્ય પક્ષોના ઉમેદવારો દ્વારા પ્રતીકની પસંદગી માટે અનુરૂપ જોગવાઈઓ છે, જે સંક્ષિપ્તતા ખાતર, આપણે તપાસવાની જરૂર નથી. સિમ્બોલ્સ ઓર્ડરની છેલ્લા ખંડ પર આવતા, ખંડ (૧૮) આ રીતે વાંચે છે:–

"૧૮. સૂચનાઓ અને દિશાનિર્દેશો જારી કરવાની કમિશનની સત્તા:– કમિશન સૂચનાઓ અને નિર્દેશો જારી કરી શકે છે–

xxx

xxx

(c) અનામત અને પ્રતીકોની ફાળવણી અને રાજકીય પક્ષોની માન્યતાના સંદર્ભમાં કોઈપણ બાબતના સંબંધમાં, જેના માટે આ હુકમ કોઈ જોગવાઈ કરતું નથી અથવા અપૂરતી જોગવાઈ કરે છે, અને જોગવાઈ ચુંટણીઓનુ સંચાલન સરળ અને વ્યવસ્થિત કરવા માટે કમિશનના મતે જરૂરી છે.

૯૬. ખંડ ૧૮ ના પેટા– ખંડ (c) ના સંદર્ભમાં, અનામત અને પ્રતીકોની ફાળવણીને લગતી બાબતોમાં સૂચનાઓ અને દિશાનિર્દેશો જારી કરવાની સત્તા ચૂંટણી પંચ દ્વારા જ અનામત રાખવામાં આવી છે.

૯૭. જે વાત સામે આવે છે તે એ છે કે જ્યારે કોઈ ચોક્કસ રાજકીય પક્ષ દ્વારા ચૂંટણીમાં ઉમેદવાર ઊભો કરવામાં આવ્યો હોય, ત્યારે આવા ઉમેદવારને ખંડ (૮) ના પેટા– ખંડ (૩) હેઠળ અનામત પ્રતીક પસંદ કરવાનો અધિકાર છે. સંબંધિત રાજકીય પક્ષ કે જેના દ્વારા તેની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. ચૂંટણી પંચ પર સમાન ફરજ પણ મૂકવામાં આવી છે કે તે આવા ઉમેદવારને જે રાજકીય પક્ષ માટે અનામત રાખેલ હોય તે ચિહ્ન ફાળવવામાં આવે કે જેના દ્વારા તેની સ્થાપના કરવામાં આવી હોય અને અન્ય કોઈ ઉમેદવારને નહી.

૯૮. કાલ્પનિક પરિસ્થિતિ ધારીને વિચારતા, જ્યાં ચોક્કસ રાજકીય પક્ષ

માટે ચોક્કસ પ્રતીક આરક્ષિત છે અને આવા રાજકીય પક્ષ ચૂંટણીમાં ઉમેદવાર ઉભા કરે છે જેની સામે જઘન્ય અને/અથવા ગંભીર ગુનાઓ માટે આરોપો ઘડવામાં આવ્યા છે અને જો આપણે વિકલ્પ સ્વીકારીએ કે અરજદારો દ્વારા ચૂંટણી પંચને નિર્દેશ આપવાનો પ્રસ્તાવ મૂકવામાં આવ્યો છે કે આવા ઉમેદવારને રાજકીય પક્ષ માટે અનામત પ્રતીક સાથે ચૂંટણી લડવાની મંજૂરી આપી શકાતી નથી, તે ગેરલાયકાત માટે એક નવું મેદાન ઉમેરવા સમાન છે જે પક્ષના ન્યાયિક હાથની બહાર છે. તેનાથી વિપરિત કોઈપણ પ્રયાસ ન્યાયિક શક્તિનો રંગીન વ્યાયામ હશે કારણ કે તે સ્વયંસિદ્ધ છે કે "જે સીધી રીતે કરી શકાતું નથી તે પરોક્ષ રીતે ન કરવું જોઈએ" જે ભારતીય ન્યાયતંત્રમાં સારી રીતે સ્વીકૃત સિદ્ધાંત છે.

૯૯. અહીં આપણે અમુક ઓથોરિટિઝનો સંદર્ભ લેવાનો ફાયદો ઉઠાવી શકીએ છીએ જેમાં આ સિદ્ધાંતની વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

૧૦૦. એલાઈડ મોટર્સ લિમિટેડ વિ. ભારત પેટ્રોલિયમ કોર્પોરેશન લિમિટેડ, (૨૦૧૨) માં ૨ એસસીસી ૧ નો સંદર્ભ નઝીર અહમદ વિ. કિંગ એમ્પરર, AIR ૧૯૩૯ PC ૨૫૩ માં પ્રિવી કાઉન્સિલના પ્રખ્યાત ચુકાદામા કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં સિદ્ધાંતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે " જ્યાં કોઈ ચોક્કસ વસ્તુને ચોક્કસ રીતે કરવાની શક્તિ આપવામાં આવે છે, તે વસ્તુ તે રીતે

થવી જોઈએ, અથવા બિલકુલ નહીં." કામગીરીની અન્ય પદ્ધતિઓ અનિવાર્યપણે પ્રતિબંધિત છે. આ સિદ્ધાંતને સર્વોચ્ચ અદાલતે અનેક નિર્ણયોમાં પુનરાવર્તિત અને વિસ્તૃત કર્યો છે.

૧૦૧. ડી.આર. વેંકટચલમ અને અન્યમાં વિ. Dy. ટ્રાન્સપોર્ટ કમિશનર અને અન્ય, AIR ૧૯૭૭ SC ૮૪૨ દ્વારા જોવામાં આવ્યું હતું:–

"અંતિમ વિશ્લેષણમાં, છેલ્લી ઉલ્લેખિત રજૂઆત કરવા માટે શ્રી ચિતાલી દ્વારા નિર્ભર રચનાનો નિયમ છે: "અભિવ્યક્તિ unius est exclusio alterius." આ મેક્સિમ, જેને "મૂલ્યવાન નોકર પરંતુ ખતરનાક માલિક" તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યું છે (પ્રતિ લોપેસ જે., કોલક્વોન વિ. બ્રુક્સમાં કોર્ટ ઓફ અપીલમાં, (૧૮૮૮) ૨૧ QBD ૫૨ ટેલર વિ. ટેલર (૧૮૭૫) ૧ Ch D ૪૨૬ માં પ્રિવી કાઉન્સિલ દ્વારા લાગુ કરાયેલા નિયમમાં પણ અભિવ્યક્તિ શોધે છે. નઝીર અહેમદ વિ. કિંગ એમ્પરર જે આ અદાલત દ્વારા વારંવાર અપનાવવામાં આવ્યો છે તે કહે છે કે કંઈક કરવાની સ્પષ્ટ રીતે નિર્ધારિત પદ્ધતિ તે અન્ય કોઈપણ રીતે કરવાનો પ્રતિબંધ સૂચવે છે.

૧૦૨. એ જ રીતે, રાજ્ય મારફતે. પીએસ લોધી કોલોની નવી દિલ્હી વિ. સંજીવ નંદા, AIR ૨૦૧૨ SC ૩૧૦૪ ના કેસમા આ કોર્ટે આ રીતે અવલોકન

કર્યું:–

"કાયદાનો તે એક સ્થાયી સિદ્ધાંત છે કે જો કંઈક ચોક્કસ રીતે કરવાની જરૂર હોય, તો તે ફક્ત તે રીતે જ કરવું જોઈએ અથવા બિલકુલ નહીં. AIR ૧૯૩૬ PC ૨૫૩ માં નઝીર અહમદ વિ. કિંગ એમ્પરરમા, તે નીચે મુજબ કહેવામા આવ્યું છે:

".... જે નિયમ લાગુ પડે છે તે એક અલગ અને ઓછો માન્ય નિયમ છે, એટલે કે, જ્યાં કોઈ ચોક્કસ વસ્તુને ચોક્કસ રીતે કરવા માટે સત્તા આપવામાં આવે છે તે વસ્તુ તે રીતે થવી જોઈએ અથવા બિલકુલ નહીં.. .."

૧૦૩. બીજો ચુકાદો જ્યાં આ સિદ્ધાંતને પુનરાવર્તિત કરવામાં આવ્યો છે તે છે રશ્મિ રેખા થટોઈ અને અન્ય વિ. રાજ્ય ઓરિસ્સા અને અન્ય, (૨૦૧૨) ૫ એસસીસી ૬૯૦ જેમાં તે આ રીતે જોવામાં આવ્યું હતું:–

"આ સંદર્ભમાં એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે કાયદાની અદાલતે વૈધાનિક આદેશની અંદર કામ કરવું જોઈએ અને તેનાથી વિચલિત થવું જોઈએ નહીં. તે કાયદાનો એક સુવ્યવસ્થિત પ્રસ્તાવ છે જે સીધી રીતે કરી શકાતું નથી, પરોક્ષ રીતે કરી શકાતું નથી. જ્યારે વૈધાનિક સત્તાનો ઉપયોગ કરીને અદાલત તેના ચાર ખૂણામાં કામ કરવા માટે બંધાયેલી છે."

૧૦૪. તે સિવાય, અરજદારો દ્વારા માંગવામાં આવેલ પ્રકૃતિમાં ચૂંટણી પંચને કોઈપણ નિર્દેશ એક વિસંગત પરિસ્થિતિ તરફ દોરી શકે છે અને તે પરોક્ષ રીતે કંઈક કરવાની અસરની સંભાવના ધરાવે છે જે સીધી રીતે કરવાની મંજૂરી નથી. પક્ષના ચિન્હ વગરના ઉમેદવારને એક રીતે રાજકીય પક્ષના બેનર હેઠળ ચૂંટણી લડવા માટે ગેરલાયક ઠેરવવામાં આવે છે. એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે સંબંધિત વ્યક્તિ અપક્ષ ઉમેદવાર તરીકે ચૂંટણી લડી શકે છે પરંતુ, જેમ આપણે સમજીએ છીએ, અસર સમાન હશે. તે સિવાય, કાયદા વિના, તેને પ્રતિબંધિત કરવું મુશ્કેલ હોઈ શકે છે. વધુમાં, બહુપક્ષીય પ્રણાલી પર આધારિત લોકશાહીને નુકસાન થવાની સંભાવના છે. શૈલેષ મનુભાઈ પરમાર વિ. ભારતીય ચૂંટણી પંચ, ૨૦૧૮ (૧૦) SCALE ૫૨ માં રાજ્યોની પરિષદના સભ્યોને ચૂંટવા માટેની ચૂંટણી પ્રક્રિયામાં NOTA દાખલ કરવાના મુદ્દા સાથે કામ કરતી વખતે, આ કોર્ટે આ રીતે અવલોકન કર્યું:–

"...રાજ્યોની પરિષદના સભ્યોને ચૂંટવા માટેની ચૂંટણી પ્રક્રિયામાં NOTA ની રજૂઆત એ લોકશાહીના મૂળભૂત માપદંડની વિરુદ્ધ હશે જે બંધારણની મૂળભૂત વિશેષતા છે. તે કોઈપણ વિરોધાભાસના ભય વિના કહી શકાય કે જોગવાઈઓ PUCL ના ચુકાદાના આધારે અહીંના પ્રથમ પ્રતિવાદીએ NOTA ની કલ્પના કરી તે તદ્દન ભૂલભરેલું છે, કારણ કે આ ચુકાદો એવું નથી કહેતો, અમે વિચારીએ

છીએ કે નિર્ણય પણ આવું ન કહી શક્યો હોત આર્ટિકલ ૮૦ માં સમાવિષ્ટ બંધારણીય જોગવાઈઓ અને બંધારણની દસમી સૂચિ હેઠળ આપવામાં આવેલી શરતોને ધ્યાનમાં રાખીને આવી ચૂંટણીમાં NOTA ની રજૂઆત માત્ર તે શિસ્તની વિરુદ્ધ નહીં હોય જે દસમી સૂચિ હેઠળના મતદાર પાસેથી અપેક્ષિત છે. બંધારણ પણ પક્ષપલટાના આધારે સભ્યને ગેરલાયક ઠેરવવાના કાયદાના મૂળભૂત વ્યાકરણની વિરુદ્ધ છે તે એક સુનિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે જે પ્રત્યક્ષ રીતે કરી શકાતું નથી, તે પરોક્ષ રીતે કરી શકાતું નથી. વિસ્તૃત રીતે, જો NOTA ને કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટ્સના સભ્યોની ચૂંટણીમાં મંજૂરી આપવામાં આવે છે, તો પક્ષપલટાનું પ્રતિબંધિત પાસું પરોક્ષ રીતે અપાર જોમ સાથે પ્રવેશ કરશે. (ભાર આપણો છે)

૧૦૫. અહીં એ નોંધવું યોગ્ય છે કે આ કોર્ટે રાજ્યોની પરિષદના સભ્યોની ચૂંટણી માટે NOTA ની રજૂઆતને મંજૂરી આપવાનો ઇનકાર કર્યો હતો, કારણ કે કોર્ટનું માનવું હતું કે જો રાજ્યસભાની ચૂંટણીમાં NOTA વિકલ્પની ઉપલબ્ધતાને મંજૂરી આપવામાં આવશે. , તે જ સભ્ય બનવા અથવા બનવા માટે અયોગ્યતા રજૂ કરવા અથવા તેમાં ફેરફાર કરવાનો પ્રયાસ કરીને સત્તાના રંગીન વ્યાયામ સમાન હશે, જે સત્તા સંપૂર્ણપણે વિધાનસભાના ક્ષેત્રમાં આવે છે. આમ ચુકાદો આપતાં, કોર્ટે વધુ અવલોકન કર્યું:–

"પરોક્ષ ચૂંટણીઓમાં NOTA ની રજૂઆત પ્રથમ નજરમાં બુદ્ધિને લલચાવી શકે

છે, પરંતુ ઝીણવટભરી તપાસ પર, તે જમીન પર પડે છે, કારણ કે તે આવી ચૂંટણીમાં મતદારની ભૂમિકાને સંપૂર્ણપણે અવગણે છે અને લોકશાહી મૂલ્યને સંપૂર્ણપણે નષ્ટ કરી શકે છે. નફા સાથે જણાવવામાં આવે છે કે વિચાર આકર્ષક લાગે છે પરંતુ તેનો વ્યવહારુ ઉપયોગ પરોક્ષ ચૂંટણીમાં નિષ્પક્ષતાને હરાવે છે તેથી જ્યાં મતદારના મતનું મૂલ્ય હોય છે અને તે એક અમૂર્તતા છે જે ચકાસણી સામે ટકી શકતું નથી ક્રિષ્ના અય્યર, જે. પાસેથી અભિવ્યક્તિ ઉછીના લેવા માટે, "કોસમોસ ઓફ કોન્ક્રીટનેસ. અમે તરત જ ઉમેરી શકીએ છીએ કે NOTA નો વિકલ્પ સીધી ચૂંટણીઓમાં અમૃત તરીકે કામ કરી શકે છે પરંતુ રાજ્યોની કાઉન્સિલની ચૂંટણીના સંદર્ભમાં જે ઉપર ચર્ચા કરવામાં આવી છે તે અલગ છે, તે માત્ર લોકશાહીની શુદ્ધતાને નબળી પાડશે નહીં પણ પક્ષપલટા અને ભ્રષ્ટાચારનો શેતાન થઈ કુસેવા કરશે.

૧૦૬. આમ પૃથ્થકરણ કરવામાં આવે તો, અરજદારો દ્વારા માંગવામાં આવેલ ચૂંટણી પંચના નિર્દેશો ઉપર જણાવેલ છે તેની વિરુદ્ધ છે. રાજકારણમાં અપરાધીકરણ એ એક કડવું પ્રગટ સત્ય હોવા છતાં, જે લોકશાહીના કિલ્લા માટે ઉધઈ સમાન છે, ભલે તે ગમે તે હોય, કોર્ટ કાયદો બનાવી શકતી નથી.

૧૦૭. ચૂંટણી પંચને આપેલા નિર્દેશો, જે પ્રકારે હાથ પરના કેસમાં માંગવામાં આવ્યા છે, તે આદર્શવાદી વિશ્વમાં, એક નજરમાં, રાજકારણમાં

અપરાધીકરણના દુષ્ટતાનો મારણ હોઈ શકે છે, પરંતુ આવા નિર્દેશો, ઝીણવટભરી તપાસ પર , સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે તે બંધારણીય રીતે અનુમતિપાત્ર નથી. રાજ્યનું ન્યાયિક હાથ બંધારણના અંતિમ લવાદ અને બંધારણીય નીતિના રક્ષક તરીકેની ફરજથી લદાયેલું છે, જે તેની પાસે ન હોય તેવી સત્તા હડપ કરી શકે નહીં.

૧૦૮. બહુ–પક્ષીય લોકશાહીમાં, જ્યાં સભ્યો પક્ષની લાઈન પર ચૂંટાય છે અને પક્ષ શિસ્તને આધીન છે, અમે સંસદને એક મજબૂત કાયદો લાવવાની ભલામણ કરીએ છીએ જેમાં રાજકીય પક્ષો માટે એવી વ્યક્તિઓનું સભ્યપદ રદ કરવું ફરજિયાત છે કે જેમની સામે જઘન્ય અને ગંભીર અપરાધોમાં ફસાવાના તહોમત ઘડવામા આવેલ હોય અને સંસદ અને રાજ્ય વિધાનસભા બંને માટે ચૂંટણીમાં આવા વ્યક્તિઓને ઉભા રખાય નહિ. આ, અમારા સચેત અને બુદ્ધિગમ્ય દૃષ્ટિકોણથી, રાજકારણના અપરાધીકરણને હાંસલ કરવામાં અને નિષ્કલંક, નિષ્કલંક, સ્પષ્ટ અને સદ્ગુણ બંધારણીય લોકશાહીના યુગની શરૂઆત કરવામાં ખૂબ આગળ વધશે.

૧૦૯. અમે ઉપર જણાવેલું હોવા છતાં, રાજકારણના અપરાધીકરણના મુદ્દાથી બેધ્યાન રહેવાનો અમારો ઈરાદો નથી. આ કોર્ટે ઉપરોક્ત ગુનાહિતીકરણના વિવિધ પાસાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે અને સમયાંતરે

નિર્દેશો આપ્યા છે જેનો હેતુ મતદારોને ચૂંટણીમાં લડનારા ઉમેદવારોના ઇતિહાસ વિશે જાગૃત કરવાનો છે. એસોસિયેશન ફોર ડેમોક્રેટિક રિફોર્મ્સ (સુપ્રા) માં, આ અદાલતે નીચે મુજબનું આયોજન કર્યું:–

"૩૮. જો પ્રસારણ કરવાનો અધિકાર અને રમતગમતની રમતો જોવાનો અધિકાર અને આવી માહિતી આપવાનો અધિકાર આર્ટિકલ ૧૯(૧)(a) નો ભાગ અને અંશ માનવામાં આવે છે, તો અમે નાગરિક/મતદારનો અધિકાર શા માટે સમજવામાં નિષ્ફળ જઈએ છીએ – એક નાનો માણસ – આર્ટિકલ ૧૯(૧)(a) હેઠળ તેના ઉમેદવારના ઇતિહાસ વિશે જાણવું એ મૂળભૂત અધિકાર તરીકે ગણી શકાય નહીં. X અથવા Y ઉમેદવારની તરફેણમાં અજ્ઞાત મતદારો દ્વારા આપવામાં આવેલા મતો અર્થહીન હશે, જેમ કે ઉપરોક્ત પેસેજમાં જણાવ્યા મુજબ, એકતરફી માહિતી, ખોટી માહિતી અને બિન–માહિતી, આ બધા સમાન રીતે એક અજાણ નાગરિક બનાવે છે જે લોકશાહીને પ્રહસન બનાવે છે. ખોટી માહિતી ધરાવતા અને બિન–જાણકારી મતદાર દ્વારા મત આપવાથી લોકશાહીને ગંભીર અસર થાય છે અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતામાં અભિપ્રાય રાખવાની સ્વતંત્રતાનો સમાવેશ થાય છે 'ભાષણ અને અભિવ્યક્તિ'ની સ્વતંત્રતામાં ગર્ભિત છે અને એવું માનવાનું કોઈ કારણ નથી કે લોકશાહીમાં અત્યંત મહત્ત્વ ધરાવતા હોદ્દા માટે ચૂંટણી લડી રહેલા ઉમેદવારના સંબંધમાં વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા ભૌતિક માહિતી મેળવવાના અધિકારને આવરી લેશે

નહીં. "

૧૧૦. ઉક્ત ચુકાદો આપવામાં આવ્યા પછી, લોકોનું પ્રતિનિધિત્વ (સુધારા) વટહુકમ, ૨૦૦૨ (૨૦૦૨ નો ૪) બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો અને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ તેની માન્યતા પર પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો. પીપલ્સ યુનિયન ફોર સિવિલ લિબર્ટીઝ (પીયુસીએલ) (સુપ્રા) માં ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેન્ચે જણાવ્યું હતું કે આર્ટિકલ ૩૩–બી જે ઉમેદવારને માત્ર કાયદા અને નિયમો હેઠળ માહિતી આપવાનું પ્રદાન કરે છે તે ગેરબંધારણીય છે. આ જોગવાઈ નીચે મુજબ વાંચે છે:–

"૩૩–B. ઉમેદવાર માત્ર કાયદા અને નિયમો હેઠળ જ માહિતી પ્રદાન કરે છે. – કોઈપણ અદાલતના કોઈપણ ચુકાદા, હુકમનામું અથવા હુકમ અથવા કોઈપણ નિર્દેશ, આદેશ અથવા ચૂંટણી પંચ દ્વારા જારી કરાયેલ અન્ય કોઈપણ સૂચનામાં સમાવિષ્ટ કંઈપણ હોવા છતાં, કોઈપણ ઉમેદવારને ઉમેદવારી આપવામાં આવશે નહીં. તેની ચૂંટણીના સંદર્ભમાં આવી કોઈપણ માહિતી જાહેર કરવા અથવા આપવા માટે જવાબદાર છે, જે આ અધિનિયમ અથવા તેના હેઠળ બનાવેલા નિયમો હેઠળ જાહેર કરવાની અથવા આપવાની જરૂર નથી."

૧૧૧. પી. વેંકટ રેડ્ડી, જે. પોતાનો મત નીચે પ્રમાણે વ્યક્ત કરે છે:–

"(૧) સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનસભાની ચૂંટણી લડતા ઉમેદવારો સંબંધિત મૂળભૂત વિગતોની માહિતીને સુરક્ષિત રાખવાથી અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાને પ્રોત્સાહન મળે છે અને તેથી માહિતીનો અધિકાર આર્ટિકલ ૧૯(૧)(a)નો અભિન્ન ભાગ છે. માહિતીનો આ અધિકાર જો કે, જાહેર બાબતો વિશેની માહિતી મેળવવાના અધિકાર અથવા પ્રેસ અને ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયા દ્વારા માહિતી મેળવવાના અધિકારથી ગુણાત્મક રીતે અલગ છે, જોકે, અમુક હદ સુધી, અતિવ્યાપી હોઈ શકે છે.

* * *

(૩) આ અદાલત દ્વારા યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા વિ. એસોસીએશન ફોર. લોકતાંત્રિક સુધારા માટેનો હેતુ માત્ર જ્યાં સુધી ધારામંડળ દ્વારા કાયદો બનાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી કાર્ય કરવાનો હતો અને તે અર્થમાં સ્વભાવમાં 'અસ્થાયી છે'. એકવાર કાયદો બની ગયા પછી, મતદાર/નાગરિકને ઉપલબ્ધ માહિતીના અધિકારને સુરક્ષિત કરવા માટે વૈધાનિક રીતે નિર્ધારિત માહિતીની વસ્તુઓ વ્યાજબી રીતે પર્યાપ્ત છે કે કેમ તેનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે કોર્ટે સ્વતંત્ર મૂલ્યાંકન કરવું પડશે. આ કવાયત શરૂ કરતી વખતે, આ કોર્ટ દ્વારા દર્શાવેલ જાહેરાતના મુદ્દાઓ, ભલે તે કામચલાઉ અથવા તદર્થ પ્રકૃતિના હોય, પણ યોગ્ય

વજન આપવું જોઈએ અને તેમાંથી નોંધપાત્ર પ્રસ્થાનનો સામનો કરી શકાતો નથી.

* * *

(૫) લોકોનું પ્રતિનિધિત્વ (ત્રીજો સુધારો) અધિનિયમ, ૨૦૦૨ દ્વારા દાખલ કરાયેલ આર્ટીકલ ૩૩–B બંધારણીયતાની કસોટીમાંથી પસાર થતી નથી, સૌ પ્રથમ, કારણ કે તે આમાં લખેલી માહિતી સિવાયની માહિતીના પ્રસાર પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ લાદે છે. અધિનિયમ સમયની જરૂરિયાત અને ભાવિ આવશ્યકતાઓ અને અનુકૂળતાઓને ધ્યાનમાં લીધા વિના અને બીજું, કારણ કે પ્રતિબંધ એ હકીકત હોવા છતાં પણ કાર્ય કરે છે કે હવે પ્રદાન કરવામાં આવેલી માહિતીની જાહેરાત અપૂર્ણ અને અપૂરતી છે.

(૬) હાલ જારી ફોજદારી કેસો અને આવા કેસોમાં ભૂતકાળની સંડોવણીના સંદર્ભમાં કલમ ૩૩–A હેઠળ સંસદ દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલ માહિતીનો અધિકાર મતદાર/નાગરિકને આપવામાં આવેલ માહિતીના અધિકારની સુરક્ષા માટે વ્યાજબી રીતે પર્યાપ્ત છે. જોકે, પેન્ડિંગ કેસોને બાકાત રાખવા માટે કોઈ યોગ્ય કારણ નથી કે જેમાં કોર્ટ દ્વારા જાહેરનામાના દાયરામાંથી સંજ્ઞાન લેવામાં આવ્યું છે."

૧૧૨. ધર્માધિકારી, જે., તેમના પૂરક અભિપ્રાયમાં, આ રીતે જણાવેલ છે:–

"૧૨૭. સરકાર દ્વારા એક પછી એક સ્થપાયેલા સલાહકાર કમિશનના અહેવાલો જેનો સંદર્ભ બ્રધર શાહ, જે. દ્વારા આપવામાં આવ્યો છે, તે વર્તમાન રાજકીય દૃશ્યને પ્રકાશિત કરે છે જ્યાં નાણાંની શક્તિ અને સ્નાયુ શક્તિએ લોકશાહીને નોંધપાત્ર રીતે પ્રદૂષિત અને વિકૃત કરી છે. ભારતમાં પ્રક્રિયાઓ મની પાવર અને મસલ પાવરની ખરાબ અસરોને અંકુશમાં લેવા માટે આયોગે ભલામણ કરી છે કે ચૂંટણી પ્રણાલીમાં ધરમૂળથી ફેરફાર થવો જોઈએ, જેથી કરીને આ દેશના સામાન્ય નાગરિકો માટે લોકશાહી એક ભ્રમ બની જાય અધિનિયમની કેટલીક જોગવાઈઓમાં અહીં અને ત્યાં સુધારા કરીને વર્તમાન કાયદા દ્વારા કરવામાં આવી છે તેમ ચૂંટણી પ્રણાલીમાં સુધારાની દિશા લેવાની છે, પરંતુ ચૂંટણી પ્રક્રિયાને પારદર્શક બનાવવા માટે વધુ સુધારેલી ચૂંટણી પ્રણાલી વિકસાવવી જરૂરી છે. જેથી કલંકિત નાણાં અને ગુનેગારોની શારીરિક શક્તિનો પ્રભાવ લોકશાહીને પ્રહસન ન બનાવે – નાગરિકના મૂળભૂત 'માહિતીનો અધિકાર' માન્ય અને સંપૂર્ણ રીતે અમલમાં મૂકવો જોઈએ. ચૂંટણીમાં ભાગ લેવા અને ઉમેદવારને પસંદ કરવાની નાગરિકની આ સ્વતંત્રતા મતદાર તરીકેના તેના અધિકારના ઉપયોગથી અલગ છે જે આરપી એક્ટ જેવા ચૂંટણી પરના વૈધાનિક કાયદા દ્વારા નિયંત્રિત

કરવામાં આવે છે."

૧૧૩. રીસર્જન્સ ઈન્ડિયા વિ. ઈલેક્શન કમિશન ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૪) ૧૪ એસસીસી ૧૮૯ મા પુર્વનિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરતા, આ કોર્ટે આ રીતે ચુકાદો આપ્યો:–

"૨૦. આમ, આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે મતદારને સંસદમાં તેનું પ્રતિનિધિત્વ કરનાર ઉમેદવારની સંપૂર્ણ વિગતો જાણવાનો પ્રાથમિક અધિકાર છે અને માહિતી મેળવવાનો આવો અધિકાર લોકશાહીની વિભાવનામાંથી વહેતો સાર્વત્રિક રીતે માન્ય કુદરતી અધિકાર છે અને તે અભિન્ન છે. બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(a)નો ભાગ આગળ જણાવવામાં આવ્યો હતો કે ચૂંટણીના કિસ્સામાં મતદારના ભાષણ અથવા અભિવ્યક્તિમાં મત આપવાનો સમાવેશ થાય છે, એટલે કે, મતદાર આ માટે બોલે છે અથવા વ્યક્ત કરે છે હેતુ, પસંદ કરવા માટેના ઉમેદવાર વિશેની માહિતી આવશ્યક છે આમ, સ્પષ્ટ શબ્દોમાં, તે માન્ય છે કે સંસદમાં તેનું પ્રતિનિધિત્વ કરનાર ઉમેદવાર વિશે જાણવાનો નાગરિકનો અધિકાર ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(a)નો અભિન્ન ભાગ છેઅને કોઈપણ કૃત્ય, જે મૂળભૂત અધિકારોનું અપમાન કરે છે તે તત્કાલથી બંધારણ વિરુદ્ધનુ કૃત્ય છે."

અને ફરીથી:–

"૨૭. જો આપણે યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલને સ્વીકારીએ એટલે કે જે ઉમેદવારે ખોટી માહિતી સાથે એફિડેવિટ ફાઇલ કરી છે તેમજ ઉમેદવાર કે જેમણે ખાલી છોડી વિગતો સાથે સોગંદનામું ફાઇલ કર્યું છે તેની સાથે સમાન રીતે વ્યવહાર કરવો જોઈએ, તે પરિણામ આવશે. બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(a) હેઠળ બાંયધરી આપવામાં આવેલ 'જાણવાનો અધિકાર', જે એસોસીએશન ફોર ડેમોક્રેટિક રિફોર્મ્સમાં વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો સમાવેશ કરે છે.

૧૧૪. કોર્ટે નીચેના નિર્દેશોનો સારાંશ આપ્યો:–

"૨૯.૧. મતદારને સંસદ/વિધાનસભાઓમાં તેનું પ્રતિનિધિત્વ કરનાર ઉમેદવારની સંપૂર્ણ વિગતો જાણવાનો પ્રાથમિક અધિકાર છે અને માહિતી મેળવવાના આવા અધિકારને સાર્વત્રિક રીતે માન્યતા આપવામાં આવી છે. આમ, એવું માનવામાં આવે છે કે ઉમેદવાર વિશે જાણવાનો અધિકાર સ્વાભાવિક છે. લોકશાહીની વિભાવનામાંથી વહેતો અધિકાર અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(a)નો અભિન્ન ભાગ છે.

૨૯.૨. નોમિનેશન પેપર સાથે એફિડેવિટ ફાઇલ કરવાનો અંતિમ હેતુ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(a) હેઠળ નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકારને પ્રભાવિત કરવાનો છે. ઉમેદવારી પત્ર ભરતી વખતે નાગરિકો પાસે જરૂરી માહિતી હોવી જરૂરી છે અને તે હેતુ માટે, રિટર્નિંગ ઓફિસર ઉમેદવારને સંબંધિત માહિતી આપવા માટે ખૂબ જ સારી રીતે ફરજ પાડી શકે છે.

૨૯.૩. ખાલી વિગતો સાથે એફિડેવિટ ફાઇલ કરવાથી એફિડેવિટ અયોગ્ય બની જશે.

૨૯.૪. ઉમેદવારી પત્ર સાથે એફિડેવિટ ફાઇલ કરતી વખતે જરૂરી માહિતી સંપૂર્ણ રીતે આપવામાં આવી છે કે કેમ તે તપાસવું રિટર્નિંગ ઓફિસરની ફરજ છે કારણ કે નાગરિકોના 'જાણવાના અધિકાર'ને અસર કરવા માટે આવી માહિતી ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. જો ઉમેદવાર રિટર્નિંગ ઓફિસર દ્વારા રીમાઇન્ડર પછી પણ ખાલી જગ્યા ભરવામાં નિષ્ફળ જાય, તો નામાંકન પત્ર નકારવા યોગ્ય છે. અમે સમજીએ છીએ કે નોમિનેશન પેપર નામંજૂર કરવાની રિટર્નિંગ ઑફિસરની સત્તાનો ઉપયોગ ખૂબ જ સંયમપૂર્વક કરવો જોઈએ પરંતુ બાધ એટલી ઊંચી ન હોવી જોઈએ કે તેનાથી ન્યાય જ પૂર્વગ્રહયુક્ત થઇ જાય.

૨૯.૫. અમે એ હદે સ્પષ્ટતા કરીએ છીએ કે પીપલ્સ યુનિયન ફોર સિવિલ

લિબર્ટીઝ કેસના પેરા ૭૩ જ્યારે ખાલી વિગતો સાથે એફિડેવિટ ફાઇલ કરવામાં આવે ત્યારે ઉમેદવારી પત્રને નકારવા માટે રિટર્નિંગ ઓફિસરના માર્ગમાં આવશે નહીં.

૨૯.૬. ઉમેદવારે કૉલમમાં સ્પષ્ટપણે 'NIL' અથવા 'Not Applicable' અથવા 'જાણીતું નથી' તરીકે ટિપ્પણી કરવા માટે અને વિગતો ખાલી ન રાખવા માટે લઘુત્તમ પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

૨૯.૭. ખાલી જગ્યાઓ સાથે એફિડેવિટ ફાઇલ કરવા પર RP એક્ટની કલમ ૧૨૫–A(i) દ્વારા સીધી અસર થશે. જો કે, રિટર્નિંગ ઓફિસર દ્વારા નામાંકન પત્ર પોતે જ નકારી કાઢવામાં આવ્યું હોવાથી, અમને કોઈ કારણ જણાતું નથી કે ઉમેદવારની સામે કાર્યવાહી કરીને તે જ કૃત્ય માટે ફરીથી દંડ કરવામાં આવે."

૧૧૫. પીપલ્સ યુનિયન ફોર સિવિલ લિબર્ટીઝ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૩) ૧૦ એસસીસી ૧ માં કોર્ટે ઠરાવ્યું હતું કે બંધારણ દ્વારા ભારતના નાગરિકોને આપવામાં આવેલ સાર્વત્રિક પુખ્ત મતાધિકારે આ લાખો વ્યક્તિગત મતદારો માટે શક્ય બનાવ્યું છે. મતદાન અને તેના દ્વારા આપણા દેશના શાસનમાં ભાગ લે છે. વધુમાં એવો ચુકાદો આપવામાં આવ્યો છે કે લોકશાહી ટકી રહેવા માટે, દેશના યોગ્ય શાસન માટે શ્રેષ્ઠ ઉપલબ્ધ વ્યક્તિઓને લોકપ્રતિનિધિ

તરીકે પસંદ કરવામાં આવે તે જરૂરી છે. શ્રેષ્ઠ ઉપલબ્ધ લોકો, જેમ કે લોકશાહી પ્રણાલી દ્વારા અપેક્ષિત છે, તેમની પાસે ગુનાહિત પૂર્વવર્તી ન હોવી જોઈએ અને મતદારોને તેમના ઇતિહાસ, સંપત્તિ અને અન્ય પાસાઓ વિશે જાણવાનો અધિકાર છે. અમે આમ કહેવા ઈચ્છીએ છીએ, કારણ કે બંધારણીય લોકશાહીમાં રાજનીતિનું અપરાધીકરણ અત્યંત આપત્તિજનક અને દુઃખદ પરિસ્થિતિ છે. લોકશાહીમાં નાગરિકોને પોતાની જાતને લાચાર તરીકે રજૂ કરીને ભ્રષ્ટાચાર સામે મૂક, બહેરા અને મૂંગા દર્શક તરીકે ઊભા રહેવાની ફરજ પાડી શકાય નહીં. મતદારોને તેમના નસીબમાં રાજીનામું આપવાની મંજૂરી આપી શકાતી નથી. ઉમેદવાર દ્વારા આપવામાં આવેલી માહિતીમાં કાયદા મુજબ ચૂંટણી પંચ દ્વારા બાંયધરી આપવામાં આવેલી દરેક વસ્તુને વ્યક્ત કરવી આવશ્યક છે. પૂર્વવર્તી વિગતો જાહેર કરવાથી ચૂંટણી નિષ્પક્ષ બને છે અને મતદારો દ્વારા મતદાનના અધિકારનો ઉપયોગ પણ પવિત્ર બને છે. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે લોકશાહી માટે આવો અધિકાર સર્વોપરી છે. મતદારને જાણકાર પસંદગી કરવાનો અધિકાર છે. જો યોગ્ય માહિતી મેળવવાનો તેમનો અધિકાર છીનવાઈ જાય છે, તો અંતિમ સંજોગોમાં, તે લોકશાહીના વિનાશ તરફ દોરી શકે છે કારણ કે તે એક જાણકાર મતદાર નહીં હોય કારણ કે તે ઉમેદવારો વિશે અંધારામાં રાખવામાં આવે છે જેમના પર જઘન્ય ગુનાનો આરોપ છે. વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં, ઉમેદવારો દ્વારા આપવામાં આવેલી માહિતી મતવિસ્તારમાં બહોળા પ્રમાણમાં જાણીતી નથી અને મતદારોની સંખ્યા ખરેખર પૂર્વવર્તી ઘટનાઓ વિશે જાણતી નથી. માહિતી

મેળવવાના તેમના અધિકારને નુકસાન થાય છે.

૧૧૬. ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે આ કોર્ટના નિર્ણયોને અનુરૂપ નીચેના નિર્દેશો જારી કરવા યોગ્ય માનીએ છીએ:–

(i) દરેક હરીફ ઉમેદવારે ચૂંટણી પંચ દ્વારા પ્રદાન કરેલ ફોર્મ ભરવું પડશે અને ફોર્મમાં જરૂરી તમામ વિગતો હોવી આવશ્યક છે.

(ii) તે ઉમેદવાર સામે પડતર ફોજદારી કેસોના સંદર્ભમાં, બોલ્ડ અક્ષરોમાં જણાવશે.

(iii) જો કોઈ ઉમેદવાર કોઈ ચોક્કસ પક્ષની ટિકિટ પર ચૂંટણી લડતો હોય, તો તેણે/તેણીની વિરુદ્ધ પેન્ડિંગ ફોજદારી કેસો વિશે પક્ષને જાણ કરવી જરૂરી છે.

(iv) સંબંધિત રાજકીય પક્ષ ગુનાહિત ઈતિહાસ ધરાવતા ઉમેદવારોને લગતી ઉપરોક્ત માહિતી તેની વેબસાઇટ પર મૂકવા માટે બંધાયેલો રહેશે.

(v) ઉમેદવાર તેમજ સંબંધિત રાજકીય પક્ષે ઉમેદવારના ઈતિહાસ વિશે વિસ્તારના વ્યાપકપણે પ્રસારિત થતા અખબારોમાં જાહેરનામું બહાર પાડવું

જોઈએ અને ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયામાં વ્યાપક પ્રચાર પણ કરવો જોઈએ. જ્યારે આપણે વ્યાપક પ્રચાર કહીએ છીએ, ત્યારે અમારો મતલબ એ છે કે ઉમેદવારી પત્રો દાખલ કર્યા પછી ઓછામાં ઓછા ત્રણ વખત તે જ કરવામાં આવશે.

૧૧૭. લોકતાંત્રિક વ્યવસ્થાને મજબૂત કરવા માટે આ દિશાનિર્દેશોનો સાચી ભાવના અને યોગ્ય નિષ્ઠાપૂર્વક અમલ થવો જોઈએ. કાયદા અથવા કાયદાકીય અધિનિયમમાં કેટલીક ખામીઓ અથવા ખામીઓ હોઈ શકે છે જે નિશ્ચિતપણે સંબોધિત કરી શકે છે જો તે યોગ્ય ઉદ્દેશ્ય, મજબૂત સંકલ્પ અને પરિસ્થિતિને સુધારવા માટે યોગ્ય વિચારશીલ મનની નિર્ધારિત ઇચ્છા દ્વારા સમર્થિત હોય. તે પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે સંબંધિત સત્તાવાળાઓ દ્વારા તેના કડક અમલીકરણના અભાવ માટે કાયદાને હંમેશા દોષી ઠેરવી શકાય નહીં. તેથી, રાજકારણમાં અને લોકશાહીમાં શુદ્ધતાની સંસ્કૃતિને પ્રેરિત કરવા અને એક માહિતગાર નાગરિકને ઉછેરવા માટે કાયદા તેમજ આ અદાલત દ્વારા સમયાંતરે નિર્ધારિત નિર્દેશોનો અમલ કરવાની તમામ સંબંધિતોની ગંભીર જવાબદારી છે. આખરે તે નાગરિક છે જે રાષ્ટ્રના ભાવિ અને રાજકારણનો માર્ગ નક્કી કરે છે અને ત્યાંથી ખાતરી કરે છે કે "આપણે લાયક હોઈએ તેના કરતાં વધુ સારી રીતે શાસન કરવામાં આવશે નહીં", અને આમ, ઉમેદવારોના ગુનાહિત પૂર્વવર્તી વિશેની સંપૂર્ણ માહિતી મુજબના નિર્ણયનો આધાર બનાવે છે. – નાગરિકો દ્વારા જાણકાર અને પસંદગી કરવી. સ્પષ્ટપણે જણાવો કે શુદ્ધ અને મજબૂત લોકશાહી

માટે માહિતગાર પસંદગી એ પાયાનો પથ્થર છે.

૧૧૮. અમે ઉપરોક્ત નિર્દેશો ભારે વેદના સાથે જારી કર્યા છે, કારણ કે ચૂંટણી પંચ ઉમેદવારને પક્ષના ચિન્હ પર ચૂંટણી લડવા માટે ના પાડી શકે નહીં. એક સમય આવી ગયો છે કે સંસદે એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે કાયદો બનાવવો જોઈએ કે ગંભીર ફોજદારી કેસોનો સામનો કરી રહેલી વ્યક્તિઓ રાજકીય પ્રવાહમાં ન આવે. આરોપીની નિર્દોષતાની ધારણા હેઠળ ઢાંકપિછોડો કરવો એ એક બાબત છે પરંતુ જાહેર જીવનમાં પ્રવેશ કરનાર અને કાયદો ઘડવામાં ભાગ લેનાર વ્યક્તિઓ કોઈપણ પ્રકારના ગંભીર ગુનાહિત આરોપોથી ઉપર હોવા જોઈએ તે પણ એટલું જ જરૂરી છે. એ વાત સાચી છે કે સંભવિત ઉમેદવારો પર ખોટા કેસ કરવામાં આવે છે, પરંતુ સંસદ દ્વારા યોગ્ય કાયદા દ્વારા તેનો ઉકેલ લાવી શકાય છે. રાષ્ટ્ર આવા કાયદાની આતુરતાથી રાહ જુએ છે, કારણ કે સમાજને યોગ્ય બંધારણીય શાસન દ્વારા સંચાલિત થવાની કાયદેસર અપેક્ષા છે. મતદારો બંધારણીયતાના વ્યવસ્થિત જાળવણી માટે પોકાર કરે છે. જ્યારે પૈસા અને મસલ પાવર સર્વોચ્ચ શક્તિ બની જાય છે ત્યારે દેશ વ્યથા અનુભવે છે. ગુનાહિત પૂર્વધારણા ધરાવતા લોકો પર પ્રતિબંધ મૂકીને રાજકારણના પ્રદૂષિત પ્રવાહને શુદ્ધ કરવા માટે નોંધપાત્ર પ્રયાસો હાથ ધરવા પડશે જેથી તેઓ રાજકારણમાં પ્રવેશવાનો વિચાર પણ ન કરે. તેઓને દુર પર રાખવા જોઈએ.

૧૧૯. અમને ખાતરી છે કે, આ દેશની લોકશાહીની કાયદો ઘડનારી પાંખ આ દુષ્ટતાનો ઈલાજ જાતે જ કરશે. અમે કહીએ છીએ કે આવી જીવલેણતા અસાધ્ય નથી. તે માત્ર સમય અને તબક્કા પર આધાર રાખે છે જ્યારે વ્યક્તિ તેની સારવાર શરૂ કરે છે; તે લોકશાહી માટે ઘાતક બને તે પહેલાં જેટલું વહેલું સારું. આમ, અમે અલગ થઈએ.

૧૨૦. રિટ અરજીઓ અને ફોજદારી અપીલોનો તે મુજબ નિકાલ કરવામાં આવે છે.

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.